

การวิจัยประวัติศาสตร์ชุมชนวัดสังเวช

The research on Wat Sungvage community History

นางอรศรี ศิลป์

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

กระทรวงวัฒนธรรม

ประจำปีงบประมาณ 2548

กิตติกรรมประกาศ

ในการศึกษาวิจัยและจัดทำเอกสาร "ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนวัดสังเวช" สำเร็จลงได้ด้วยความร่วมมือจากบุคคลหลายคณะ ข้าพเจ้าขอกราบนมัสการขอขอบคุณท่านพระครูปลัดวิถิ เขมราโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม ขอขอบพระคุณ ศ.ดร. อภินันท์ โปษยานนท์ อาจารย์ปฐมฤกษ์ เกตุทัต อาจารย์สุศุฑา สัจฉายา อาจารย์ธนภุต พรหมเปี่ยม รศ.สุริชัย หวันแก้ว รศ.ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ผศ.พงษ์สวัสดิ์ สวัสดิ์พงษ์ ซึ่งกรุณาให้คำแนะนำและข้อคิดที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้

ขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ที่ให้การสนับสนุนสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จนเกิดเป็นผลงานนี้ขึ้นมาแก่ชุมชน

ขอขอบพระคุณ คุณสุดจิตต์ ดุริยประณีต อาจารย์อรุณ วรชุน อาจารย์อมรา วรชุน คุณลุง ชุน ก่อเกษมสุข คุณยายสุภา ภูชัยวัฒน์นะกุล คุณฉลาด วงศ์รัก คุณป้าเตียง มีหิรินญ์ คุณสุรางค์ เขยเกษ คุณวีรพันธ์ ปิ่นรัตน์ คุณลุงอาวุธ ยุวพุกกะ คุณครูเจิม จำลองศุภลักษณ์ ผู้ให้ข้อมูลชุมชน และคณะกรรมการประชาคมบางลำพูที่กรุณาให้คำแนะนำ รวมถึงเด็ก และเยาวชนชมรมเกษตร ลำพูที่ช่วยเก็บข้อมูลการทำวิจัยครั้งนี้ จนเป็นผลทำให้การศึกษาวิจัยสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

อรศรี ศิลปี

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาถึงประวัติศาสตร์ชุมชนวัดสังเวช โดยการสืบค้นผ่านวัดสังเวชวิทยาราม เนื่องจากในอดีตชาวบ้านมีวัดเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ และศูนย์กลางด้านต่าง ๆ ขณะเดียวกันชาวบ้านก็เป็นผู้อุปถัมภ์วัดในการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดเช่นกัน การมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างวัดกับชาวบ้านจึงน่าจะปรากฏร่องรอยของกลุ่มชนแห่งนี้ให้ศึกษาสืบค้นได้บ้าง

การศึกษาแบ่งเป็น 5 ช่วงตอน ดังนี้

- วัด (สามจีนเหนือ) สังเวชวิทยาราม สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี
- วัด (บางลำพู) สังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394)
- วัดสังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 - 6 (พ.ศ. 2394-พ.ศ. 2468)
- วัดสังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 7 - 8 (พ.ศ. 2468-พ.ศ. 2489)
- วัดสังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 9 - ปัจจุบัน (พ.ศ. 2489-พ.ศ. 2548)

จากการศึกษาพบว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พื้นที่บริเวณชุมชนเป็นเพียงหมู่บ้านชาวสวนเล็ก ๆ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาเมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอกในสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช เรือสำเภาที่ติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยาต้องจอดทอดสมอ เพื่อแจ้งรายการสินค้าและเสียภาษี ทั้งขาเข้าและขาออก ได้สร้างโรงเรือนและคลังพักสินค้าริมแม่น้ำในพื้นที่แถบชุมชน จึงน่าจะมีอาชีพเสริม เช่น ช่างต่อเรือ และปลูกโรงเรือน เมื่อมีการสถาปนากษัตริย์รัตนโกสินทร์ และมีการขุดคลองรอบกรุงในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทำให้พื้นที่ส่วนนี้ถูกแบ่งออกเป็นในเขตและนอกเขตกำแพงพระนคร ผู้คนที่จำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ยังเป็นลักษณะชุมชนริมน้ำ ปลูกเรือน จอดเรือแพ และเรือประทุนอยู่ตามริมแม่น้ำและลำคลอง การค้าขายบริเวณตลาดปากคลองบางลำพู ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้พัฒนาเป็นตลาดปากคลองบางลำพูและขยายเป็นตลาดน้ำ และตลาดบกในพื้นที่ใกล้เคียง ในส่วนของวัดบางลำพูในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการอุปถัมภ์จากสถาบันกษัตริย์ และเจ้านายเชื้อพระวงศ์ ต่อมาในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนกลางประเทศได้มีความเจริญก้าวหน้าไปมาก ภายหลังที่มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อเป็นการขยายพื้นที่พระนคร และการทำสนธิสัญญาเบาริ่งกับอังกฤษ และการทำสัญญาทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก การค้าขายกับชาติตะวันตกทำให้ไทยมีความมั่นคง ต่อมาในรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนาประเทศในทุก ๆ ด้าน มีการตัดถนนและขยายถนนเพิ่มขึ้นจากรัชกาลก่อนหลายเส้นทาง พร้อมกับ

การสร้างตึกแถว เรือนแถวตามริมถนนสายสำคัญ ๆ เพื่ออยู่อาศัยและค้าขาย และเมื่อมีการตัดถนนผ่านพื้นที่บางลำพู และติดพื้นที่ด้านตะวันออกของชุมชน ประกอบกับมียานพาหนะต่าง ๆ และรถรางวิ่งผ่านย่านบางลำพู และตลาดยอดที่ได้รับการปรับปรุงใหม่ ภายหลังการเกิดเพลิงไหม้ทำให้ย่านบางลำพูมีความคึกคักเพิ่มขึ้น ตลาดน้ำปากคลองบางลำพูจึงลดบทบาทลงมาก วิถีชีวิตชุมชนริมน้ำเริ่มเปลี่ยนไปหันมาใช้ประโยชน์บนพื้นที่บกมากขึ้น ได้ปรากฏชื่อบ้านช้อนหอยทัพที่อยู่ด้านตะวันออก และชื่อบ้านบุอยู่ทางด้านเหนือของวัดสังเวชวิศยารามในช่วงเวลานี้

ใน พ.ศ. 2412 เกิดเพลิงไหม้ตลาดบางลำพูแล้วเลยข้ามคลองรอบกรุงมาไหม้วัดสังเวชวิศยาราม รวมทั้งบ้านช้อนหอยทัพ และบ้านบุด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จมาบัญชาการดับเพลิงด้วยพระองค์เอง ตลอดช่วงรัชสมัยของพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดสังเวชวิศยารามถึง 5 ครั้ง ในรัชกาลเดียวกันทางวัดโดยพระปลัดใบ้ เจ้าอาวาส ได้แบ่งพื้นที่ในวัดสร้างโรงเรียนเพื่อสอนบุตรหลานชาวบ้านขึ้น เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นทำให้ผู้คนในกรุงเทพฯ ต้องอพยพไปอยู่ต่างจังหวัดกันจำนวนมาก รวมทั้งในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวชมีการขายบ้านเรือนหลายหลังเพื่อหลบภัยสงคราม แต่การย้ายเข้าย้ายออกของผู้คนที่ชุมชนแห่งนี้ ได้เกิดขึ้นภายหลังเกิดเพลิงไหม้บริเวณพื้นที่ข้างวัดสังเวชวิศยาราม เมื่อ พ.ศ. 2511 การเปลี่ยนมือถือครองสิทธิการเช่าที่อยู่อาศัยในชุมชนมีเป็นระยะ ๆ ตลอดมา

จากการพัฒนาการท่องเที่ยวตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติใน พ.ศ. 2520 - 2524 ประเทศไทยมีนักท่องเที่ยวต่างชาติเพิ่มขึ้น ผลต่อมามากภายหลัง พ.ศ. 2541 บ้านพักสำหรับนักท่องเที่ยวราคาถูก ได้ขยายจากถนนข้าวสารรอบ ๆ วัดชนะสงคราม และชุมชนเขียนนิวาสน์ - ตรอกไก่แจ้ เข้ามายังชุมชนวัดสังเวช บ้านเรือนอยู่อาศัยถูกปรับปรุง และเปลี่ยนเป็นเกสต์เฮาส์ บางหลังเป็นอาคารสูงหลายชั้น วิถีชีวิตเดิม ๆ ก็เปลี่ยนไป

ผลการศึกษาวิจัยได้ข้อสรุปว่า ผู้คนเกือบทั้งหมดไม่ทราบเรื่องราวในอดีตของชุมชน เพราะผู้คนที่ครั้งเป็นผู้เข้ามาอยู่ใหม่ ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ จึงน่าจะเป็นแนวคิดกระตุ้นให้ผู้คนที่อยู่ในชุมชนทุกวันนี้ได้มองย้อนอดีตเพื่อศึกษาประวัติศาสตร์อันยาวนาน และนำภาคภูมิใจรวมทั้งเกียรติประวัติของบุคคลที่ควรได้รับการชื่นชมสรรเสริญของชุมชน ขณะเดียวกันน่าจะร่วมกันสร้างความรู้สึกต่อประโยชน์ และการมีส่วนร่วมของชุมชน พร้อมกันไปด้วย เพื่อเป็นการตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลง และปัญหาที่จะตามมาในอนาคต

Abstract

The purpose of this research is to study about Wat Sangvej's history through Sangvej temple as it was the community center in the past. In Thailand many years ago, temple was the place where retain the unity of the people and also people who lived in that area were the person who support when the temple was built and reconstruct simultaneously. Therefore, we assume that the socialization between community and temple as such could be traced.

This research could be dividing into 5 study periods as below:

- Wat Sungvej Visyaram (Wat Samjeen Nua)	Ayudhya until Thonburi Era
- Wat Sungvej Visyaram (Wat Banglumpoo)	Rattanakosin Era King Rama 1 st -3 rd (2325 B.E. – 2394 B.E.)
- Wat Sungvej Visyaram	Rattanakosin Era King Rama 4 th - 6 th (2394 B.E. – 2468 B.E.)
- Wat Sungvej Visyaram	Rattanakosin Era King Rama 7 th – 8 th (2394 B.E. – 2468 B.E.)
- Wat Sungvej Visyaram	Rattanakosin Era King Rama 9 th – now (2489 B.E. – 2548 B.E.)

The research found that, in Ayudhya Era, this area was a small gardening village closed to Chaopraya River. When the canal was built as a short-cut in Bangkok in King Chairajathiraj, the commercial transportation had to drop at this area in order to inform about the goods detail and paid import/ export duty and tax. Then the warehouses were built and new occupation like the boat builders and the warehouse workers were occurred to support the activities as such.

When the Rattanakosin Era was found, during the period of King Rama 1st, this area was separate to the inner and outer city wall. The number of population in this area was increased but still be the river community as it could be seen from most of the commerce and transport activities were related to river. In the time of King Rama 3rd, this area was developed to be a market called “Pak-Klong Banglumpoo” and expanded to floating and ground market in the closed area later on. Wat Banglumpoo was patronized by the King and the Royal Family in the early of Rattanakosin Era.

Since the mid-Rattanakosin Era, there were a lot of developments after Padung Krung Kasem was constructed in order to expand the city area. There were a large number of commercial activities after Thai signed the Treaty with Western countries, especially the Bowring Treaty with the Britain. The development was increased in many during King Rama 5th, for example, the streets were built and extended in many route compared from the previous era, the building was built along the main street to support the living and trading activities. When the street were constructed thorough Banglumpoo and the eastern side of Wat Sungvej area, the number of activities in the foresaid area were

increasing as the foresaid reason together with the reconstruction of Tlad-Yod after the fire. The role of floating-life was reduced and substituted by the ground utilities. In the mean time, there were the communities called “Ban Chon Hoy Thappi” in the east and “Ban Bu” in the north of Waj Sungvej Visyaram.

In 2412 B.E., Banglumpoo market and the closed area were on fire, Ban Chon Hoy Thappi, Ban Bu and also Waj Sungvej Visyaram were affected through this fire. King Rama 5th came to this community to control the fire by himself. Also, King Rama 5th came to Waj Sungvej Visyaram 5 times during the period when he ascended the throne for Kathin festival. The School for the children who lived in Waj Sungvej community was built in the temple according to the idea of Ajarn Poo, an abbot of Waj Sungvej Visyaram.

After World War 2, Bangkokians moved to live outside Bangkok. In Waj Sungvej Visyaram community, many houses were sold to escape the war. The migration within this community could be seen from times to times, but the major migration was after the Waj Sungvej Visyaram on fire in 2511 B.E.

According to the National Economics and Social Development plan between 2520 B.E. – 2524 B.E., especially focusing on tourism development, there were a lot of tourists who came to Thailand. In 2541 B.E., many guesthouses were built and expanded from Khao Sam Road to Wat Chanasongkram, Khean – Nivas & Kahi Jae Community for the purpose of serving the number of foreign tourists which increases continuously. As the matter of fact; the living style of the community had been changed according to home for livings were changed to guesthouses.

In summary, almost people who live in Wat Sungvej area do not know the about past of this community because more than a half is the new comer. Therefore this research could be a tool to emphasize the community in order to look backward the proud of their history and also the important person who live within the same area. In the same time, the community should create the community awareness towards the unity and appreciation of the Watsungvej area to defend the change and problem could be happen in the future.

สารบัญ	หน้า
บทที่ 1 บทนำ ความเป็นมาของปัญหาและการวิจัย	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
ขอบเขตของการศึกษา	4
ระเบียบวิธีวิจัยและการศึกษา	4
วิธีดำเนินการวิจัย	5
ข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย	6
ประโยชน์ที่จะได้รับ	6
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	6
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	7
ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	12
บทที่ 3 วิวัฒนาการของชุมชนวัดสังเวชแต่ละยุคสมัย	29
สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี ที่มาของวัดและชุมชน	31
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325 – 2394)	38
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394-2468)	52
สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2468-2489)	74
วัดสังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงสมัยรัชกาลที่ 9 – ปัจจุบัน	83
สรุปผลการวิจัย	106
ข้อเสนอแนะ	108
ภาคผนวก ก ศิลปินแห่งชาติชาวบางลำพู	109
ภาคผนวก ข นานาสาระ	133

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาของปัญหาและการวิจัย

นับแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีขึ้นบนพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ พ.ศ. 2325 ในรัชสมัยนี้ไทยยังต้องระงับภัยจากศึกสงครามด้านพม่า การสร้างบ้านสร้างเมือง วัด จึงต้องสร้างตามหลักยุทธศาสตร์ในการป้องกันประเทศ ในการสร้างพระนคร โปรดเกล้าฯ ให้แบ่งการสร้างพระนครออกเป็น 2 ระยะ

ระยะแรก โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเฉพาะพระราชวังและสถานที่สำคัญของทางราชการ

ระยะที่สอง โปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงกรุงธนบุรี รื้อซากป้อมบางกอกและกำแพงบนฝั่งตะวันออกเพื่อขยายกำแพงและคูพระนครให้กว้างออกไป โดยโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครมีแนวขนานไปกับแนวคูเมืองเดิม โดยเริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่บางลำพูมาออกด้านทิศใต้ เหนือวัดสามปลื้ม และพระราชทานนามว่า “คลองรอบกรุง” (คลองบางลำพู) ผลจากการนี้ทำให้ในเขตกำแพงพระนครมีพื้นที่กว้างขวางขึ้น จากนั้นจึงก่อสร้างกำแพงตามแนวคลองรอบกรุงและด้านแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาจึงมีการสร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นในเขตกำแพงพระนคร

ต่อมาในรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 บ้านเมืองขยายตัวเพิ่มขึ้น ประชาชนรวมตัวเกาะกลุ่มกันหนาแน่นเป็นชุมชน ประกอบอาชีพการผลิตสินค้าในลักษณะอุตสาหกรรมในครอบครัว จนเกิดเป็นย่านต่าง ๆ ที่บ่งบอกถึงลักษณะอาชีพแก่ชุมชนขึ้นทั้งในเขตพระนครและนอกเขตพระนคร

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นยุคสมัยที่กรุงเทพมหานครเริ่มปรากฏร่องรอยของการเปลี่ยนแปลง แม้ว่าลักษณะบางอย่างของระบอบที่ยึดถือปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาที่มีพระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในตำแหน่งสูงสุด ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดิน (พระเจ้าแผ่นดิน) ทว่าราชอาณาจักร และทรงเป็นเจ้าของชีวิตของราษฎรทุกคน ต่อจากนี้จึงเป็นบุคคลอีก 4 ประเภท คือ เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ และทาส จะยังคงอยู่ก็ตาม ในรัชกาลนี้มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมขึ้นบนพื้นที่ด้านเหนือถัดคลองรอบกรุงออกไปทางชานพระนคร ต่อมามีการทำสนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. 2398)

ครั้นถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ซึ่งถือได้ว่าเป็นช่วงเริ่มต้นของการเปลี่ยนโฉมหน้าในการพัฒนาประเทศให้ทัดเทียมกับนานาอารยประเทศหลายสิ่งหลายอย่างได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกของประเทศ เป็นต้นว่า ระบบสาธารณูปโภค ไฟฟ้า น้ำประปา โทรเลข โทรศัพท์ รถไฟ รถราง ไปรษณีย์ รถยนต์ โรงเรียน ถนนหนทางได้มีการตัดและขยายเพิ่มขึ้นทั้งในเขต และนอกเขตกำแพงพระนคร จากการพัฒนาครั้งใหญ่นี้ กรุงเทพมหานครก็

เจริญเติบโตขึ้นเป็นลำดับ แม้บางช่วงตอนต้องประสบกับภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจถึง 2 ครั้ง คือ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 1 และสงครามโลกครั้งที่ 2 ก็ตาม แต่ประเทศไทยก็สามารถผ่านวิกฤติดังกล่าวไปได้

เมื่อถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ประเทศไทยได้เปลี่ยนรูปแบบของการพัฒนา จากประเทศกสิกรรมมาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นผลให้กรุงเทพมหานครกลายเป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านการบริหารการปกครอง เศรษฐกิจและสังคม วัฒนธรรม การศึกษา รวมทั้งวิทยาการและเทคโนโลยีด้านต่าง ๆ ประกอบกับเมื่อมีการเคลื่อนย้ายหรืออพยพประชากรเข้ามายังศูนย์กลางของความเจริญเช่นนี้ ภายภาคและวิถีชีวิตเดิม ๆ จึงเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว ภาพของสรรพสิ่งในมหานครที่ปรากฏให้เห็น ณ ปัจจุบัน อาจบดบังประวัติและเรื่องราวความเป็นมาอันยาวนานของชุมชนน้อยใหญ่ในอดีตไว้ในวงล้อมของ คำว่า “กรุงเทพมหานคร” ซึ่งแท้จริงแล้วมหานครนี้ก็คือ “กรุงรัตนโกสินทร์” นั่นเอง

“ย่านบางลำพู” มีอาณาบริเวณพื้นที่อยู่ทางด้านทิศเหนือของเกาะรัตนโกสินทร์ อันเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานครในปัจจุบัน สภาพพื้นที่เดิมครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นที่ราบลุ่ม ลึกเข้าไปเป็นที่รกร้างว่างเปล่า น้ำท่วมถึง พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยามีผู้คนอยู่ไม่มากนัก เป็นเพียงหมู่บ้านชาวสวนเล็ก ๆ มี “วัดสามจีนเหนือ” (วัดสังเวชวิศยาราม) เป็นศูนย์กลางทางจิตใจ พ่อค้าชาวต่างชาติที่เดินทางโดยเรือสำเภา มาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา ได้ใช้พื้นที่ริมแม่น้ำบริเวณนี้เป็นจุดพักแรม สร้างโรงเรือนและคลังพักสินค้า ต่อเมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงย้ายราชธานีมายังกรุงธนบุรี ผู้คนที่อยู่อาศัย ณ ฝั่งตรงข้ามกับกรุงธนบุรีก็ยังมีจำนวนเพิ่มขึ้น ไม่มากนัก ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระนครมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาและทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นเป็นราชธานีแทนกรุงธนบุรี เมื่อ พ.ศ. 2325 โดยโปรดเกล้าฯ ให้แบ่งการสร้างพระนครออกเป็น 2 ระยะ เมื่อนำการสร้างพระนครครั้งนี้มาวิเคราะห์ดูพบว่า การสร้างพระนครระยะที่ 2 ได้เป็นปัจจัยให้เกิดผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและวิถีชีวิตของผู้คนตลอดแนวคลองรอบกรุงเป็นอย่างมาก เช่น พื้นที่ถูกแบ่งแยกออกจากกันแบ่งเป็นในเขตและนอกเขตพระนคร โดยมีกำแพงและคูพระนครเป็นแนวกัน บ้านเรือนตามแนวเขตคลองและกำแพงเมืองพาดผ่านต้องย้ายไปอยู่ที่แห่งใหม่ ซึ่งเป็นผลกระทบต่อการเดินทาง การประกอบอาชีพ การติดต่อค้าขายแม้กระทั่งศิลปวัฒนธรรมและประเพณีในชุมชน ก็อยู่ในข่ายที่ต้องได้รับผลกระทบไปด้วย

พื้นที่ด้านทิศเหนือของพระนคร ทั้งที่อยู่ในเขตและนอกเขตกำแพงพระนคร ได้เกิดสิ่งก่อสร้างใหม่ขึ้น จนสามารถกล่าวได้ว่าสิ่งก่อสร้างนี้ได้ทำให้เป็นจุดเริ่มต้นของความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของพื้นที่ส่วนนี้ กล่าวคือมีการสร้าง “ถนนสามเสน” ขึ้นในรัชสมัยของ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) แนวถนนได้ตัดผ่านพื้นที่ย่านบางลำพูขึ้นไปทางทิศเหนือ เมื่อรวมกับการขุดคลองผดุงกรุงเกษมในครั้งรัชกาลที่ 4 เป็นผลให้ผู้คนมากมายหลายเชื้อชาติ ต่างมุ่งสู่พื้นที่ย่านบางลำพูเพื่อตั้งถิ่นฐานและประกอบธุรกิจ บ้านเรือน ตึกแถว วัง วัด มัสยิด มีการปลูกสร้างเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดมา วัฒนธรรมและวิถีชีวิตของผู้คนในย่านนี้ได้ผสมคละเคล้าอยู่ในพื้นที่ร่วมกันได้อย่างคึกคัก ความหลากหลายของสิ่งเหล่านี้ ได้ทำให้บางลำพูเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว

ปัจจุบันย่านบางลำพูมีวัดอยู่ในพื้นที่หลายวัด แต่ละวัดต่างแวดล้อมด้วยชุมชนอาคารพาณิชย์ สถานที่ราชการ องค์กรระหว่างประเทศ สวนสาธารณะ ตลาดสด ห้างสรรพสินค้า แหล่งท่องเที่ยว สถานเริงรมย์ รวมถึงย่านการค้าที่อยู่ไม่ไกลนัก สถานที่เหล่านี้เป็นองค์ประกอบให้บทบาทของชุมชนต้องเปลี่ยนไป มิฉะนั้นอาจเป็นผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่ออาชีพที่บางแห่งสืบทอดกันมาแต่โบราณจนกลายเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ดังจะเห็นได้จาก “ชุมชนวัดสังเวช” ที่ปัจจุบันเหลือคณะคนตรีไทยเพียงคณะเดียว ทั้งที่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง พื้นที่แถบนี้มีนักดนตรีและบ้านคนตรีไทยอยู่เกือบยี่สิบบ้าน

ผู้วิจัยได้สังเกตเห็นถึงความสำคัญในการศึกษาวิจัยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของชุมชนวัดสังเวช ที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเพียงหมู่บ้านชาวสวนเล็ก ๆ และมีวัดสามจีนเหนือเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ จนเมื่อมีการสถาปนากรุงธนบุรีจำนวนผู้คน บ้านเรือนและวิถีชีวิตยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ต่อเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายราชธานีมาตั้งฝั่งตรงข้ามกรุงธนบุรี และสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น ผู้คน บ้านเรือนในพื้นที่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาจึงมีจำนวนเพิ่มขึ้นบ้าง และเมื่อประชากรในพระนครมีเพิ่มมากขึ้น จึงมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมบนพื้นที่ด้านเหนือถัดคลองรอบกรุงออกไปทางชานพระนคร เมื่อมีการทำสนธิสัญญาเบาริ่งใน พ.ศ. 2398 ทำให้ไทยต้องเปิดประเทศในด้านการค้า โดยยอมให้พ่อค้าชาติตะวันตกนำสินค้ามาขายได้อย่างเสรี ยกเว้นยุทธภัณฑ์ ในขณะเดียวกันก็สามารถซื้อสินค้าได้เกือบทุกชนิด ยกเว้นสินค้าบางชนิด พร้อมกันนั้นก็ได้ทำการพัฒนาปรับปรุงประเทศให้มีความเจริญยิ่งขึ้น เช่น การตัดถนนหลายสายในพระนครเพื่อให้เป็นทางคมนาคมชนิดใหม่แทนการสัญจรทางน้ำ ในช่วงเวลาเดียวกันก็มีการสร้างตึกแถวขึ้นเป็นครั้งแรกในพระนคร เพื่อให้เป็นสถานที่อยู่อาศัยและค้าขายแทนเรือนแพ และเรือประทุน เมื่อเกิดถนนขึ้นบนพื้นที่ย่านนี้ จึงปรากฏชุมชนต่าง ๆ ขึ้นสองฟากฝั่งถนน หมู่บ้านชาวสวนแถบวัดสังเวชจึงมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้น และต่อมาชุมชนแห่งนี้ก็มีความโดดเด่นทางคนตรีไทย ศิลปะการแสดง และช่างฝีมือ ต่อมาบทบาทเหล่านี้ได้ลดลงอย่างน่าใจหาย สาเหตุที่บทบาทของชุมชนเปลี่ยนไปนั้น อาจเป็นเพราะยุคสมัยของการพัฒนาบ้านเมือง กับธุรกิจการท่องเที่ยวของประเทศได้พัฒนาและเจริญรุดหน้าไปอย่างมาก เป็น

ผลให้มีนักท่องเที่ยวระดับกลางถึงล่าง เข้ามาท่องเที่ยวพักอาศัยในพื้นที่ย่านบางลำพู และเลยเข้ามาพักอาศัยยังเกสต์เฮาส์ในชุมชนจำนวนมาก วิถีชีวิตและความผูกพันของผู้คนในชุมชนที่มีต่อกันและกันที่มีต่อวัดสังเวชวิทยารามเปลี่ยนไป บ้านที่อยู่อาศัยเดิมเปลี่ยนเป็นเกสต์เฮาส์ ผู้อยู่อาศัยมาแต่เดิมต้องย้ายออกจากพื้นที่ ปัจจัยเหล่านี้หรือเปล่าที่เป็นแรงผลักดันให้เอกลักษณ์ วัฒนธรรม และวิถีชีวิตชุมชนผันแปรไปจนบางอย่างสูญหายไปจากชุมชน

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนวัดสังเวชโดยสืบค้นผ่านวัดสังเวชวิทยาราม
2. เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเยาวชน ผู้คนในชุมชนวัดสังเวช และประชาคมบางลำพู

1.3 ขอบเขตของการศึกษา

1. ขอบเขตของพื้นที่

ชุมชนวัดสังเวชเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ 300 ครอบครั้ว ประชากร 1,676 คน (เขตพระนคร กรุงเทพมหานคร, 2545)

ทิศเหนือ	ติดต่อ	ซอยสามเสน 3
ทิศใต้	ติดต่อ	แม่น้ำเจ้าพระยา
ทิศตะวันออก	ติดต่อ	ถนนสามเสน
ทิศตะวันตก	ติดต่อ	คลองรอบกรุง (คลองบางลำพู)

2. ขอบเขตเนื้อหา

ศึกษาประวัติศาสตร์ ชุมชนวัดสังเวชตามช่วงสมัยของกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลต่างๆ

1.4 ระเบียบวิธีวิจัยและการศึกษา

เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ และใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ทุกขั้นตอน

1. วิธีการเก็บข้อมูล

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Method)

- การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) ในกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนดำเนินการ
- การสัมภาษณ์ระดับลึก (In-depth Interview) กับผู้รู้ในชุมชน
- การวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Participant Action Research)
- การกระตุ้นชุมชน โดยใช้เทคนิคต่าง ๆ ในการเปิดเวทีพูดคุยกันทั้งเวทีย่อยและเวทีสาธารณะ รวมถึงเสริมสร้างศักยภาพชุมชน การศึกษาชุมชนหรือการสาธิต การสืบทอด

2. กลุ่มตัวอย่าง

การสัมภาษณ์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจากคำบอกเล่าของผู้สูงอายุโดยใช้เด็ก และเยาวชนในชุมชนวัดสังเวช และเยาวชนอาสาสมัครเป็นผู้ดำเนินการสร้างการมีส่วนร่วม

3. การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา (Descriptive Research)

1.5 วิธีดำเนินการวิจัย

ศึกษาจากเอกสาร ทั้งที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ชั้นต้น และชั้นรอง เอกสารทั่วไป และรายงานการวิจัย โดยคาดหวังว่าจะได้ข้อมูลเป็นหลักฐานบอกถึงที่มาของชุมชนโดยใช้ข้อมูลของวัดสังเวชวิทยารามในยุคสมัยต่าง ๆ เป็นแกนหลักในการศึกษาวิจัยชุมชน ดังนี้

วัด (สามจีนเหนือ) สังเวชวิทยาราม สมัยกรุงศรีอยุธยา ถึง กรุงธนบุรี	
วัด (บางลำพู) สังเวชวิทยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325 – 2394)
วัดสังเวชวิทยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394 – 2468)
วัดสังเวชวิทยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2468 - 2498)
วัดสังเวชวิทยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 9-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2498 – 2548)

ในการดำเนินการวิจัย ใช้รูปแบบการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของเด็ก เยาวชน และผู้สูงอายุ ในการขับเคลื่อนกระบวนการทุกขั้นตอน โดยเริ่มตั้งแต่การกำหนดประเด็นของคำถามสำหรับใช้ในการสัมภาษณ์ผู้รู้ในชุมชน การแนะนำโครงการกับชุมชน การเปิดเวทีสนทนากลุ่ม นำข้อมูลจากการสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์พูดคุย รวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ เพื่อนำมาปรับปรุง จัด

ระเบียบ ให้ข้อมูลต่าง ๆ ทุกขั้นตอน อยู่ในลักษณะที่สะดวกต่อการวิเคราะห์และเรียบเรียงผลการวิจัย

1.6 ข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย

1. เอกสารที่ใช้ในการศึกษาไม่สามารถให้ความชัดเจนในบางยุคสมัยได้
2. ผู้รู้ในชุมชนเดิม เสียชีวิตหรือย้ายออกจากชุมชน ทำให้ข้อเท็จจริงและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในชุมชนบางอย่างบางเรื่องอาจขาดหายไป และไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร
3. ผู้คนในชุมชนเป็นผู้เข้ามาอยู่ใหม่จำนวนมาก จึงไม่ทราบและไม่อาจเล่าประวัติศาสตร์ของชุมชนได้มากนัก
4. ผู้คนในชุมชนปัจจุบันไม่เข้าใจถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการทำวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่จะได้รับ

1. ได้ทราบข้อมูลประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในชุมชนวัดสังเวช
2. ได้สร้างการมีส่วนร่วมของเด็ก และเยาวชนกับผู้สูงอายุ
3. ชุมชนได้ทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ของชุมชนไปยังลูกหลาน ผ่านความทรงจำทางประวัติศาสตร์และกิจกรรมต่างๆของชุมชน ซึ่งจะ让孩子 และเยาวชนเกิดความภาคภูมิใจในรากฐานแห่งวัฒนธรรมชุมชนของตน
4. เด็ก และเยาวชนได้ใกล้ชิดกับครอบครัว รวมถึงผู้สูงอายุในชุมชนมากขึ้น
5. เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนวัดสังเวช ชมรมเยาวชนอาสาสมัครเกสรลำพู และประชาคมบางลำพู ให้มีศักยภาพมากขึ้น

1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. เอกสารประวัติศาสตร์ฉบับประชาชน
2. รูปภาพ และแผนที่สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมชุมชนวัดสังเวช

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานต่อเนื่องมาถึงปัจจุบันนั้น เรื่องราวของชีวิต โครงสร้างทางสังคมของชุมชน และสิ่งแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา ย่อมต้องแตกต่างกันไป นับแต่ช่วงยุคต้นจนมาถึงช่วงกลาง กรุงรัตนโกสินทร์จะเป็นยุคของสังคมดั้งเดิมที่ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ จะเป็นไปอย่างช้า ๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไป บ้านเมืองมีการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน เป็นระยะ ๆ ตลอดมาจนถึงปัจจุบันที่การท่องเที่ยวของประเทศได้รับการพัฒนารุดหน้าไปอย่างรวดเร็วมาก ชุมชนวัดสังเวชนั้นตั้งอยู่ใกล้ศูนย์กลางของการท่องเที่ยวในกรุงเทพฯ จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจนต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบของชุมชนให้เหมาะสม และเข้ากับยุคสมัยของการพัฒนาได้ ดังนั้น ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาจึงประกอบด้วย

- การศึกษาจากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการรวบรวมข้อมูล ทางประวัติศาสตร์ และเอกสารอ้างอิงที่เกี่ยวข้องกับชุมชนในแต่ละช่วงเวลา
- ข้อมูลปฐมภูมิ เป็นข้อมูลที่ได้จากการสังเกต การบันทึก และการสัมภาษณ์ กลุ่มผู้รู้ในชุมชน และผู้ที่เคยอยู่หรือเกี่ยวข้องกับชุมชน คำบอกเล่าที่ได้แม้จะสืบย้อนได้ประมาณ 60-70 ปี ก็น่าจะเห็นภาพของชุมชนและย่านใกล้เคียงในช่วงเวลานั้น ๆ เปรียบเทียบกับปัจจุบัน ที่การเข้ามาในชุมชนของนักท่องเที่ยวต่างชาติ เป็นผลให้เกิดปัญหากระทบต่อการอยู่อาศัย วิธีการดำเนินชีวิต และทัศนคติของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ ขณะเดียวกัน อีกด้านหนึ่งของข้อมูล อาจเป็นแนวทางแก้ไขหรือรับมือกับปัญหาที่มีอยู่ และที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตได้

2.1 แนวคิด

2.1 แนวคิดประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local History) หรือประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) แนวคิดที่เกี่ยวกับชุมชน ให้ความสำคัญกับเหตุการณ์หรือเรื่องราวท้องถิ่น อันเกี่ยวกับวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ สภาพแวดล้อมสังคม และวัฒนธรรมชุมชนมากกว่าจะเป็นประวัติศาสตร์กระแสหลัก อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวข้องกับการศึกษา สงคราม วิถีกรรม หรือคุณูปการของพระมหากษัตริย์และชนชั้นนำ ในส่วนของหลักฐานหรือแหล่งที่มาของความรู้เกี่ยวกับอดีต ก็ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องราวจากพงศาวดาร จารึก หรือจดหมายเหตุ เหมือนดังประวัติศาสตร์กระแสหลัก

หากแต่ยังให้ความสำคัญกับตำนาน นิทาน เพลงพื้นบ้าน การละเล่น ประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ โดยเฉพาะกับบุคคลสูงวัย และทรงความรู้ของชุมชน

2.2 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน/ชุมชน คือ การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาตั้งแต่เริ่มจนถึงสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมกันค้นคว้าปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีในท้องถิ่น การบริหารการจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งการรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต และวัฒนธรรมชุมชน สำหรับมิติของการมีส่วนร่วม เช่น ชนิดของการมีส่วนร่วม ใครเป็นผู้มีส่วนร่วม ฯลฯ

2.3 ความหมายของย่าน วิวัฒนาการของการเรียก “ย่านบางลำพู”

ในการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยพบว่า “ย่านบางลำพู” ในแต่ละช่วงของยุคสมัย ได้มีการเรียกขานชื่อของย่านเปลี่ยน หรือเลื่อนไปจากจุดหรือบริเวณที่เคยเรียกขานอยู่เดิมไปบ้าง แต่ยังคงอยู่ในพื้นที่ ๆ ต่อเนื่องหรือทับเหลื่อมกันกับพื้นที่เดิม วิวัฒนาการของบ้านเมืองนั่นเอง เป็นปัจจัยให้ความเจริญของชุมชนในแต่ละยุคสมัยเปลี่ยนไป พื้นที่ ๆ ถูกเรียกว่าย่านบางลำพูอาจจะขยายเนื้อที่เพิ่มขึ้น หรืออาจจะเลื่อนขยับไปยังพื้นที่ข้างเคียง เมื่อความเจริญของพื้นที่ใหม่ได้พัฒนาจนเหนือกว่าพื้นที่ ๆ เป็นย่านบางลำพูเดิม โดยมีปัจจัยอันสนับสนุนด้วย

2.3.1 บริเวณย่านบางลำพู สมัยรัชกาลที่ 1-4

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ บ้านเมืองในช่วงรัชกาลที่ 1 ยังอยู่ในสภาพเพิ่งตั้งตัว บริเวณพื้นที่ ๆ เรียกว่า “ย่านบางลำพู” ในช่วงสมัยนี้คือบริเวณริมน้ำมีต้นลำพูขึ้นอยู่หนาแน่น บริเวณที่กล่าวนี้จะมีเรือนแพ เรือค้าขายจอดอยู่หนาแน่น บริเวณปากคลองบางลำพูเป็นจุดที่ผู้คนอยู่อาศัยมาก เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างชุมชนต่าง ๆ ของพื้นที่และทำการแลกเปลี่ยนสินค้า ทั้งนี้ รวมบริเวณพื้นที่โดยรอบของวังเจ้านายที่สร้างอยู่ชิดกำแพงพระนครด้วย พอถึงรัชกาลที่ 3 พื้นที่ ๆ เรียกย่านบางลำพูก็เริ่มขยายเพิ่มขึ้น เมื่อเกิดตลาดบางลำพู ซึ่งเป็นตลาดขนาดเล็ก แต่ก็เป็นที่ดึงดูดใจให้ผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยและค้าขายมากขึ้น ย่านบางลำพูในรัชกาลที่ 3 นี้ได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม เมื่อมีการสร้างวัดรังสีสุทธาวาส และวัดบวรนิเวศวิหาร ตลาดบางลำพูก็ขยับขยายใหญ่ขึ้นเป็นแหล่งจำหน่ายเครื่องบูชาต่าง ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ 4 รูปแบบที่อยู่อาศัยเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไป มีการสร้างตึกแถวขึ้นใหม่ ทั้งชั้นเดียวและสองชั้น ตามแบบอย่างของประเทศสิงคโปร์ เป็นการสร้างตามแบบสัญจรทางบก บริเวณถนนสิบสามห้าง ถนนจักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุ และบริเวณใกล้เคียง บางหลังเป็นที่อยู่อาศัย

บางหลังชั้นล่างขายของ ส่วนชั้นบนใช้อยู่อาศัย ดังนั้น ความเป็นย่านบางลำพูในพื้นที่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาเริ่มคลายตัวลงในช่วงนี้

2.3.2 บริเวณย่านบางลำพูสมัยรัชกาลที่ 5-7

บ้านเมืองในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการพัฒนาไปอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เรื่องการตัดถนน แม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 จะเริ่มมีการตัดถนนเพื่อให้เป็นเส้นทางคมนาคมทางบกบ้างแล้ว แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการตัดถนนเพิ่มขึ้นในเขตกำแพงพระนครและนอกเขตกำแพงพระนคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเล็งเห็นการณ์ไกลว่า สภาพพระนครในขณะนั้นมีผู้คนอาศัยค่อนข้างมาก กรุงรัตนโกสินทร์เจริญเติบโตค่อนข้างรวดเร็ว จึงสมควรวางแผนขยายพระนครออกไป ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับย่านบางลำพู มีถนนหลายสายทั้งในเขตและนอกเขตกำแพงพระนคร คือ

ถนนภายในกำแพงพระนคร

ถนนเจ้าฟ้า, ถนนจักรพงษ์, ถนนพระอาทิตย์, ถนนพระสุเมรุ, ถนนข้าวสาร, ถนนดินสอ

ถนนนอกเขตกำแพงพระนคร

ถนนสามเสน

จะเห็นได้ว่า การคมนาคมในยุคสมัยนี้ เริ่มนิยมใช้ทางบกซึ่งเป็นถนนขึ้นแทนการใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเดิม

อีกปัจจัยหนึ่งเกี่ยวกับความเป็นย่านบางลำพู ในขณะนั้นก็คือ ตลาดสด ตลาดบางลำพู เป็นตลาดที่มีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นตลาดขนาดเล็กที่ไม่ค่อยมีความสำคัญเท่าใดนัก จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการตัดถนนเพ็ญนครมาถึงวัดบวรนิเวศ และได้เกิดร้านค้า ดึกแถว วังและบ้านเรือนขุนนางขึ้นในพื้นที่และบริเวณสองฝั่งถนน ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2412 ในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่ลุกลามมาจากถนนสิบสามห้างไหม้ตลาดบางลำพูและกินพื้นที่บริเวณกว้าง แต่ตลาดบางลำพูก็ได้มีการจัดสร้างขึ้นใหม่ แต่ยังคงเป็นตลาดขนาดเล็กซึ่งภายหลังต่อมาในรัชกาลเดียวกัน ได้มีการปรับปรุงจัดสร้างให้เป็นตลาดใหม่แบบทันสมัย และเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดยอด” จำหน่ายสินค้าต่าง ๆ รอบ ๆ ตลาดมีการสร้างดึกแถวเพิ่มขึ้น เป็นทั้งร้านค้าและที่อยู่อาศัยตามแนวถนน จักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุ ถนนสิบสามห้าง ถนนตะนาว ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีการนำรถรางมาใช้ในการคมนาคมทางบก เดิมเป็นรถรางที่ใช้ม้าลาก ต่อมาจึงโอนสัมปทานให้แก่บริษัทของอังกฤษ รถรางที่ผ่านย่านบางลำพูมีเส้นทาง ดังนี้

สายสามเสน-วิฑู เริ่มจากบางกระบือมาตามถนนสามเสนผ่านบางลำพูไปตามถนนจักรพงษ์ ข้ามคลองหลอดไปตามถนนราชินี ผ่านบ้านหม้อ พาหุรัด สะพานหันข้ามคลอง โย่งอ่างไปตามถนนเขาวราช สามแยก ข้ามสะพานเจริญสุวาศิ์ไปตามถนนพระราม 4 สิ้นสุดที่ศาลาแดง

สายรอบเมือง (สายแดง) ตั้งต้นที่บางลำพูใกล้ประตูเมือง วิ่งมาตามถนนพระสุเมรุเลียลงมา ข้างวัดบวรนิเวศน์ไปตามถนนตะนาว ถนนบำรุงเมือง ผ่านวัดสุทัศน์ฯ เสาชิงช้า วัดสระเกศ ไปสะพานยศเสสุดทางที่หัวลำโพง

จะเห็นได้ว่า การตัดถนนในพื้นที่และผ่านพื้นที่ย่านบางลำพู ประกอบกับบรรดารางที่วิ่งผ่าน หรือมีจุดเริ่มต้นที่บางลำพู ได้ทำให้ผู้คนได้รู้จักว่า บางลำพู เป็นย่านการค้าที่สำคัญของบางกอกยุค นั้น ย่านบางลำพูจึงน่าจะเป็นการเรียกขานบริเวณพื้นที่โดยรอบ และข้างเคียงกับตลาดบางลำพู (ในอดีต) อย่างชัดเจนตั้งแต่ยุคสมัยนั้นเป็นต้นมา

2.4 ความหมายของชุมชน

ความหมายของคำว่า “ชุมชน” (Community) นี้ ได้มีผู้ให้คำนิยามไว้แตกต่างกันตาม ประสบการณ์และแนวทางในการศึกษาของแต่ละท่านแต่ละบุคคล ดังนี้

ในทางสังคมวิทยา พจนานุกรม Webster’s New Dictionary of the American Language ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ในท้องที่หรือเมืองเดียวกัน มีอาณาบริเวณที่มี กลุ่มคนอยู่ร่วมกัน และมีความสนใจในเรื่องต่าง ๆ คล้ายกัน (อ้างถึง อภิชัย กาบทอง ใน สนธิฯ พลศรี)

วิลลิสรี เหมทานนท์ อ้างถึงใน Kingley Devis ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณและกลุ่มเล็กที่สุดที่จะสามารถดำรงชีวิตทางสังคมในด้านต่าง ๆ ได้หมด

Henric Blum ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” คือ กลุ่มที่อยู่ร่วมกันและสมาชิกทุกคนได้ให้ความสนใจร่วมกันในเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในกลุ่มคนนั้น ๆ ไม่ใช่ให้ความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ แต่ให้ความสนใจโดยทั่ว ๆ ไป ซึ่งมีขอบเขตมากพอที่จะอยู่ร่วมกันในชีวิตประจำวัน

อภิชัย กาบทอง อ้างถึง แซนเดอร์ (Eric T. Sanders) ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มคนที่อยู่อาศัยในอาณาเขตพื้นที่เดียวกัน มีการจัดระบบต่าง ๆ ในชุมชนทำให้สมาชิกมีการติดต่อสัมพันธ์กันทั่วถึง มีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการต่าง ๆ ร่วมกัน มีความรู้สึกต่อชุมชน ร่วมกันและมีความรู้สึกผูกพันต่อชุมชนนั้น ๆ ร่วมกัน (Sanders อ้างถึงใน สนธิฯ พลศรี)

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายไว้ว่า “ชุมชน” หมายถึง องค์การทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และปวงสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการพื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาล้วนใหญ่ในชุมชนของตนได้ (อภิชัย กาบทอง อ้างถึงใน สัญญา สัญญาวิวัฒน์)

ความหมายคำว่า “ชุมชน” ยังมีผู้ให้คำนิยามไว้อีกมากมายหลายท่าน แต่ละท่านมีแนวคิดในการมองที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันไป แต่ที่ อภิชัย กาบทอง ได้นำมากล่าวอ้างถึง น่าจะเป็นนิยามให้ความหมายได้ตรงกับงานที่กำลังศึกษาวิจัยในครั้งนี้ อีกส่วนหนึ่งคือ

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2524: 112) ได้ให้ความหมายของคำว่า “ชุมชน” หรือ “ประชาคม” คือ

1. กลุ่มย่อยที่มีลักษณะหลายประการเหมือนลักษณะสังคม แต่มีขนาดเล็กกว่า และมีความสนใจร่วมที่ประสานกันในวงแคบกว่า “ชุมชน” หมายถึง เขตพื้นที่ ระดับความคุ้นเคย และการติดต่อระหว่างบุคคล ตลอดพื้นฐานความยึดเหนี่ยวเฉพาะบางอย่างที่ทำให้ชุมชนต่างไปจากกลุ่มเพื่อนบ้าน ชุมชนมีลักษณะเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตนเองที่จำกัดมากกว่าสังคม แต่ภายในวงจำกัดเหล่านั้นย่อมมีการสังสรรค์ใกล้ชิดดีกว่า และมีความเห็นอกเห็นใจลึกซึ้งกว่า อาจมีเฉพาะบางสิ่งบางประการที่ผูกพันเอกภาพ เช่น เชื้อชาติ ต้นกำเนิดเดิมของชาติ หรือศาสนา

2. ความรู้สึกและทัศนคติทั้งหมดที่ผูกพันกับปัจเจกบุคคลให้รวมเข้าเป็นกลุ่ม

โดยทั่วไป “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มชนกลุ่มหนึ่ง อาศัยอยู่ในที่มีขอบเขตจำกัดแห่งหนึ่ง มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน และมีส่วนแบ่งในสถานะมูลฐานของชีวิตร่วมกัน (นาถ พันธุมนาวิณ 2523: 36 อ้างถึงใน สนธยา พลศรี 2533: 11)

ในความเข้าใจของผู้คนในสังคมทั่วไปแล้ว คำว่า “ชุมชน” นั้น หมายความว่าอาณาเขตหรือบริเวณพื้นที่ ๆ ผู้คนอยู่ร่วมกันในที่พักอาศัยที่มีขนาด ลักษณะเหมือนกันและแตกต่างกันอย่างหนาแน่น ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม ขนาดสุลักษณะ เป็นชุมชนแออัด ในสังคมส่วนใหญ่เข้าใจความหมายของคำว่า “ชุมชน” เพียงว่า ราชการต้องการเปลี่ยนคำเรียกขานคำว่า “สลัม” ให้ดูสะอาดสวยและเหมาะสมกับบ้านเองที่กำลังเจริญขึ้นและพัฒนาต่อไปไม่หยุดยั้งเสียใหม่ว่า “ชุมชน” เท่านั้น

ในการศึกษาวิจัย “ประวัติศาสตร์ชุมชนวัดสังเวชฯ” ครั้งนี้ ความหมายของคำว่า “ชุมชน” นั้น มีความลึกซึ้งมากไปกว่านิยามที่บุคคลต่าง ๆ ได้ขยายความหมายไว้มากมาย ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ศึกษาแห่งนี้ มีความเป็นมาและมีวิวัฒนาการของชุมชนผ่านมาถึง 3 ราชธานี คือ อโยธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ เป็นระยะเวลามากกว่า 450 ปี ตลอดช่วงเวลาดังกล่าว ความเปลี่ยนแปลงได้เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นระยะ ทั้งที่เป็นผลมาจากปัจจัยภายในตัวชุมชนเอง และปัจจัยภายนอกอันเนื่องมาจากผลของการพัฒนาประเทศ อย่างไรก็ตาม พื้นที่ศึกษาแห่งนี้ก็สามารถดำรงคงอยู่จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าศิลปวัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิต ของชุมชนบางส่วนจะขาดหายไปบ้างก็ตามที่ ส่วนที่เหลืออยู่

ในชุมชนก็สามารถดำเนินต่อไปได้ แม้จะต้องปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเหมาะสมพอดีกับกระแสของความเปลี่ยนแปลงและพัฒนาที่ไม่หยุดนิ่งในปัจจุบัน

2.2 ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ทฤษฎีมานุษยวิทยานิเวศน์ (Ecological Anthropology) ที่มีวิธีการเปลี่ยนแปลงของนิเวศน์วิทยา และสิ่งแวดล้อม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมกับเศรษฐกิจการเมืองและวัฒนธรรมของมนุษย์ จึงเป็นกรอบหนึ่งในการศึกษา ซึ่งการศึกษาแบบนี้ในภาษาทางวิชาการเรียกว่า “มานุษยวิทยานิเวศน์” อันเป็นทฤษฎีเสนอแนวทางการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม ว่าต่างก็มีแนวโน้มที่จะปรับตัวเข้าหากันอยู่ตลอดเวลา โดยจะให้น้ำหนักกับตัวแปรทั้งสามนี้ต่างกันออกไป คือ แนวทางวัฒนธรรมนิเวศน์ แนวทางชาติพันธุ์นิเวศน์ และแนวทางยุทธวิธีการปรับตัว

2. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ เป็นเอกสารที่ ฯพลฯ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ในฐานะประธานคณะกรรมการจัดงานสมโภช กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ได้แต่งตั้งคณะกรรมการประมวลเอกสาร ให้ดำเนินการรวบรวมเอกสาร ข้อมูล และรูปภาพที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรมแขนงต่าง ๆ ภายหลังขั้นตอนการรวบรวมเสร็จสิ้น คณะกรรมการฯ ได้ส่งมอบให้กรมศิลปากรดำเนินการจัดพิมพ์เอกสารนี้เผยแพร่เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ใน พ.ศ.2525 โดยมีเนื้อหาสำคัญ 3 ส่วน ได้แก่

2.1 สภาพของกรุงเทพมหานครด้านภูมิสถาน (ที่ตั้ง และสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์) และประวัติพัฒนาการของกรุงเทพมหานครตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน (พ.ศ.2525)

2.2 ประวัติและความสำคัญของโบราณสถาน และสถานที่สำคัญในกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งประกอบด้วย พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง วัด ศาสนสถานต่าง ๆ อนุสาวรีย์ ป้อม กำแพงเมือง อาคารเก่าที่สำคัญ ตึกแถวเก่า สวนสาธารณะ คลอง สะพาน และท่าเรือ

2.3 แนวทางการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งประกอบด้วย การควบคุมการใช้ที่ดิน การควบคุมการก่อสร้างอาคาร การอนุรักษ์ และบูรณะโบราณสถาน และการกำหนดชื่อโบราณให้สอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์

3. คลองในกรุงเทพฯ ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี งานวิจัยที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยให้ทุนอุดหนุนการวิจัย จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสสมโภช

กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี โดยมี รศ.ปิยนาด บุนนาค เป็นหัวหน้าโครงการ ในเนื้อหาการวิจัย แบ่งเป็นดังนี้

3.1 ทำการศึกษาเกี่ยวกับลำคลองในพื้นที่ย่านบางลำพู เช่น สะพานเฉลิมศรี 42 สร้างเมื่อ พ.ศ. 2488 ข้ามคลองบางขุนพรหม เชื่อมถนนสามเสน สะพานรัตนสถาน ข้ามคลองบางลำพูเชื่อมถนนจักรพงษ์กับถนนสามเสน ชื่อสะพานมาจากชื่อพระยานรรัตนราชมานิต (โต มานิตยกุล) ซึ่งมีบ้านอยู่เชิงสะพาน สะพานรามบุตรีข้ามคลองวัดชนะสงคราม ที่หม่อมเจ้าหญิงเป้า พระธิดาในพระบรมวงศ์เธอ กรมพระรามอิศเรศ ได้บริจาคทรัพย์สร้างสะพาน รัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานชื่อว่า “สะพานรามบุตรี” ต่อมามีการถมคลองวัดชนะสงคราม สะพานนี้ได้ถูกรื้อถอนออก ชื่อรามบุตรีจึงกลายเป็นชื่อถนน หรือชอยในปัจจุบัน สะพานเสี้ยว เป็นสะพานข้ามคูเมืองเดิม อยู่บริเวณสะพานผ่านพิภพลีลาในปัจจุบัน ที่มาของชื่อสะพานเสี้ยวมาจากตัวสะพานมีลักษณะเสี้ยวเหมือนขนมเปียกปูน โบราณ ต่อมาใน พ.ศ. 2444 รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้สร้างสะพานผ่านพิภพลีลาขึ้น ณ บริเวณที่เป็นสะพานเสี้ยว โปรดเกล้าฯให้ย้ายสะพานเสี้ยวไปสร้าง ไกลๆกับที่เดิมบริเวณคันถนนจักรพงษ์

3.2 ปัญหาการรुक้าคลอง และการทิ้งสิ่งปฏิกูลลงคลอง ปัญหานี้มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แม้ว่าจะมีพระราชบัญญัติว่าด้วยธรรมเนียมคลอง และพระราชบัญญัติรักษาคลองก็ตาม แต่ยังคงปรากฏผู้ปลูกเรือนในบริเวณคลอง และผู้อาศัยอยู่ในคลองด้วยเรือนแพอยู่เป็นจำนวนมาก จนวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2459 จึงมีประกาศกระทรวงนครบาลห้ามมิให้มีการจอดแพในคลองสำคัญต่างๆ เช่น คลองผดุงกรุงเกษม คลองมหานาค คลองบางลำพู เป็นต้น

จากปัญหาความคืบเงินของคลองประกอบกับรัฐบาลให้ความสำคัญกับการสร้างถนนเป็นเส้นทางคมนาคมมากกว่า จึงมิได้ดำเนินการขุดลอกคลองที่คืบเงิน แต่กลับถมคลองสร้างถนน ให้ถนนเป็นเส้นทางคมนาคมแทนคลอง ทำให้รัฐบาลต่างๆมายึดถือเป็นแบบอย่าง การถมคลองสร้างถนนจึงมีมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้ปัจจุบันคลองในกรุงเทพฯ จึงเหลือแต่สำคัญ ๆ ไม่กี่คลองเท่านั้น

4. จินตภาพบางลำพู งานวิจัยที่เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2542 โดยพิเชฐ สายพันธ์ เป็นหัวหน้าโครงการ พิเชฐ สายพันธ์ (อ้างคุณฉลวย) กล่าวว่า พื้นที่ตรอกสุหร่าถึงถนนตานีเป็นที่อยู่อาศัยของชาวมุสลิม ใน พ.ศ. 2508 ได้ขายที่ริมถนนเพื่อนำไปปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ และพิเชฐ สายพันธ์ได้กล่าวถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ว่า วัดที่อยู่ในเขตกำแพงพระนครห้ามมิให้มีเมรุเผาศพ ประชาชนต้องอาศัยวัดที่อยู่นอกเขตพระนครเป็นที่เผาศพ คือ วัดสามพระยาที่สร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ และวัดสังเวชฯเป็นวัดที่มีมาอยู่ก่อนสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เดิมเรียกกันว่า “วัดสามจีน” เพราะเชื่อว่าชาวจีนเป็นผู้สร้าง ซึ่งต่อมาวัดนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์จาก

วังหน้า โดยสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท เป็นผู้ปฏิสังขรณ์วัดนี้ พระราชทานแก่นักซี้ ที่เป็นพระอัยยิกาของพระองค์เจ้ากัมพูชาบุตร กับพระองค์เจ้าชดชยา เชื้อสายเขมร และต่อมารัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ แล้วพระราชทานนามวัดให้ใหม่ชื่อว่า “วัดสังเวชวิศยาราม” ต่อมาใน พ.ศ.2511 เกิดไฟไหม้ในพื้นที่อยู่อาศัยของวัดสังเวชฯ ทำให้เกิดพื้นที่ว่างทางวัดจึงปลูกที่พักอาศัยให้ชาวบ้านเช่า นายทุนจากนอกพื้นที่ได้เข้ามาซื้อที่สร้างหอพัก และอพาร์ทเมนต์ และเมื่อ พ.ศ.2510 เกิดไฟไหม้ตลาดยอด (ตลาดนี้ชื่อเต็มว่า “ตลาดยอดพิมาน” ตอนไฟไหม้ได้ลูกไหม้ป้ายชื่อตลาดเหลือเพียงคำว่า “ตลาดยอด”) และมีการตัดพื้นที่ ๆ เกิดเพลิงไหม้สร้างถนน “ไกรสีห์” ขึ้น เมื่อเกิดเพลิงไหม้ตลาดยอดอีกครั้งจึงมีการสร้าง “ห้างนิเวศน์” ขึ้นแทน

5. ตลาดในกรุงเทพฯ : การขยายตัวและการพัฒนา งานวิจัยนี้ได้รับทุนจากฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี พ.ศ. 2525 งานวิจัยนี้ ดร.เกียรติ จิวะกุล เป็นหัวหน้าโครงการ เพื่อศึกษาความเป็นมาของตลาดที่สัมพันธ์กับความเจริญของกรุงรัตนโกสินทร์ ในส่วนของย่านบางลำพูจากสิบสามห้าง ไปจนถึงวัดสังเวชฯ ภายหลังเพลิงไหม้ได้มีการสร้างตลาด และชุมชนขึ้นใหม่อย่างมีระเบียบในพื้นที่เดิม และเริ่มเป็นตลาดที่มีความสำคัญมากขึ้นเมื่อมีการสร้างพระราชวังดุสิต ต่อมาใน พ.ศ. 2545 ทางราชการได้ซื้อตลาดบางลำพู และจัดทำเป็นตลาดใหม่แบบทันสมัยมีท่อระบายน้ำถูกสุขอนามัย ให้ชื่อว่า “ตลาดยอด” มีทางเข้าออก 2 ทาง คือ ด้านถนนพระสุเมรุ และด้านถนนจักรพงษ์ ตลาดแห่งนี้กลายเป็นตลาดการค้าที่สำคัญตั้งแต่รัชกาลที่ 7 เป็นต้นมา ในส่วนเนื้อหาทั่วไประหว่างงานวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 6 บท ดังนี้

5.1 ความเป็นมาของตลาด ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ โดยแบ่งเป็นประเภท และลักษณะของตลาด

5.2 ความสัมพันธ์ระหว่างตลาดกับชุมชน แบ่งตามระดับตลาด ได้แก่ ตลาดหน้าปากซอย ตลาดริมถนนสายสำคัญ ตลาดระดับสี่มุมเมือง

5.3 สภาพตลาดในปัจจุบัน (พ.ศ. 2525) การกระจายตัวของตลาดตามพื้นที่เขตชั้นใน ชั้นกลาง และชั้นนอกของกรุงเทพมหานคร

5.4 สภาพ และลักษณะของตลาด ในกรุงเทพมหานคร กรณีศึกษาย่านปากคลองตลาด ย่านประตูน้ำ ย่านสะพานควาย ย่านวงเวียนใหญ่ ย่านคลองเตย ย่านเจริญผล ตลาดนัดสนามหลวง และตลาดไต้ปทุมวัน

5.5 ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของตลาด ที่ตั้ง การจัดตลาด รูปแบบของอาคาร ระบบสาธารณูปโภค ฯลฯ

5.6 บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า ตลาดเริ่มแรกของกรุงรัตนโกสินทร์เป็นตลาดน้ำใช้เรือในการขนส่งสินค้า สินค้าส่วนใหญ่เป็นของสด เช่น ผัก ผลไม้ ปลา เป็นต้น ต่อมาเมื่อมีการ

ขยายเมืองไปทางตะวันออก มีการตัดถนน ตลาดบกเริ่มมีบทบาทเพิ่มขึ้น แต่ตลาดน้ำยังคงมีบทบาทสำคัญอยู่ ต่อเมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก มีการสร้างสะพาน การขนส่งทางบกสะดวกยิ่งขึ้น การขนส่งทางน้ำลดลง ตลาดบกจึงมีความสำคัญแทนที่ตลาดน้ำ โดยตลาดบกจะตั้งอยู่บริเวณริมถนนสายสำคัญ ในปัจจุบันได้เปลี่ยนจากการเป็นตลาดขายของสด เป็นตลาดผสมหรือตลาดหมุนเวียน คือ มีทั้งของสด อาหาร เครื่องอุปโภค และบริการ บางตลาดเปิดขายสินค้าต่าง ๆ หมุนเวียนตลอด 24 ชั่วโมง การเติบโตของตลาดขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้ง ซึ่งต้องอาศัยแหล่งชุมชน แหล่งงาน มีการคมนาคมสะดวก และมีการบริหารจัดการ บริการประชาชนในด้านต่างๆ ตลอดจนการให้ความสนใจของทางราชการ

6. พระราชวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ.2325-2525) ผศ.มรว.หญิงแน่งน้อย สักศรี เป็นหัวหน้าโครงการ โดยได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี พ.ศ. 2525 จัดทำเพื่อศึกษาความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับพระราชวัง และวัดสมัยต่าง ๆ เนื้อหาของการวิจัยแบ่งออกเป็นดังนี้

6.1 กล่าวถึงพระราชดำริในการย้ายราชธานี การสร้างพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล และเรื่องอื่นๆเกี่ยวกับวัง เช่น ประเภท ที่ตั้ง กรรมสิทธิ์ ฯลฯ

6.2 ประวัติการก่อสร้าง ที่ตั้ง และความสำคัญของสิ่งก่อสร้างภายในพระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรสถานมงคล

6.3 ประเภทของวังต่างๆ โดยนำเสนอตามลำดับรัชกาล ประเภทของวังแบ่งออกเป็นดังนี้

- วังที่สร้างขึ้นเพื่อรักษาพระนคร
- วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติ และเพื่อบำเหน็จความชอบแก่คนสามัญที่ยกขึ้นมาเป็นเจ้า
- วังพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- วังพระราชโอรสในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- วังพระราชธิดาในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5-6)

6.4 บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า พระบรมมหาราชวังในช่วงรัชกาลที่ 1-5 พ.ศ. 2440 มีฐานะเป็นศูนย์กลางการปกครอง การประกอบพระราชพิธีต่างๆ เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เป็นที่รับรองทูตานุทูต และศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ภายหลังจาก พ.ศ. 2440 พระบรมมหาราชวังมิได้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ หลัง พ.ศ. 2475 พระบรมมหาราชวังมิได้เป็นศูนย์กลางการปกครองอีกต่อไป ส่วนพระราชวังบวรสถานมงคล และพระราชวังบวรสถานพิมุข ได้กลายเป็นสถานที่ราชการในปัจจุบัน

วังที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ นอกจากที่กล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีวังที่สร้างเพื่อประโยชน์ใช้สอยคือ วังที่สร้างขึ้นเพื่อป้องกันพระนคร เช่นวังริมป้อมพระสุเมรุ วังริมป้อมจักรเพ็ชร วังในฐานะที่ประทับของพระราชโอรส และพระธิดา วังในฐานะที่ทำงาน เช่น วังกรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ เป็นที่ทำการของกรมช่างทองหลวง วังในฐานะสถานที่ต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง เช่น วังบางขุนพรหม วังปารุสกวัน วังบูรพาภิรมย์ วังในฐานะศูนย์ศิลปวัฒนธรรมของชาติ เช่น วังบ้านหม้อ วังหน้าพระลาน

ในปัจจุบัน ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงขึ้นกับพระราชวังและวัง เนื่องจากการหมดประโยชน์ใช้สอยหรือไม่มีเจ้านายพระองค์อื่นประทับ หรือเพื่อการขยายตัวเมือง เช่น ตัดถนน เพื่อสร้างวัด สร้างสนามหลวง ฯลฯ

7. วัดในกรุงเทพฯ: การเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี งานวิจัยนี้ได้รับทุนจากฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี พ.ศ. 2525 รศ.เนตรนภิส นาควัชระ เป็นหัวหน้าโครงการ จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลง และปัจจัยที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของวัดในกรุงเทพมหานคร เนื้อหาในการวิจัยแบ่งออกเป็น 7 ส่วน ดังนี้

7.1 ประวัติความเป็นมา ความสำคัญ ประเภท และการตั้งชื่อของวัด

7.2 ประวัติการสร้าง การสถาปนาและบูรณปฏิสังขรณ์วัด นำเสนอตามลำดับรัชกาล ขนาดพื้นที่ และการกระจายตัวของวัดในกรุงเทพมหานคร ความหนาแน่นของวัดต่อจำนวนประชากร พื้นที่ และจำนวนพระสงฆ์

7.3 ความหมาย ความสำคัญ และประเภทของสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา

7.4 ความสำคัญ และบทบาทของวัด ในกรุงรัตนโกสินทร์ในอดีต และปัจจุบัน (2525)

7.5 ประเภทการใช้ที่ดินของวัด ในกรุงรัตนโกสินทร์จากอดีตถึงปัจจุบัน (2525)

7.6 ปัญหาสภาพแวดล้อมของวัด และบริเวณใกล้เคียงในปัจจุบัน (2525)

7.7 บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325-2394 มีการสร้างวัดขึ้นมากมาย ทั้งนี้เนื่องจากพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา และพระประสงค์ของพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 1-3 ที่ทรงต้องการสร้างพระนครตามอย่างกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีวัดมากมาย นอกจากนี้เจ้านาย ขุนนาง และชาวบ้านยังนิยมยกที่ดินให้วัดหรือยกที่ดินสร้างวัด จึงเกิดวัดในสมัยนี้มาก ในเวลานี้วัดจึงเป็นทั้งศาสนสถาน สถานการณ์ศึกษา สถานพยาบาล สถานสงเคราะห์ ฯลฯ วัดจึงมีความสำคัญ และมีฐานะเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในช่วงปี พ.ศ. 2394-2475 ไทยต้องปรับปรุงประเทศตามอย่างอารยประเทศเพื่อให้รอดพ้นจากภัยจักรวรรดินิยม ต้องใช้จ่ายเพื่อการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ สูง ไม่มีทุนทรัพย์ที่จะสร้างวัด หรือทำนุบำรุงวัด การพัฒนาและ

ปรับปรุงประเทศ ช่วงนี้ได้ทำให้เกิดสถาบันใหม่ๆมาทำหน้าที่ต่าง ๆ แทนวัด เช่น มีการสร้างโรงเรียน สร้างโรงพยาบาล การเกิดขึ้นของสถาบันเหล่านี้ ทำให้วัดลดบทบาทลงไป อีกทั้งชาวบ้านต้องดิ้นรนเอาตัวรอดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของชาติ ซึ่งอยู่ในช่วงระยะของการพัฒนาให้มีความเจริญเทียบเท่าอารยประเทศ รวมทั้งการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาสทำให้วัดต้องสูญเสียผู้ดูแลวัดไป การขาดผู้ดูแลวัด และรัฐบาลไม่สามารถให้การช่วยเหลือด้านการเงินแก่วัด ทำให้วัดเริ่มชำรุดทรุดโทรม และต้องหารายได้เอง โดยการให้ชาวบ้านเช่าที่ดินวัดมาทำที่พักอาศัย และค้าขาย ฯลฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2525 วัด และชาวบ้านมีการห่างเหินกันมากขึ้น ชาวบ้านต้องดิ้นรนทำมาหากินเพื่ออยู่กระดัดฐานะของตนมากกว่ามาสนใจเรื่องศาสนา ประกอบกับความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อพระสงฆ์ได้ลดลงไปทุกที พระสงฆ์เองได้ดิ้นรนให้มีการใช้ประโยชน์จากที่ดินของวัดเพื่อนำรายได้มาทะนุบำรุงวัด เช่น ให้เช่าที่ดินวัดเพื่อสร้างบ้าน อาคารพาณิชย์ ทำตลาดแผงลอย การปรับปรุงพื้นที่ในวัดทำที่จอดรถยนต์ ฯลฯ ต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้มองดูคล้ายตลาดมากกว่าวัด และพระสงฆ์เองก็ถูกมองว่ายึดวัดดูนิยมนมากกว่าหลักธรรมะ ยิ่งทำให้ชาวบ้านลดศรัทธาต่อพระสงฆ์ลง นอกจากนี้ ผลของการใช้ที่ดินวัดเพื่อหารายได้ก่อให้เกิดมลภาวะทั้งขยะ เสียงดัง มลพิษทางอากาศ โบราณสถาน และ โบราณวัตถุถูกทำลาย ฯลฯ

8. บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี งานวิจัยนี้ได้รับทุนจากฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2525 ผศ. ผุสดี ทิพทัส เป็นหัวหน้าโครงการ จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาการตั้งถิ่นฐาน และรูปแบบสถาปัตยกรรมของบ้านในกรุงเทพฯ ในช่วงเวลาต่าง ๆ เนื้อหาของงานวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. บ้านในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่การสถาปนาจนถึง พ.ศ. 2503 นำเสนอตามลำดับรัชกาล มีหัวข้อสำคัญต่อไปนี้

- 1.1 สภาพทั่วไปด้านสังคม และเศรษฐกิจโดยสังเขป
- 1.2 สภาพทั่วไปของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน
- 1.3 กรรมสิทธิ์ในที่ดิน

1.4 ลักษณะทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ รูปแบบและองค์ประกอบอาคาร การวางตำแหน่งอาคารในที่ดิน เนื้อที่ใช้สอย โครงสร้างและวัสดุการก่อสร้าง ช่าง และอิทธิพลที่มีต่อการออกแบบอาคาร

2. บ้านช่วงหลังการพัฒนาอุตสาหกรรม (พ.ศ. 2503-2525) มีหัวข้อดังนี้

- 2.1 ที่อยู่อาศัยของคนที่มีรายได้น้อย
- 2.2 ที่อยู่อาศัยของชนชั้นกลาง

2.3 ที่อยู่อาศัยของผู้ที่มีรายได้สูง

3. บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า บ้านสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีรูปแบบพัฒนา 4 ระยะ คือ

3.1 สมัยต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-3 บ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลอง ใช้วัสดุก่อสร้างจากธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 3 ระดับตามฐานะเจ้าของบ้าน คนจนอยู่เรือนเครื่องผูก คนฐานะปานกลางอยู่เรือนเครื่องสับฝาไม้หลังคามุงจาก ผู้มีฐานะคืออยู่เรือนไม้หลังค่อมุงกระเบื้อง ผู้มีอาชีพค้าขายทางน้ำจะอาศัยในเรือประทุน หรือเรือนแพ รูปแบบสถาปัตยกรรมเลียนแบบมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นเรือนใต้ถุนสูง นิยมหันหน้าบ้านสู่แม่น้ำ มีพาไลใต้ชายคา 3 ด้านกันแดด การก่อสร้างนิยมสร้างส่วนต่าง ๆ ให้เสร็จ แล้วนำมาประกอบเป็นตัวเรือน สำหรับบ้านชาวเงินจะปลูกเรือนตามแบบสถาปัตยกรรมจีน

3.2 สมัยรัชกาลที่ 4-5 ชาวบ้านเริ่มย้ายไปตั้งบ้านเรือนริมถนน ชาวเงินจะปลูกบ้านก่ออิฐถือปูน และกระจกเป็นวัสดุก่อสร้าง บ้านเป็นทรงยุโรปผนังทึบ อาศัยกระจกบานเกล็ด และช่องลมในการระบายอากาศ ส่วนผู้มีรายได้น้อยอยู่บ้านไม้ขนาดเล็กธรรมดา

3.3 สมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จากความเสียหายของบ้านเรือนช่วงสงคราม และจากจำนวนประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้ความต้องการด้านที่อยู่อาศัยมีมาก บ้านที่ปลูกสร้างในช่วงนี้จึงเป็นบ้านขนาดเล็กรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เกิดที่พักอาศัยแบบบ้านในเมือง (Town House) อาคารเช่าชุด (Flat, Apartment) อาคารชุด (Condominium) การก่อสร้างใช้คอนกรีตเสริมเหล็กอย่างแพร่หลาย นิยมสร้างคาดฟ้าหรือระเบียง กันสาด มีการติดมุ้งลวดกันยุง เหล็กคัดกันขโมย นิยมการใช้กระจกใสหรือกระจกคัดแสงบานใหญ่แทนที่บานเกล็ด

9. คลองในกรุงเทพฯ : ความเป็นมา การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบต่อกรุงเทพฯ ในรอบ 200 ปี งานวิจัยนี้ได้รับทุนจาก ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ใน พ.ศ. 2525 งานวิจัยนี้ รศ. ปิยนาค บุญนาค เป็นหัวหน้าโครงการ จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา และความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพมหานคร เนื้อหาการวิจัยนี้แบ่งออกเป็น 6 ส่วน ดังนี้

9.1 ความสำคัญของคลอง สภาพทางภูมิศาสตร์และสภาพของคลองกรุงเทพมหานคร และบริเวณใกล้เคียงก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

9.2 คลองชุดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก่อนทำสนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ. 2325-2398) แบ่งเนื้อหาตามลำดับรัชกาล ผู้ดำเนินการขุดคลอง วัตถุประสงค์การขุดคลอง และประเภทของคลองชุด

9.3 คลองชุดสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ หลังทำสนธิสัญญาเบาริง จนถึงสิ้นรัชกาลที่ 5 แบ่งเนื้อหาตามลำดับรัชกาล ประเภทของคลอง ปัญหาและการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับคลองการสร้างสะพาน

9.4 คลองขุดสมัยรัชกาลที่ 6 จนถึง พ.ศ. 2500 แบ่งเนื้อหาตามลำดับรัชกาล การสร้างสะพาน

9.5 คลองสมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2500-2525) ปัญหาเกี่ยวกับคลอง เช่น การระบายน้ำ การกำจัดของเสีย น้ำท่วม ฯลฯ

9.6 บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า กรุงเทพมหานครและบริเวณใกล้เคียงมีคลองขุดบ้างแล้วก่อนเป็นราชธานี ภายหลังตั้งราชธานีได้มีการขุดคลองเพิ่มขึ้น เพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์ การคมนาคม การขนส่งและการค้า ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง การขุดคลองเพื่อประโยชน์ทางยุทธศาสตร์หมดไป เน้นการขุดคลองเพื่อขยายตัวเมือง การคมนาคม การขนส่งและการค้า แม้ว่าจะเริ่มมีการใช้การคมนาคมทางบก แต่รัฐบาลยังคงให้ความสำคัญต่อการดูแลรักษาคลอง ตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เป็นต้นมา คลองเริ่มหมดความสำคัญลงไป บางคลองถูกถมทำถนน บางคลองคืนเงินและสกปรก ทั้งนี้เกิดจากทั้งรัฐบาล ประชาชนปล่อยปละละเลยไม่เห็นความสำคัญของคลอง

10. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นงานวิจัยที่นำองค์ประกอบด้านกายภาพของเมือง ได้แก่ วัด สถาบันราชการ บ้าน ตลาด คลอง สะพาน และถนน มาวิเคราะห์ตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์อันเป็นองค์ประกอบของกรุงรัตนโกสินทร์ งานวิจัยนี้ได้รับทุนจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดทำขึ้นเพื่อเฉลิมฉลอง สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี พ.ศ. 2534 มี รศ.มรว.หญิง แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี เป็นหัวหน้าโครงการ เนื้อหางานวิจัยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

10.1 สภาพกรุงเทพมหานครก่อนการสถาปนา จนถึงการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

10.2 ตำแหน่งที่ตั้งองค์ประกอบเมือง จัดแบ่งเรียงตามลำดับรัชกาล มีหัวข้อสำคัญดังนี้

10.1.1 พระราชวัง และวัง

10.1.2 วัดและศาสนสถานในศาสนาอื่น

10.1.3 สถานที่ราชการ

10.1.4 ที่พักอาศัยและชุมชน

10.1.5 ตลาด

10.1.6 เส้นทางสัญจร

10.3 บทวิเคราะห์ ผลการศึกษาพบว่า ความสัมพันธ์และองค์ประกอบเมืองในสมัยรัชกาลที่ 1-2 เน้นที่การสร้างวังต่าง ๆ เป็นยุทธศาสตร์ในการป้องกันพระนคร เน้นการพัฒนาด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาโดยใช้ วัด และคลอง เป็นศูนย์กลางของการตั้งชุมชน ในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ขยายพระนครไปจนสุดกำแพงพระนครทางตะวันออก โดยการสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนใหม่ ในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้มีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อขยายเขตพระนครออกไป

มีการตัดถนน และสร้างตึกแถว ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการขยายเขตพระนครออกไปทางเหนือ มีการสร้างสาธารณูปโภคขึ้นมากมาย เช่น ถนน สะพาน รถมราง ไฟฟ้า ประปา ฯลฯ มีการสร้างสถานที่ราชการเพื่อทำงาน แยกออกจากที่พักอาศัย ในสมัยรัชกาลที่ 6 การคมนาคมเปลี่ยนมาใช้การคมนาคมทางบกเป็นหลัก มีการรื้อกำแพงเมืองออกจำนวนมาก มีการสร้างตึกแถวเป็นที่อยู่อาศัยแทนที่บ้านเดี่ยว ในสมัยรัชกาลที่ 7-8 มีการขยายพระนครไปทางฝั่งธนบุรีภายหลังการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ หรือสะพานพระพุทธยอดฟ้า ส่วนฝั่งพระนคร ประชาชนอยู่กันอย่างหนาแน่นยิ่งขึ้น โดยอาศัยกันในตึกแถวที่สร้างขึ้นมากมาย ในสมัยรัชกาลปัจจุบันมีการขยายตัวพระนครอย่างเต็มที่ โดยอาศัยถนนสายสำคัญต่าง ๆ ได้แก่ ทางทิศเหนือตามแนวถนนพหลโยธิน และถนนวิภาวดีรังสิต ทางทิศตะวันออกตามแนวถนนลาดพร้าว ถนนรามคำแหง ถนนเพชรบุรี ถนนพระราม 4 ทางทิศใต้ตามแนวถนนสุขุมวิท ถนนปิ่นเกล้าศรีนครินทร์ ทิศตะวันตกตามแนวถนนจรัลสนิทวงศ์ ถนนพระเจ้าตากสิน ถนนเอกชัย ถนนเพชรเกษม ความหนาแน่นของประชากรมีเพิ่มมากขึ้น และหนาแน่นในในกลางเมือง

สำหรับภาพขององค์ประกอบต่าง ๆ ในปัจจุบัน วังได้เปลี่ยนเป็นสถานที่ราชการ และสถานศึกษาเป็นส่วนใหญ่ วัดมีความสำคัญลดลงมาก จนกลายเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธี ชุมชนที่พักอาศัยสำหรับผู้มีรายได้น้อยจะย้ายไปอยู่นอกใจกลางเมือง ส่วนผู้มีรายได้สูงจะอยู่กันอย่างหนาแน่นจนเกิดชุมชนแออัดในหลายพื้นที่ ตลาดแบบเดิมมีความหนาแน่นเพิ่มขึ้น และเกิดตลาดแบบใหม่ประเภทศูนย์การค้า เส้นทางคมนาคมใช้ถนนในการเดินทางแทนคลอง ซึ่งไม่ได้ใช้เพื่อการคมนาคม แม้ว่าจะมีการสร้างถนนและสะพานเพื่อการคมนาคมเพิ่มขึ้น แต่ไม่เพียงพอ ทำให้เกิดปัญหาการจราจร

11. มานุษยวิทยาการดนตรี: กรณีศึกษาบ้านบางลำพู วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล พ.ศ. 2539 ของ ฌรงค์ เขียนทองกุล เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของตระกูลนักดนตรี และกิจกรรมทางดนตรีในบ้านบางลำพู มีเนื้อหาแบ่งเป็น 5 บท ดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)
2. การอธิบายบ้านบางลำพู ตามหัวข้อต่อไปนี้
  - 2.1 สังคมดนตรีไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์กับบ้านดนตรีไทย
  - 2.2 ความหมาย และปัญหาการเขียน บางลำพู หรือ บางลำพู
  - 2.3 ประวัติความเป็นมาของบางลำพู
  - 2.4 ลักษณะทางกายภาพของบางลำพู

2.5 ความหมาย ความสำคัญ และความสัมพันธ์ของบ้านคนตรีกับสถาบันทางสังคมอื่น ๆ

2.6 แหล่งบ้านนักดนตรี แหล่งบันเทิง และสภาพที่อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับดนตรีไทย ย่านบางลำพู

2.7 ภูมิหลัง บุคคลสำคัญในครอบครัวบ้านบางลำพู และบุคคลที่เกี่ยวข้องด้านดนตรีไทยกับบ้านบางลำพู

3. รายละเอียดกิจกรรมทางดนตรีในบ้านบางลำพู แบ่งออกเป็น การบรรเลง และขับร้องเพลงไทย การบรรเลงดนตรีประกอบการแสดง และการละเล่นต่าง ๆ การสอนดนตรีไทย ประวัติ และการทำงานของผู้นำในบ้านบางลำพู

4. ผลงานการประพันธ์เพลง และการวิเคราะห์ผลงานการประพันธ์เพลงของบ้านบางลำพู

5. บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า นักดนตรีไทยบ้านบางลำพู เป็นนักดนตรีที่มีพื้นเพอยู่ต่างจังหวัด เช่น นนทบุรี พระนครศรีอยุธยา นครสวรรค์ เมื่ออพยพมาอยู่ที่บางลำพู ได้ถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีให้แก่บุตรหลานของตน จนกลายเป็นนักดนตรีทั้งครอบครัว ต่อมาได้มีการรับบุคคลภายนอกมาเป็นศิษย์ ทำให้มีนักดนตรีจำนวนมากสามารถตั้งวงดนตรีประเภทต่าง ๆ ได้ โดยอาศัยบุคคลในครอบครัวเป็นหลัก และอาศัยบรรดาลูกศิษย์ รวมทั้งนักดนตรีที่มีชื่อเสียงจากภายนอกมาช่วยเสริม ในกรณีที่ขาดนักดนตรี หรือเพื่อคัดนักดนตรีที่ดีที่สุดบรรเลงดนตรีกับวงบ้านบางลำพู ทำให้บ้านบางลำพูมีนักดนตรีจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่มีฝีมือดี สำหรับกิจกรรมดนตรีของบ้านบางลำพู นอกจากการเรียนการสอนดนตรีแล้ว ยังรับงานแสดงตั้งแต่ผู้ว่าจ้างเป็นระดับชาวบ้าน จนถึงเชื้อพระวงศ์

12. การพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชน แขวงวัดสามพระยา แขวงบ้านพานถม แขวงบางขุนพรหม วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมือง มหาวิทยาลัย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2540 ของ เสาวลักษณ์ บุญโพธิ์อภิชาติ เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ความเป็นมาของพื้นที่ ความสำคัญของพื้นที่ในอดีต ลักษณะทางกายภาพ สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม การใช้ที่ดินและโครงการต่าง ๆ ของรัฐที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ชุมชนของพื้นที่ศึกษา มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 บทดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)

2. แนวความคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น แนวความคิดการพัฒนาชุมชน แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ แนวทางการพัฒนาอนุรักษ์ และพัฒนาเมือง ฯลฯ

3. ประวัติความเป็นมาของพื้นที่ศึกษา ลักษณะทางกายภาพ สภาพเศรษฐกิจ และสังคม

4. นโยบายและ โครงการของรัฐ ที่มีผลกระทบต่อพื้นที่ศึกษา

5. บทสรุป ผลการวิจัยพบว่า พื้นที่ศึกษาเริ่มมีการพัฒนาอย่างมากในช่วงรัชกาลที่ 5 แต่ไม่โดดเด่นเมื่อเทียบกับพื้นที่บริเวณใกล้เคียง ที่ดินส่วนใหญ่ใช้เป็นที่พักอาศัย ชุมชนส่วนใหญ่อยู่รอบ ๆ บริเวณวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของชุมชน แต่มีแนวโน้มที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นอาคารพาณิชย์ และอาคารสำนักงานมากขึ้น ลักษณะสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ควรค่าแก่การอนุรักษ์ ได้แก่ วัด และสถานที่ราชการ ประชากรในพื้นที่ศึกษามีความแตกต่างกันทางด้านเศรษฐกิจ และสังคม คนที่มีที่ดินเป็นของตนเองจะมีความผูกพันกับพื้นที่มากกว่าคนที่เช่าบ้านอาศัย จากปัญหาความแตกต่างกันของคนในชุมชนเป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนาพื้นที่ศึกษาในเชิงอนุรักษ์ จำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุนจัดทำโครงการจากทางราชการ และขอความร่วมมือจากคนในชุมชน โดยคำนึงถึงความเหมาะสม และสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน

13. กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ : กรณีศึกษาย่านบางลำพู วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2542 ของ อภิรัช กาบทอง เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนเมืองจากอดีตถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2542) และแนวโน้มในอนาคต เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนอนุรักษ์ชุมชนต่อไป มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 บท ดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)

2. แนวความคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น ทฤษฎีเกี่ยวกับสภาพการตั้งถิ่นฐาน ทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชน ฯลฯ

3. ความสำคัญของบางลำพูในระดับต่าง ๆ สมัยกรุงรัตน โกสินทร์ แบ่งออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่

3.1 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394)

3.2 สมัยรับอิทธิพลตะวันตกมุ่งสู่ความทันสมัย รัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394-2468)

3.3 สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ 7-9 (พ.ศ. 2468-2503)

3.4 สมัยปัจจุบัน (พ.ศ. 2503-2542)

4. การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในย่านบางลำพู แบ่งออกเป็น 4 ช่วงเวลา เช่นเดียวกับบทที่ 3

5. บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในย่านบางลำพู เกิดจากนโยบายของรัฐบาลเป็นสำคัญ โดยระยะแรกมีฐานะเป็นชุมชนที่มีความสำคัญในการป้องกันพระนครทางทิศเหนือโดยมีวัง และวัดเป็นศูนย์กลาง ต่อมาเมื่อมีการขยายพระนครบางลำพูได้กลายเป็นศูนย์กลางคมนาคม และการค้า โดยมีตลาดยอดเป็นศูนย์กลาง ในปัจจุบันย่านบางลำพูกระจายตัวตามตึกแถวต่าง ๆ ริมนถนน เกิดการขยายตัวของบริการด้านที่พักอาศัยประเภทเกสต์เฮาส์เพื่อรองรับการท่องเที่ยว ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต และวัฒนธรรมในย่านบางลำพู

14. การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยย่านบางลำพู อันเนื่องมาจากการพัฒนาการท่องเที่ยว วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาเคหะพัฒนาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2542 ของ ชีระ เขียงวิศวกูร เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย และการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยวย่านบางลำพู มีเนื้อหาแบ่งเป็น 7 บท ดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)
2. แนวความคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น พฤติกรรมการเลือกที่พักอาศัยของมนุษย์ ทฤษฎีการขยายตัวของเมือง แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยว ฯลฯ
3. วิธีดำเนินการวิจัย ใช้ข้อมูลปฐมภูมิจากการสำรวจพื้นที่การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย และการใช้ที่ดิน การออกแบบสอบถามในพื้นที่ศึกษา 6 แขวง ในย่านบางลำพู ได้แก่ แขวงบ้านพานถม แขวงวัดสามพระยา แขวงตลาดยอด แขวงชนะสงคราม แขวงบางขุนพรหม และแขวงบวรนิเวศ
4. สภาพบางลำพูในอดีตถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2543) กล่าวถึงชนชาติต่าง ๆ ที่เข้าตั้งบ้านเรือนในย่านบางลำพู พัฒนาการของชุมชนย่านบางลำพูในอดีตถึงปัจจุบัน
5. การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ในย่านบางลำพู พ.ศ. 2529-2542
6. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย ปัญหาและแนวโน้มของปัญหาในอนาคต ความต้องการ และข้อเสนอแนะของผู้อยู่อาศัยย่านบางลำพู
7. บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า ผลจากการพัฒนาการท่องเที่ยว ทำให้บางลำพูซึ่งเป็นพื้นที่ ๆ มีความได้เปรียบในเรื่องที่ตั้งมีจำนวนนักท่องเที่ยวเข้ามาอาศัยอยู่มาก ความต้องการที่พักของนักท่องเที่ยวในบางลำพูมีสูง การสร้างที่พัก และอาคารพาณิชย์เพื่อตอบสนองความต้องการด้านการท่องเที่ยวจึงขยายตัวอย่างมาก โดยเฉพาะในแขวงชนะสงคราม บวรนิเวศ บ้านพานถม และมีแนวโน้มว่าจะรวมถึงแขวงวัดสามพระยาในอนาคต ในขณะที่จำนวนบ้านพักอาศัยกำลังลดลงในทุกพื้นที่ การเปลี่ยนแปลงนี้ได้ก่อให้เกิดปัญหาการก่อสร้าง และการปรับปรุงอาคาร โดยไม่ถูก

กฎหมาย การเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่อย่างรวดเร็ว โดยไม่สามารถควบคุมได้ ทำให้เกิดมลภาวะต่าง ๆ เช่น ขยะ เสียงดัง อากาศเป็นพิษ ปัญหาการจราจร ฯลฯ

15. กระบวนการเกิดประชาคม และผลกระทบต่อชุมชนบางลำพูศึกษาจากกรณี: โรงพิมพ์คุรุสภาเก่า วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต พ.ศ. 2544 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ของ แพรวพรรณ แยม ไทย เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาสภาพของชุมชนก่อนการเกิดประชาคมบางลำพู กระบวนการเกิดประชาคม ผลกระทบของกรณี โรงพิมพ์คุรุสภาเก่าต่อชุมชนบางลำพู และลักษณะประชาคมบางลำพู มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 6 บท ดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)

2. แนวความคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ทฤษฎีสัญลักษณ์สัมพันธ์ แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนประชาสังคม ฯลฯ

3. วิธีดำเนินการวิจัย ใช้ข้อมูลจากการสำรวจเอกสาร การสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่าง (ผู้นำคณะกรรมการชุมชน และสมาชิกภายในชุมชนบางลำพู บุคคลภายนอกชุมชน เช่น นักวิชาการที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่กรุงเทพมหานคร เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

4. ผลการศึกษา กล่าวถึง สภาพบางลำพู และความสัมพันธ์ของชุมชนบางลำพูกับวัง วัด ตลาด สถานที่ราชการ ย่านบันเทิง คลอง ถนน ฯลฯ ในย่านบางลำพู โดยเฉพาะกรณี โรงพิมพ์คุรุสภาเก่า

5. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดประชาคมบางลำพู ประวัติความเป็นมา ความสำคัญ บทบาทของประชาคมบางลำพู

6. บทสรุป ผลการศึกษาแบ่งตามประเด็นที่ต้องการศึกษา ได้ดังนี้

6.1 ชุมชนบางลำพูมีขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มีทั้งชุมชนของชนชั้นปกครอง และชุมชนของชนชาติต่าง ๆ อาศัยอยู่ ซึ่งมีความสัมพันธ์ภายในชุมชนในระบบอุปถัมภ์ และความสัมพันธ์ในเครือญาติ ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 บุคคลภายนอกได้เข้ามาประกอบธุรกิจการค้าและการท่องเที่ยว ในขณะที่ดินในชุมชนเริ่มย้ายออกไปอยู่ที่อื่น ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนลดลงเรื่อย ๆ ขาดการทำกิจกรรมร่วมกันที่ชัดเจน

6.2 การก่อตัวของประชาคมบางลำพู เกิดจากความร่วมมือระหว่างคนในชุมชนบางลำพูที่เรียกตัวเองว่า “ประชาคมพระอาทิตย์” กับกลุ่มบางกอกฟอรัม ในการจัดงาน “สนุกกับถนน ฟันชุมชนพระอาทิตย์” เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมวิถีชีวิตในเดือนมกราคม พ.ศ. 2541 ต่อมาได้เกิดเหตุการณ์ที่กรมธนารักษ์ต้องการรื้อถอนอาคาร โรงพิมพ์คุรุสภาเก่า เพื่อทำสวนสาธารณะ ซึ่งประชาคมพระอาทิตย์ และประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ย่านบางลำพูไม่เห็นด้วย จึงเกิดความร่วมมือกันระหว่างประชาคมพระอาทิตย์กับชุมชนต่าง ๆ ในบางลำพู โดยใช้ชื่อ “ประชาคมบางลำพู” เป็น

ซึ่งกลุ่มในการดำเนินการคัดค้านการรื้อถอนอาคาร โรงพิมพ์คุรุสภาเก่า ซึ่งประสบความสำเร็จ ต่อมาประชาคมบางลำพูได้ดำเนินการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในบางลำพูอย่างต่อเนื่อง โดยได้รับการ สนับสนุนจากองค์กรต่าง ๆ เช่น กรุงเทพมหานคร การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย เป็นต้น

6.3 ผลของการเกิดประชาคมบางลำพู ทำให้ชุมชนบางลำพูเกิดความตื่นตัวในการ ทำกิจกรรมร่วมกันมากขึ้น มีการเรียนรู้ และเปลี่ยนข้อมูล และทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อตอบสนอง ความต้องการของชุมชน โดยใช้สวนสันติชัยปราการเป็นเวทีสาธารณะ

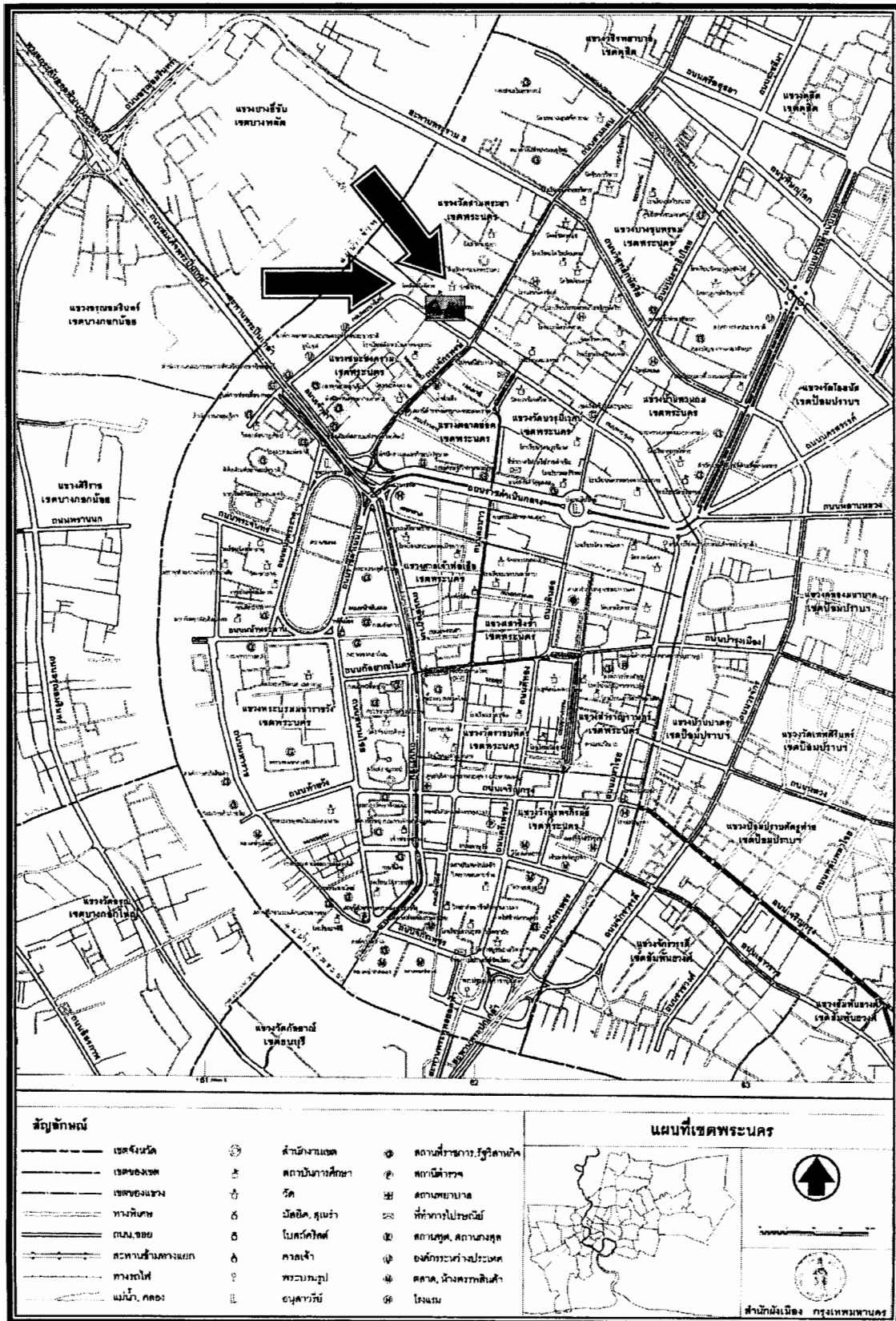
16. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำพู วิทยานิพนธ์หลักสูตร ปริญญาการวางแผนภาค และเมืองมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2544 ของ ชญัญ ชีวา ภรรณาภิวัฒน์ เป็นวิทยานิพนธ์เพื่อศึกษาปัจจัยและพัฒนาการรูปแบบการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำพู มีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 6 บท ดังนี้

1. บทนำ (เขียนตามหลักการเขียนงานวิจัยทั่วไป)
2. แนวคิด และทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย เช่น แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการ ตั้งถิ่นฐาน และการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐาน ฯลฯ
3. วิวัฒนาการ และบทบาทของสภาพพื้นที่กรุงรัตน โกสินทร์ และย่านบางลำพู แบ่ง ออกเป็นช่วงเวลา ดังนี้
  - 3.1 ช่วงก่อนสถาปนากรุงรัตน โกสินทร์
  - 3.2 สมัยรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394)
  - 3.3 สมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394-2468)
  - 3.4 สมัยรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2468-2489)
  - 3.5 สมัยรัชกาลที่ 9 (พ.ศ. 2489-2544)
4. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำพู แบ่งออกตามช่วงเวลา ในบทที่ 3
5. ภาพลักษณ์ย่านบางลำพู ปัญหาย่านบางลำพู และโครงการที่มีผลต่อย่านบางลำพูใน อนาคต
6. บทสรุป ผลการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลรูปแบบการตั้งถิ่นฐานย่านบางลำพูได้ เปลี่ยนจากพื้นที่ ๆ มีวัง วัด และตลาด เป็นแกนนำในอดีต เป็นแหล่งพาณิชยกรรม และแหล่ง ท่องเที่ยวในปัจจุบัน โดยปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ได้แก่
  - 6.1 อิทธิพลทางธรรมชาติ ซึ่งมีอิทธิพลในช่วงก่อนการสถาปนากรุงรัตน โกสินทร์ ถึงต้นกรุงรัตน โกสินทร์ โดยมีแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นปัจจัยให้เกิดการปลูกสร้างบ้านเรือนริมแม่น้ำใน ย่านบางลำพู

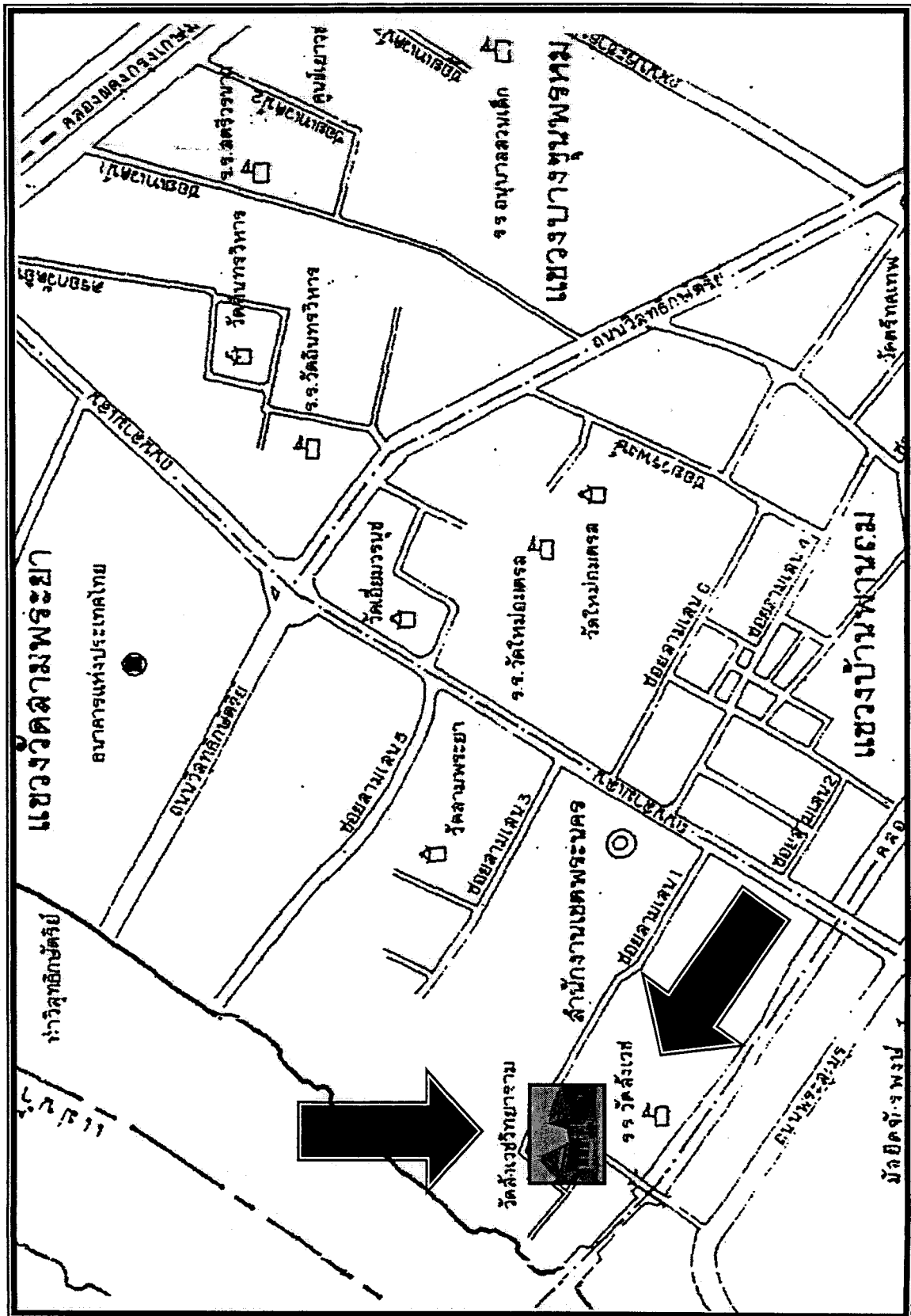
6.2 อิทธิพลจากเทคโนโลยี ได้แก่ สิ่งปลูกสร้าง และเส้นทางคมนาคม ซึ่งมีอิทธิพลในช่วงการขยายเมืองตั้งแต่รัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน เกิดสถานที่ราชการสำคัญ ๆ ในบางลำพู มีถนนและเส้นทางรถรางหลายสายตัดผ่านย่านบางลำพู การปลูกสร้างบ้านเรือนเปลี่ยนจากริมแม่น้ำเป็นการสร้างบ้านเรือนริมถนน

6.3 อิทธิพลจากการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม บางลำพูในระยะแรกมีบทบาทสำคัญในฐานะศูนย์กลางป้องกันพระนครด้านทิศเหนือ และแหล่งผลิตข้าวเลี้ยงชาวเมือง มีวังและวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน ต่อมาเมื่อมีการขยายเมือง ถนน และเส้นทางรถรางที่สำคัญได้ตัดผ่านบางลำพู บางลำพูได้กลายเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและการค้า เกิดตลาดประเภทต่าง ๆ ขึ้นมากมายในย่านบางลำพู นอกจากนี้สถานที่ราชการหลายหน่วยงานมีที่ตั้งทำการอยู่ในบางลำพู ทำให้ตลาด และสถานที่ราชการได้มีความสำคัญแทนที่วังและวัด ในปัจจุบันบางลำพูยังคงเป็นศูนย์กลางการคมนาคมและการค้า โดยมีการท่องเที่ยวขยายตัวอย่างรวดเร็วเป็นอิทธิพลใหม่ ที่ดินและสิ่งปลูกสร้างได้เปลี่ยนจากที่พักอาศัยของคนในพื้นที่เป็นที่พักอาศัยสำหรับนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น

6.4 อิทธิพลจากอดีต เช่น วัฒนธรรม วิถีชีวิต ศาสนา ความเชื่อ และค่านิยม บางลำพูเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน ชาวบางลำพูจำนวนมากไม่น้อยจึงได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรม และวิถีชีวิตในอดีต และยังคงรักษาวัฒนธรรม และรูปแบบวิถีชีวิตนั้นไว้

แผนที่เขตพระนคร (ภาพรวม)
สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

แผนที่เขตพระนคร
สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

บทที่ 3

วิวัฒนาการของชุมชนวัดสังเวชแต่ละยุคสมัย

การที่จะนำประวัติศาสตร์ของกลุ่มชนที่เป็นสมาชิกของสังคมในอดีตเมื่อกว่า 200 ปีก่อนมากล่าวเป็นการเฉพะเจาะจงลงไป น่าจะกระทำไม่ได้ชัดเจนทุกแง่มุม ทั้งนี้เนื่องจากเมื่ออดีตการบันทึกเรื่องราวจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ของประเทศ การสู้รบทำสงคราม ผู้ปกครองบ้านเมือง และการก่อสร้างสร้างเมืองเท่านั้น ความเป็นมา และวิถีชีวิตของชุมชนที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมยุคนั้น ไม่สู้จะมีการบันทึกให้ได้พบเห็นในภายหลังนัก หากมีการกล่าวถึงบ้างก็อาจเป็นเพียงชื่อของหมู่บ้านหรือตำบลเท่านั้น เช่น ตำบลหนองโสนในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นต้น ดังนั้นในการศึกษาประวัติของชุมชนวัดสังเวชจากเอกสารต่าง ๆ จึงได้เพียงเค้าโครงของชุมชนจากรายการที่ขีดโยงไว้กับเหตุการณ์ของอดีตในยุคที่ผ่านมา เมื่อเวลาค่อย ๆ เคลื่อนสู่ปัจจุบัน กรุงเทพมหานครได้มีประกาศจัดตั้งชุมชนขึ้นตามระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 ภาพของชุมชนวัดสังเวชจึงค่อยปรากฏชัดเจนขึ้นบ้าง แต่ข้อจำกัดที่กล่าวข้างต้นและที่แสดงไว้ในข้อ 1.6 (ข้อจำกัดในการวิจัย) จะเป็นที่มาทำให้ความกระจัดกระจายเรื่องบางเวลาขาดความสมบูรณ์ไปบ้าง

จากข้อจำกัดข้างต้น ในการศึกษาประวัติหรือที่มาของชุมชนจึงต้องนำข้อมูลทางเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ และความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองรวมทั้งวิถีชีวิตของผู้คน ซึ่งอยู่อาศัยในบริเวณโดยรอบพื้นที่ชุมชนปัจจุบัน ตามช่วงเวลาในแต่ละยุคสมัย และที่กล่าวถึงวัดสังเวช วิทยารามเท่าที่รวบรวมได้ มาวิเคราะห์จุดเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชุมชนในช่วงสมัยต่าง ๆ ทั้งนี้เนื่องด้วยวัฒนธรรมของคนไทยในอดีตนั้นมีวัดเป็นศูนย์รวมของชาวบ้าน กล่าวคือวัดเป็นที่สืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นที่ประกอบศาสนกิจ เป็นสถานสังคมสงเคราะห์ เช่น การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เป็นโรงเรียน เป็นที่พึ่งและศูนย์รวมทางจิตใจ เป็นศูนย์รวมทางศิลปวัฒนธรรม เป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้ คนไทยจึงนิยมสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดมาแต่อดีต สมดังคติที่ว่า บ้านอุปถัมภ์วัด วัดก็เกื้อกูลชาวบ้านนั่นเอง เมื่อบทบาทของวัดกับบ้านที่ปฏิบัติ และสัมพันธ์ต่อกันดังนี้ จึงอาจเป็นกระจกสะท้อนให้มองเห็นภาพของชุมชนในอดีตได้บ้าง

ในอดีตเมืองสำคัญของไทยมักจะมีทำเลที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ เช่น กรุงเทพฯ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม เมืองราชบุรีตั้งอยู่ริมแม่น้ำกลอง เมืองฉะเชิงเทราตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางปะกง กรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่ริมแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรีและแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นต้น เหตุผลประการสำคัญที่เมืองเหล่านี้เลือกที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำก็คือ ใช้น้ำเป็นคูเมืองสำหรับป้องกันมิให้ข้าศึกศัตรูรุกเข้ามาถึงกำแพงได้โดยสะดวก

ความสำคัญของแม่น้ำยังเป็นทั้งเส้นทางคมนาคม และเป็นเส้นโลหิตใหญ่ในการผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหารเลี้ยงผู้คนมาแต่อดีต

กรุงเทพมหานครเมื่อก่อนเป็นราชธานีนั้น เป็นเพียงเมืองขนาดเล็กที่ตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นจุดผ่านเข้าออกของเรือสำเภาต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา เป็นเมืองหน้าด่านชั้นนอก มีป้อมปราการอยู่สองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมากรุงเทพฯ เป็นที่รวมของกลุ่มชนหลายเชื้อชาติที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยมีคนท้องถิ่นเดิมอาศัยอยู่ก่อนหน้าแล้ว เมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ การก่อบ้านสร้างเมืองได้สืบทอดรูปแบบของกรุงศรีอยุธยามาเป็นแบบอย่างเช่น พระราชวัง วัด ตลาด บรรดาที่อยู่อาศัยของเจ้านาย เสนาบดี ขุนนางและราษฎรทั่วไปจะอยู่ในเขตกำแพงพระนคร ส่วนบริเวณด้านเหนือของพื้นที่ตั้งแต่แนวคลองบางลำพูไปถึงคลองผดุงกรุงเกษมด้านบน ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์จัดว่าเป็นเขตนอกกำแพงพระนคร ถือว่าเป็นเขตชานเมือง มีสภาพเป็นส่วนร่วมครีမ် ห่างออกไปเป็นที่รกร้างว่างเปล่าหรือทุ่งนา บ้านเรือนที่อยู่อาศัยมักจะอยู่รวมเป็นกลุ่มบริเวณคลองรอบกรุงด้านเหนือ คือ คลองบางลำพู และบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ส่วนกลางของพื้นที่ไม่มีเส้นทางคมนาคม จึงไม่มีผู้คนอยู่อาศัย สำหรับวัดที่มีอยู่ในพื้นที่ในช่วงรัชกาลที่ 1-3 จะเป็นวัดที่ตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำเจ้าพระยา บ้านเรือนทั่วไปก็มักจะตั้งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับคลอง และวัด

วิวัฒนาการของบ้านเมืองในแต่ละช่วง ล้วนมีผลต่อสภาพแวดล้อมทางกายภาพสังคม เศรษฐกิจ และผู้คนทั่วไป ด้วยเหตุปัจจัยต่าง ๆ ถิ่นฐานของชาวบ้านริมแม่น้ำซึ่งเป็นชาวสวนเล็ก ๆ ในอดีต ก็ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการศึกษาวิจัยวิถีชีวิตและวิวัฒนาการของชุมชนวัดสังเวช จึงจัดแบ่งข้อมูลออกเป็น 5 ช่วงตอน ดังนี้

3.1 วัด (สามจีนเหนือ) สังกะยาราม	สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี
3.2 วัด (บางลำพู) สังกะยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325 – พ.ศ. 2394)
3.3 วัดสังกะยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394 – พ.ศ. 2468)
3.4 วัดสังกะยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2468 – พ.ศ. 2489)
3.5 วัดสังกะยาราม	สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 9-ปัจจุบัน (พ.ศ. 2489 – พ.ศ. 2548)

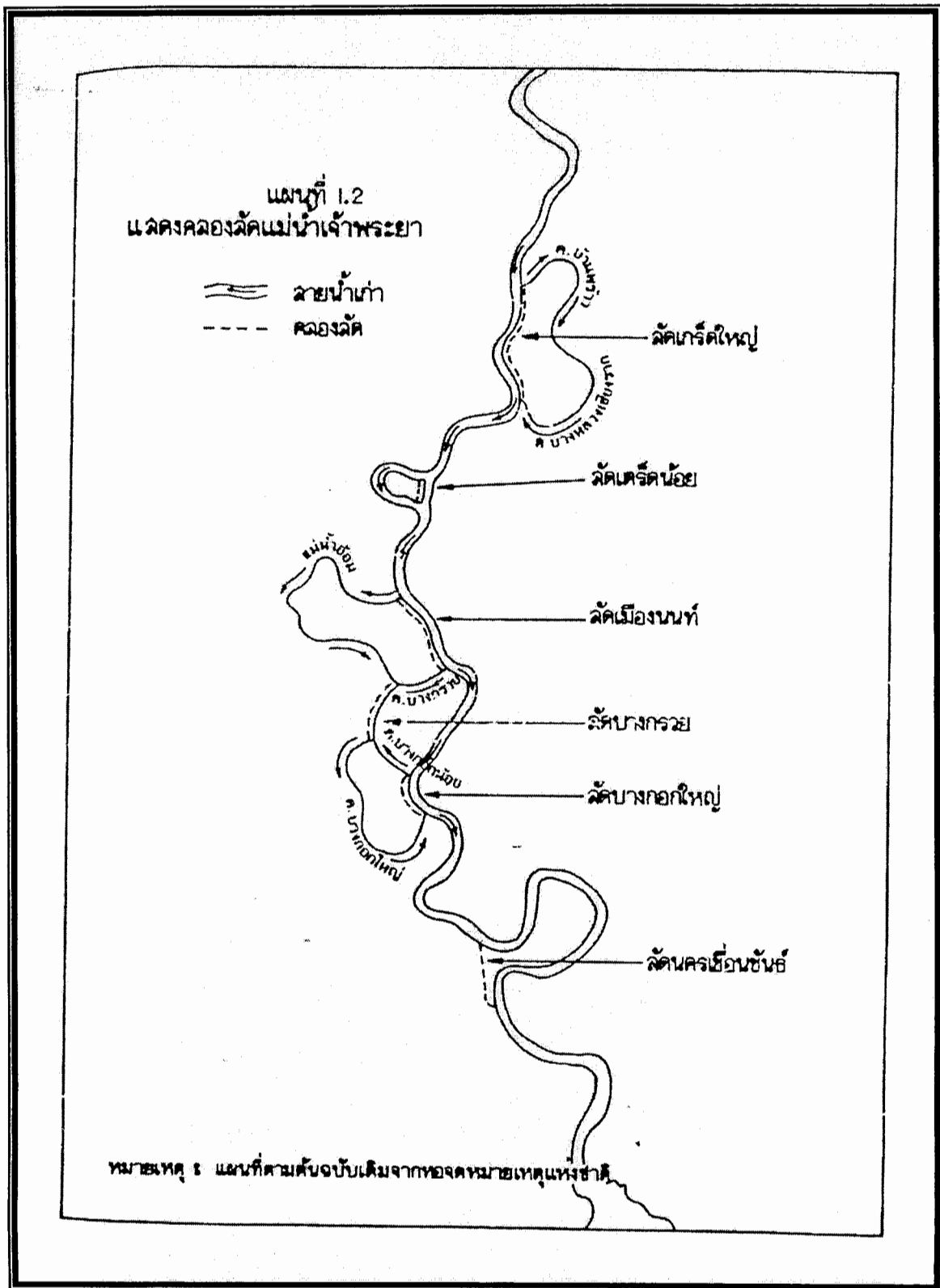
3.1 สมัยกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี

ที่มาของวัดและชุมชน

พุทธศตวรรษที่ 19 สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีเมื่อ พ.ศ. 1893 มีเมืองพระประแดงเป็นเมืองหน้าด่าน รักษาพื้นที่ปากอ่าวไทย ส่วนพื้นที่กรุงรัตนโกสินทร์ และกรุงธนบุรีเดิมนั้นอยู่ถัดขึ้นมาจากเมืองพระประแดงและตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา แต่สภาพแม่น้ำในช่วงระยะเวลานั้นมิได้แบ่งพื้นที่ออกเป็นฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีเหมือนในปัจจุบัน ร่องน้ำเดิมไหลวกวนจากอยุธยาเรื่อยมาเข้าคลองบางกอกน้อย อ้อมโค้งเข้าคลองตลิ่งชันและคลองบางระมาด แล้วไหลมาออกที่คลองบางกอกใหญ่ บริเวณพื้นที่แผ่นดินที่แม่น้ำเจ้าพระยาไหลอ้อมโค้งส่วนนี้ก็คือ “ตำบลบางกอก”

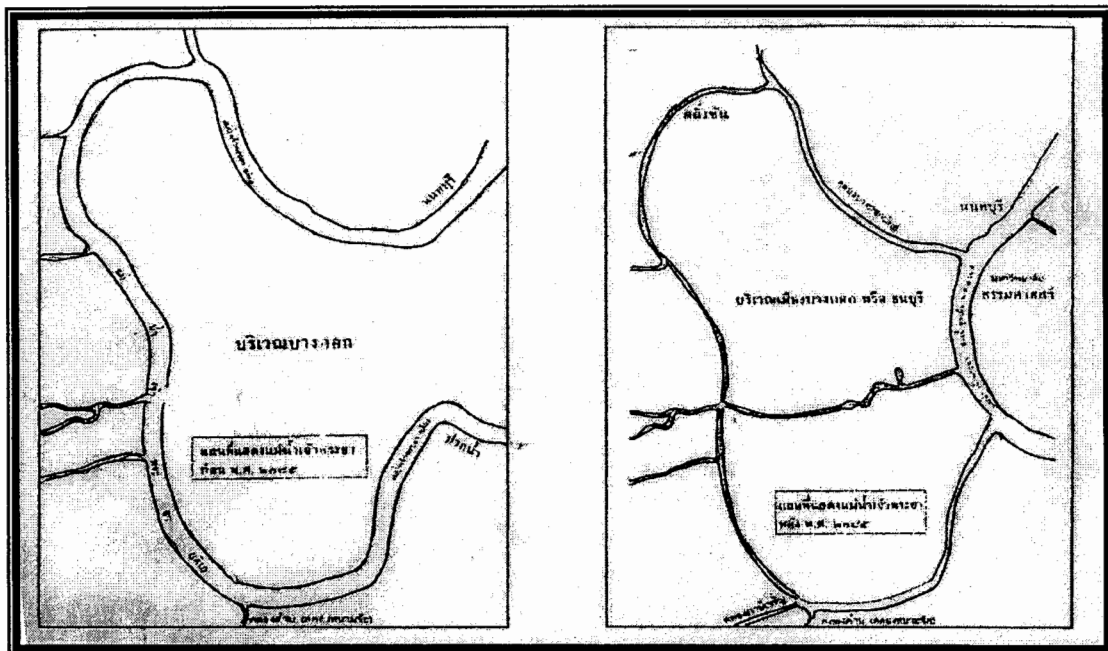
ลำน้ำเจ้าพระยาที่ไหลคดเคี้ยววกวนจากปากอ่าวไทยขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยาหลายช่วงตอนนี้เป็นอุปสรรคของการเดินทางค้าขายทางเรือสำเภา พระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาหลายพระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัดขึ้นหลายช่วงหลายครั้ง สำหรับ ‘คลองลัดบางกอก’ นั้นขุดขึ้นในรัชสมัยของสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ. 2077 – 2089) ขุดลัดตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยปัจจุบัน ไปออกแม่น้ำเก่าที่หน้าวัดอรุณราชวราราม ส่วนแม่น้ำถูกคลองลัดพัดพาสายน้ำเปลี่ยนเส้นทาง ก็เลยแคบตื้นเขินกลายเป็นคลองคังทุกวันนี้เรียกว่า คลองบางกอกใหญ่ คลองบางระมาด คลองตลิ่งชัน และคลองบางกอกน้อย

¹ ร.ศ. ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวิวัฒนา รัตานิติ, คลองในกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2525 : 13)

แผนที่แสดงคลองวัดแม่เจ้าพระยา
ที่มา คลองในกรุงเทพฯ

คำว่าบางกอก อันเป็นชื่อของตำบลที่ร่อนน้ำไหลล้อมโค้งแต่เดิม หรือแม่แต่เมื่อมีการขุดคลองลัดแบ่งพื้นที่ออกจากกัน ก็ยังเรียกรวมกันเหมือนเดิมว่า บางกอก นั้นมีผู้สันนิษฐานเกี่ยวกับชื่อตำบลไว้หลายท่าน แต่ที่น่าจะนำมาอ้างอิงในที่นี้ก็คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ใน “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานไว้ว่า “คำว่าบาง คือคลองตัน ทำขึ้นเพื่อชักน้ำในแม่น้ำไปใช้ในที่ทำกิน บางกอก ก็คงมีต้นมะกอกอยู่ที่ปากบาง เดิมคงจะอยู่แถวปากคลองบางกอกน้อย ส่วนปากคลองบางกอกใหญ่ทางใต้นั้นเดิมคงจะเป็นบางหลวง การขุดคลองลัดบางกอกครั้งแผ่นดินสมเด็จพระไชยราชาธิราชคงจะไม่ได้ขุดแผ่นดินดอน หากแต่มีคลองเล็ก ๆ อยู่แล้ว ซึ่งชาวบ้านขุดบางมาประจบกันเป็นลู่ทาง ครั้นขุดคลองขยายขึ้น น้ำกัดเซาะกว้างกลายเป็นแม่น้ำแนวสั้น ที่บริเวณนั้นจึงกลายเป็นชื่อตำบลบางกอกไปด้วยทั้งสิ้น

แม่น้ำเจ้าพระยาก่อนขุดคลองลัด

แม่น้ำเจ้าพระยาหลังการขุดคลองลัด

ที่มา หนังสือศิลปวัฒนธรรมฉบับพิเศษ แม่น้ำลำคลองสายประวัติศาสตร์

ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเมืองบางกอกหรือตำบลบางกอกนี้ ตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มเจ้าพระยาตอนล่าง เมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอกมีผลทำให้แม่น้ำเจ้าพระยาได้แบ่งแยกพื้นที่ส่วนนี้ออกเป็น 2 ฝั่ง ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ขึ้น จึงตั้งเป็นเมืองหน้าด่าน เรียกว่า

² กรมศิลปากร จดหมายเหตุการณอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์ 2525 : 13)

“เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร” ชื่อเมืองนี้ปรากฏในพระราชพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (พ.ศ. 2091 – 2111) ในเอกสารชุด The Records of Relation Between Siam and Foreign Countries in 17th Century Vol. 1 (บันทึกเรื่องสัมพันธ์ไมตรีระหว่างประเทศไทยกับนานาประเทศในศตวรรษที่ 17) ที่พ่อค้าชาวฮอลันดาได้เขียนบันทึกบรรยายเกี่ยวกับอาณาจักรสยามไว้เมื่อ พ.ศ. 2160 – 2161 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ความตอนหนึ่งกล่าวว่า³ “บางกอก ณ ที่นี้เป็นที่ตั้งของด่านภาษีแห่งแรกเรียกว่า ขอนบางกอก (Canen Bangkok) ซึ่งเรือและสำเภาทูกล่าไม่ว่าจะมาจากชาติใดก็ตาม จะต้องหยุดจอดทอดสมอ และแจ้งให้ด่านนี้ทราบก่อนว่าจะเข้ามาเพื่อจุดประสงค์ใดในทำนองเดียวกัน เมื่อเรือจะกลับออกไป และเมื่อผ่านด่านภาษีที่บ้านตะนาวอีก ก็จะต้องหยุดทอดสมอเพื่อแจ้งให้ทราบว่าจะออกเดินทางไปไหน” พื้นที่บางกอกเป็นที่ราบลุ่มพื้นดินอุดมทำสวนทำนาได้ดีตั้งบันทึกประวัติศาสตร์ราชวงศ์หยวนใหม่ เล่มที่ 252 ซึ่งเรียบเรียงในสมัยราชวงศ์หมิง กล่าวว่า “ลลอบอยู่ทางใต้ประเทศเขียนลงมา อาณาเขตติดทะเล คือ ทิศใต้เป็นอ่าวใหญ่ มีแม่น้ำสายใหญ่สายหนึ่งไหลผ่านจากเขียนมาลลอบ แล้วไหลออกทะเลทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของประเทศ ประเทศนี้ในฤดูร้อนมีน้ำไหลทันจากอ่าว ช่นเป็นสีโคลน น้ำจะไหลเข้าคลองเล็กคลองน้อยทั่วพื้นที่ จึงทำนาได้ผลดีมาก ข้าวราคาถูกลง” ตามจดหมายเหตุจีนนี้ เขียน คือ อาณาจักรสุโขทัย และลลอบ คือ อาณาจักรศรีอยุธยา อีกตอนหนึ่ง นายลาลูแบร์ ได้บันทึกไว้ในหนังสือ Du Royaume de Siam (จดหมายเหตุลาลูแบร์) ว่า “สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา โดยทวนขึ้นไปสู่สยาม (หมายถึง กรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญ ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคหนักหนา” สำหรับบันทึกของนายยอช ไวต์ (George White) พ่อค้าของ บริษัท อินเดียนตะวันออก ของอังกฤษที่เข้ามาทำการค้า ณ กรุงศรีอยุธยา เมื่อพุทธศักราช 2221 กล่าวว่า “หมากนั้นมีที่สวนสำหรับเป็นที่เพาะปลูกในระหว่างเมืองนนทบุรี และปากน้ำใกล้เมืองบางกอก ในสวนเหล่านี้เก็บได้ปีหนึ่งประมาณ 25,000 หาบ” และบาทหลวงดาซาร์ด ได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุ การเดินทางครั้งที่ 2 ซึ่งเข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมื่อ พ.ศ. 2230 – 2231 ว่า “โดยที่บางกอกเป็นเมืองสวนของประเทศสยาม ซึ่งมีผลไม้รสเยี่ยมทั่วราชอาณาจักรมารวมกันอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เขาจึงนำมาเป็นของกำนัลแก่เราแข่งหนึ่ง” จากการที่บรรดาเรือสำเภาดำเนินทางไปติดต่อกับชายกับกรุงศรีอยุธยาและต้องหยุดทอดสมอ ณ ชุมชนเมืองบางกอก ซึ่งในขณะนั้นบางลำพู ยังเป็นส่วนหนึ่งของตำบลบางกอก จึงเริ่มมีบทบาทเปลี่ยนไป จากหมู่บ้านผลไม้และไร่นา ปลูกข้าวเลี้ยงชาวเมือง และพื้นที่อยู่อาศัย มาเป็นเมืองหน้าด่านสำคัญเป็นเวลากว่า 300 ปี ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยา

³ กรมศิลปากร จดหมายเหตุการณัฎร์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 15, 16)

มีเอกสารทางวิชาการที่กล่าวถึงพื้นที่บางลำพูยุคต่าง ๆ ว่า บริเวณส่วนนี้น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คน เช่น อภิชาติ กาบทอง ได้เขียนไว้ในวิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมือง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2542) ตอนหนึ่งว่า “ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาต่อกรุงธนบุรี พื้นที่บริเวณย่านบางลำพูนี้ ในสมัยก่อนสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ สภาพภูมิประเทศมีลักษณะเป็นที่ลุ่มต่ำ มีดินลำพูขึ้นอยู่หนาแน่น มีการตั้งฐานของหมู่บ้านชาวสวนขนาดเล็ก ๆ ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณปากคลองบางลำพู” สูดจิตต์ วงษ์เทศ (2540) ได้กล่าวว่า “น่าจะมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว เพราะมีวัดเก่าแก่ถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่ด้วย คือ วัดชนะสงคราม และวัดรุ่มเก่าในสมัยกรุงธนบุรีอีกวัดหนึ่งคือ วัดสังเวชฯ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดบางลำพู ซึ่งอยู่ศูนย์กลางย่านบางลำพู จึงเรียกบริเวณนี้ว่า “บางลำพู” ตามลักษณะของชุมชนริมน้ำ” ขณะที่ พิเชฐ สายพันธ์ กล่าวไว้ในงานวิจัย เรื่องจินตนาภาพบางลำพู (2542) และ วิมลสิริ เหมทานนท์ ได้เขียนไว้ในงานวิจัย เรื่องการท่องเที่ยวย่านบางลำพูสอดคล้องกันว่า วัดสังเวช เดิมเรียกว่า “วัดสามจีน” เพราะเชื่อว่าคนจีนเป็นผู้สร้าง เป็นวัดโบราณมีมาแต่ก่อนการสร้างกรุงเทพฯ ต่อมาเรียกว่า “วัดบางลำพู” ในเนื้อหาเดียวกัน ท่านพระครูปลัดวิจิ เชมาราโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม ได้เรียบเรียงประวัติของวัด ไว้ในหนังสือ “เพชรบางลำพู” (2545) ไว้ตอนหนึ่งว่า “วัดสังเวชวิศยาราม เป็นวัดที่มีประวัติมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เดิมชื่อว่า “วัดสามจีนเหนือ” เหตุที่ได้ชื่อว่าวัดสามจีนเหนือนั้นมีเรื่องเล่าว่า วัดนี้สร้างโดยชาวจีนสามคน ต่อมาได้เรียกกันตามชื่อตำบลที่ตั้งวัดว่า “วัดบางลำพู”

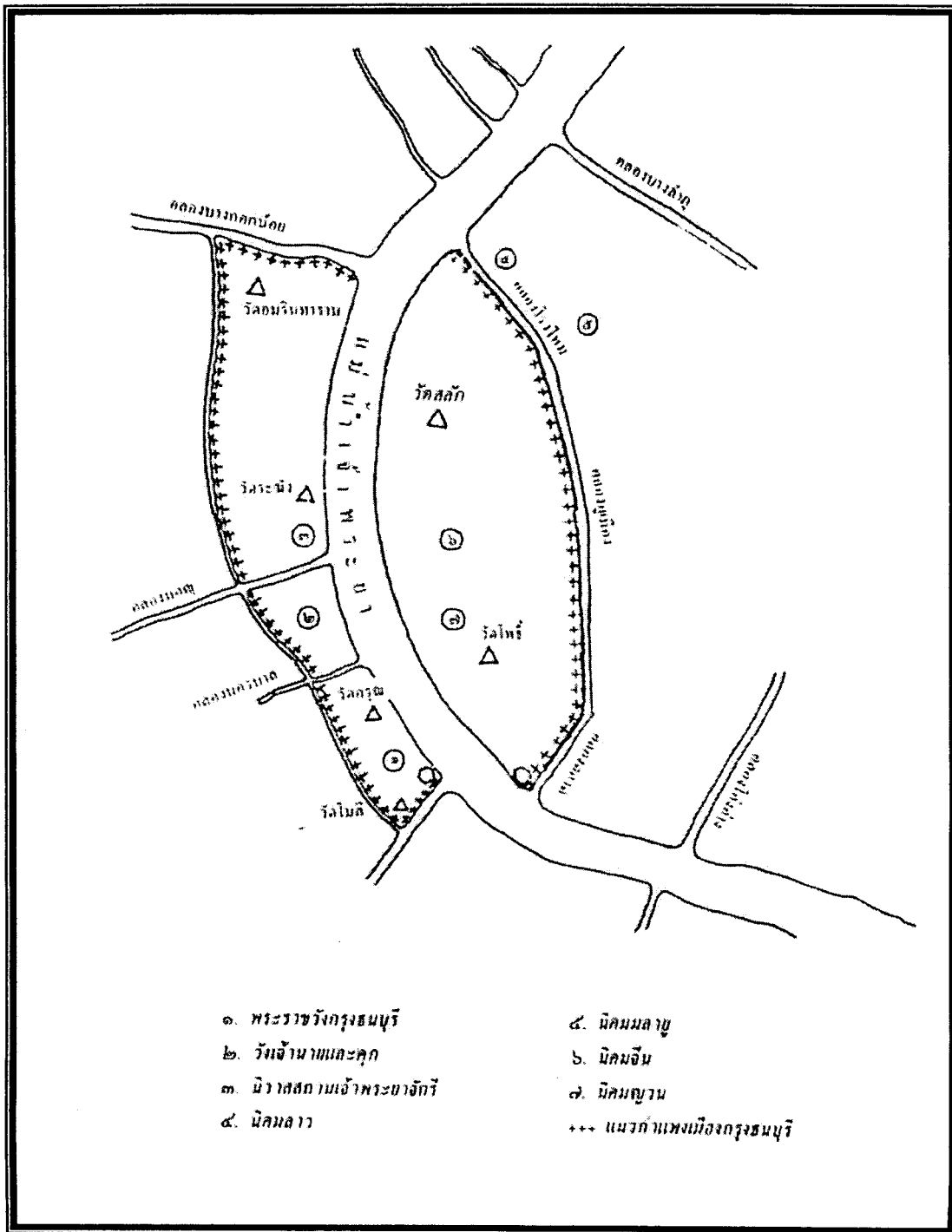
ต่อมาในสมัยกรุงธนบุรี พื้นที่บางกอกฝั่งตะวันออกอันเป็นส่วนหนึ่งของกรุงธนบุรีตั้งข้อมูลที่กล่าวถึงการย้ายราชธานีภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายว่า “สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกอบกู้อิสรภาพขึ้นได้เป็นผลสำเร็จภายในปีเดียวกันนั่นเอง แต่มีพระราชดำริว่า กรุงศรีอยุธยาเสียหายหนักยากที่จะปฏิสังขรณ์ให้กลับคืนได้ ธนบุรีซึ่งเป็นเมืองด่านสำคัญใกล้ทะเลทั้งมีป้อมปราการเป็นชัยภูมิที่ดี กอปรกับเป็นเมืองเล็กเหมาะสมกับกำลังไพร่พล และราษฎรขณะนั้น” จึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีมาที่กรุงธนบุรีในพุทธศักราช 2316 ดังปรากฏความในสำเนาท้องตราครั้งกรุงธนบุรีและพระราชพงสาวกรุงธนบุรีว่า “โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะพระนครให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยให้พระยาจักรี (สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก) ไปรื้อกำแพงอิฐเก่า ณ เมืองพระประแดง และกำแพงค่ายพม่า ณ โขธิ์สามต้น และสิ่กุก บาง ไทร ทั้งสามค่ายขนบรทุกเรือมาก่อน

⁴ วัดสามจีนเหนือ คือ วัดสังเวชวิศยาราม ซึ่งคู่กับวัดสามจีนใต้ คือ วัดโคมมิตรวิศยาราม, พระครูปลัดวิจิ เชมาราโม, เพชรบางลำพู (2545 : 20)

⁵ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการผนวกรับกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์ 2525 : 27)

⁶ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการผนวกรับกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์ 2525 : 27)

กำแพงและป้อมตามที่ถมเชิงดิน สามฟากทั้งสองด้าน เอาแม่น้ำไว้หว่างกลางเมืองเหมือนอย่างเมืองพิษณุโลก อนึ่ง ป้อมวิไชย เชนทร์ทำพระราชวัง ให้ชื่อป้อมวิไชยประสิทธิ์ แล้วให้จุดที่สวนเดิมเป็นที่ท้องนานอกคูเมืองทั้งสองฟาก ให้เรียกทะเลตมไว้สำหรับจะได้ทำนาใกล้พระนคร”

แผนที่แนวกำแพงเมืองครั้งกรุงธนบุรี
 ที่มา จดหมายเหตุการณักรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี

ในสมัยกรุงธนบุรี บางกอกบนพื้นที่ฝั่งตะวันตก ภายในกำแพงพระนครเป็นที่ตั้งพระราชวัง ป้อมปราการวัดต่าง ๆ วัดเจ้านาย และคุก ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันออก ภายในกำแพงพระนคร เป็นบ้านเรือนของชนกลุ่มน้อย อัน ได้แก่ พวกจีน และญวน ซึ่งถูกกวาดต้อนอพยพมา นอกกำแพง ทั้งสองฝั่งเป็นทะเลตมสำหรับทำนา

สรุป

จากเนื้อหาของข้อมูลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าที่มาของวัด และชุมชนในช่วงสมัยของกรุงศรีอยุธยาถึงกรุงธนบุรี ได้แสดงเค้าลางปรากฏให้พอมองเห็นได้ดังนี้

วัดสามจีนเหนือ

กำเนิดหรือยุคสมัยการสร้างวัดในมิติของเวลาตามข้อมูลที่รวบรวมได้ น่าบ่งบอกได้เพียงว่าเป็นวัดที่สร้างหรือเกิดขึ้นก่อนการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งนี้เนื่องจากข้อมูลในหนังสือประวัติของวัด และจากนักวิชาการบางท่าน มิได้ปรากฏข้อมูลอื่นสนับสนุนให้เห็นได้ว่า วัดแห่งนี้ได้สร้างขึ้นหรือมีมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ชื่อผู้สร้างวัด (ในข้อมูลสันนิษฐานว่าเป็นคนจีนสามคน) เพราะหากผู้สร้างวัดช่วงสมัยนั้นเป็นระดับเจ้านายหรือข้าราชการชั้นขุนนาง ก็พอจะสืบหาช่วงเวลาของยุคสมัยได้ ที่เป็นเช่นนี้มีเหตุผลสนับสนุนประการหนึ่ง คือ ในยุคแห่งอดีตนั้น การสร้างวัดจะต้องใช้กำลังคนและทุนทรัพย์เป็นอันมาก ดังนั้นวัดสามจีนเหนือ จึงน่าจะอนุมานตามข้อมูลที่แสดงไว้ตอนต้นได้ว่าเป็นวัดที่มีขึ้นในสมัยกรุงธนบุรี (เพราะเมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ได้ปรากฏมีวัดสามจีนเหนือ หรือวัดบางลำพูอยู่ทางด้านทิศเหนือของพระนครแล้ว)

อนึ่ง ในกรณีที่หนังสือประวัติวัด (เพชรบางลำพู) ได้ขยายความชื่อวัดสามจีนเหนือว่า คือ “วัดสังเวชวิศยาราม ซึ่งคู่กับวัดสามจีนใต้ คือ วัดไตรมิตรวิทยาราม” นั้นจดหมายเหตุการณ์อนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์ หน้า 356 ได้กล่าวว่า “ประวัติความเป็นมาของวัด (วัดสามจีนใต้) ไม่ปรากฏหลักฐานแน่นอน แต่พออนุมานได้ว่าสร้างมาประมาณ 150 ปี” ซึ่งทำให้เกิดข้อถกเถียงเกี่ยวกับมิติเวลาของการสร้างวัดเพิ่มขึ้น

ชุมชนริมน้ำ

ภายหลังที่เมืองบางกอก (บางลำพูเป็นส่วนหนึ่งของบางกอก) ได้มีบทบาทสำคัญเป็นเมืองหน้าด่านทางทะเลในสมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวต่างประเทศที่เดินทางโดยเรือสำเภาเพื่อมาติดต่อ และค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา ได้บันทึกการเดินทางให้มองเห็นภาพได้ว่า เมืองบางกอกมีการตั้งถิ่นฐาน

ในลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำที่ทำสวนผลไม้ตามแนวชายฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเรื่อยขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา

เมื่อสิ้นกรุงศรีอยุธยา ได้มีการอพยพผู้คนและข้าราชการมายังกรุงธนบุรี (เมืองบางกอกเดิม) บ้านเรือนและผู้คนส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตกำแพงเมืองทั้งสองฝั่ง นอกกำแพงเมืองธนบุรีออกไปจะเป็นทะเลตม อันเป็นพื้นที่สำหรับทำนาปลูกข้าว บางลำพุดอยู่นอกเขตกำแพงเมืองธนบุรีบนพื้นที่ฝั่งตะวันออก จึงมีผู้คนเพิ่มขึ้นจากเดิมเพียงเล็กน้อย แต่มีอาชีพและพื้นที่ทำนาเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยมีวัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) และวัดสามจีนเหนือ (วังสังเวชวิทยาราม) เป็นศูนย์รวมของผู้คนแถบถิ่นนี้

3.2 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325 – 2394)

การสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ ณ วันเสาร์ เดือน 5 ปีชวด จัตวาศก จุลศักราช 1144 ตรงกับวันที่ 6 เมษายน พุทธศักราช 2325 ทรงเห็นว่า ที่ตั้งของกรุงธนบุรีไม่เหมาะสม ด้วยเป็นเมืองที่มีแม่น้ำผ่ากลางเมืองเป็นการยากในการป้องกันพระนครเมื่อมีข้าศึกรุกราน พื้นที่พระราชวังก็ขยายตัวไม่ได้ เพราะถูกขนาบข้างด้วยวัด คือ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาด (วัด โมลีโลกยาราม) ประกอบกับกรุงธนบุรีซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีลักษณะท้องคู้ กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวจากทางเหนือเซาะตลิ่งทรุดพังอยู่เสมอไม่ถาวร ทรงพิจารณาเห็นว่า พื้นที่ตรงข้ามฝั่งตะวันออก แม้จะเป็นที่ลุ่มแต่มีลักษณะเป็นหัวแหลมของแม่น้ำยื่นออกมา มีแม่น้ำเป็นขอบเขตคูเมืองด้านทิศตะวันตกและทิศใต้ หากขุดคูเมืองด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือพระนครแห่งใหม่ ก็จะมีน้ำล้อมรอบ หากมีศัตรูรุกรานก็จะสามารถต่อสู้ป้องกันพระนครได้ง่ายกว่า ในการย้ายพระนคร ได้แบ่งการสร้างพระนครออกเป็น 2 ระยะ คือ

ระยะแรก โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเฉพาะพระราชวังหลวง และสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของทางราชการมาตั้งที่พระนครฝั่งตะวันออก แต่ยังให้รักษากรุงธนบุรีเป็นที่มั่น

ระยะที่สอง โปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกเสีย คงรักษาไว้แต่ที่แม่น้ำเป็นเขื่อนหน้าพระนครที่สร้างใหม่ และรื้อพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินลงกึ่งหนึ่ง คงเหลือแต่กำแพงสกัดด้านในเรียกว่า พระราชวังเดิม

โปรดเกล้าฯ ให้รื้อซากป้อมบางกอกเดิมกับกำแพงเมืองครั้งกรุงธนบุรี เพื่อขยายกำแพงและคูพระนครให้กว้างขวางขึ้น โปรดเกล้าฯ ให้ขุดคูพระนครใหม่ (พ.ศ. 2326) ให้มีแนวขนานไปกับแนวคูเมืองเดิม ⁷โดยขุดเชื่อมคลองเก่า คือ คลองบางลำพู และคลองโอรังอ่างเข้าด้วยกัน” โดย

⁷ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏษณ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 608)

เริ่มจากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบางลำพู วกไปออกคลองโองอ่างที่แม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ บริเวณเหนือวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) และพระราชทานนามว่า “คลองรอบกรุง” เมื่อขุดคลองเรียบร้อยแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุดรากก่อกำแพงรอบพระนครตามแนวคลองรอบกรุง และด้านแม่น้ำเจ้าพระยา

กำแพงเมือง ส่วนที่สร้างใหม่ในย่านนี้เริ่มตั้งแต่คลองโรงไหม (คลองคูเมืองเดิม) เลียบแม่น้ำเจ้าพระยาไปทางคลองบางลำพู แล้วเลี้ยวเข้าเลียบไปตามคลองรอบกรุง

ประตูเมือง อยู่บริเวณกำแพงเมือง เป็นประตูทางเข้า-ออกพระนคร ประตูเมืองในย่านนี้ได้แก่

- ประตูบางลำพู อยู่บริเวณทางเข้า-ออก พระนครด้านเหนือ ระหว่างป้อมพระสุเมรุกับป้อมยุคนธร

- ประตูเฟื่องนคร อยู่บริเวณถนนเฟื่องนครด้านเหนือ ได้ป้อมยุคนธร

- ประตูวัดบวรนิเวศ อยู่ด้านหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร

- ประตูท่าช้างวังหน้า อยู่ทางใต้ปากคลองโรงไหม

- ประตูท่าพระอาทิตย์ ตั้งอยู่บริเวณทางเข้า-ออก ทำน้ำพระอาทิตย์ใกล้ป้อมอิสินทร

ป้อมปราการ ซึ่งตั้งอยู่ย่านบางลำพูมีจำนวน 4 ป้อม (จากจำนวนทั้งหมด 14 ป้อม) โดยตั้งเรียงรายอยู่ตามกำแพงพระนคร แต่ละป้อมห่างกันประมาณ 10 เส้น ได้แก่

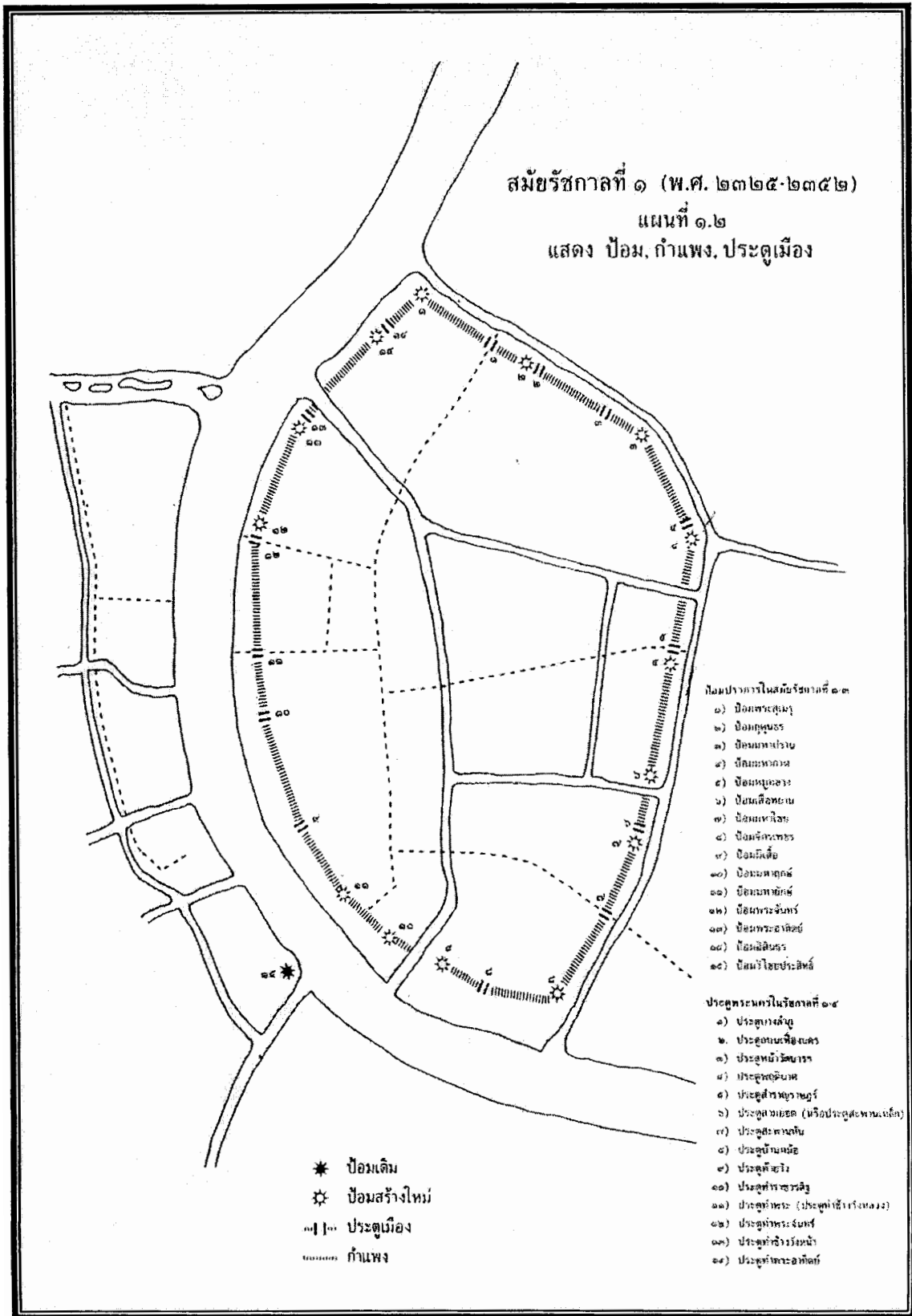
- ป้อมพระสุเมรุ ตั้งอยู่ที่กำแพงพระนคร ปากคลองบางลำพู ได้คลองรอบกรุง

- ป้อมยุคนธร ตั้งอยู่ใกล้กับวัดบวรนิเวศวิหาร

- ป้อมพระอาทิตย์ ตั้งอยู่ใต้ปากคลองโรงไหม (ป้อมนี้ใช้ป้อมของพระราชวังหน้าด้วย)

- ป้อมอิสินทร ตั้งอยู่ใต้ทางเดิมจากหลังวัดชนะสงครามออกไปทางเหนือ

กำแพงเมือง ประตูเมือง และป้อมปราการ ในสมัยเริ่มสร้างเมืองนี้ เป็นการสร้างกำแพงเมืองคู่ขนานไปกับแนวคลองรอบกรุงนั้น นอกจากจะเป็นแนวป้องกันศัตรูแล้ว ยังเป็นการกำหนดขอบเขตเมือง คือ ระหว่างเขตในเมืองกับเขตนอกเมือง โดยป้อมปราการตามจุดต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นหอสังเกตการณ์ ดูแลความสงบเรียบร้อยของเมือง และมีประตูเมืองเป็นจุดควบคุมผู้คนและเป็นทางเข้าออก เชื่อมพื้นที่และผู้คนระหว่างในเมืองกับนอกเมือง

แผนที่แสดงป้อม กำแพง ประตูเมือง
ที่มา องค์ประกอบทางกายภาพ

เมื่อการสร้างพระนครเสร็จเรียบร้อยแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบโบราณราชประเพณี และให้จัดสมโภชพระนคร

หลังการสมโภชพระนครแล้ว จึงทรงพระราชทานนามพระนครให้ตรงกับนาม พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรว่า “⁸กรุงรัตนโกสินทร์อินทร์อโยธยา” ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแก่นามพระนครเป็น “⁹กรุงเทพมหานคร บวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา” และในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขเป็น ¹⁰กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยามหาดิลกภพ นพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมนิวศมมหาสถาน อมรพิณานาวดารสถิต สักกะทัตติยะ วิษณุกรรมประสิทธิ์”

กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็นช่วงเวลาที่ประเทศยังต้องระงับภัยจากพม่า เป็นช่วงที่บ้านเมืองอยู่ในลักษณะเพิ่งตั้งตัว ราษฎรประกอบด้วยผู้คนหลายเชื้อชาติที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งคนท้องถิ่นอยู่ดั้งเดิม มีทั้ง ชาวจีน ญวน มอญ มลายู ลาว เขมร

ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวังเจ้านาย และบ้านเรือนเสนาบดีผู้ใหญ่รอบพระบรมมหาราชวัง ด้านนอกกำแพงพระราชวังด้านใต้ ได้พระราชทานที่ให้เสนาบดีสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัย และเพื่อช่วยรักษาพระบรมมหาราชวังด้านหลัง ส่วนบ้านเรือนข้าราชการชั้นผู้น้อย และราษฎรทั่วไปจะตั้งอยู่ถัดออกมา บริเวณภายนอกพระบรมมหาราชวังยังมีสถานที่ราชการต่าง ๆ นอกเหนือจากที่ตั้งอยู่ในพระบรมมหาราชวังส่วนบ้านเรือนราษฎรซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาถึงเขตแนวคูเมืองเดิม เป็นข้าทาสบริวารของเจ้านาย และราษฎรที่รับราชการหรือรับใช้ใกล้ชิดกับเสนาบดีและขุนนางในพื้นที่ ภายนอกกำแพงพระนครขณะนั้นยังมีสภาพเป็นชนบทที่เปล่าเปลี่ยวรกร้างและเป็นท้องทุ่ง ¹¹บริเวณวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระที่นั่งอนันตสมาคม สนามเสือป่า และพระราชวังดุสิตในปัจจุบันนั้นเดิมเคยเป็นคดงตาลและท้องทุ่ง ที่เรียกว่า ทุ่งสัมป่อย มีคนอาศัยอยู่น้อย บางแห่งยังเป็นที่สวนไร่นา ราษฎรทั่วไปพักอาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำเป็นส่วนใหญ่ โดยการปลูกเรือนแพอยู่ริมแม่น้ำและลำคลอง ทั้งในและนอกพระนคร ผู้คนทั่วไปสมัยนั้นต้องพึ่งพาน้ำในชีวิตประจำวัน ใช้เป็นเส้นทางคมนาคมโดยมีเรือเป็น

⁸ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏรัชต์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 2)

⁹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏรัชต์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 2)

¹⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏรัชต์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 2)

¹¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏรัชต์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 47)

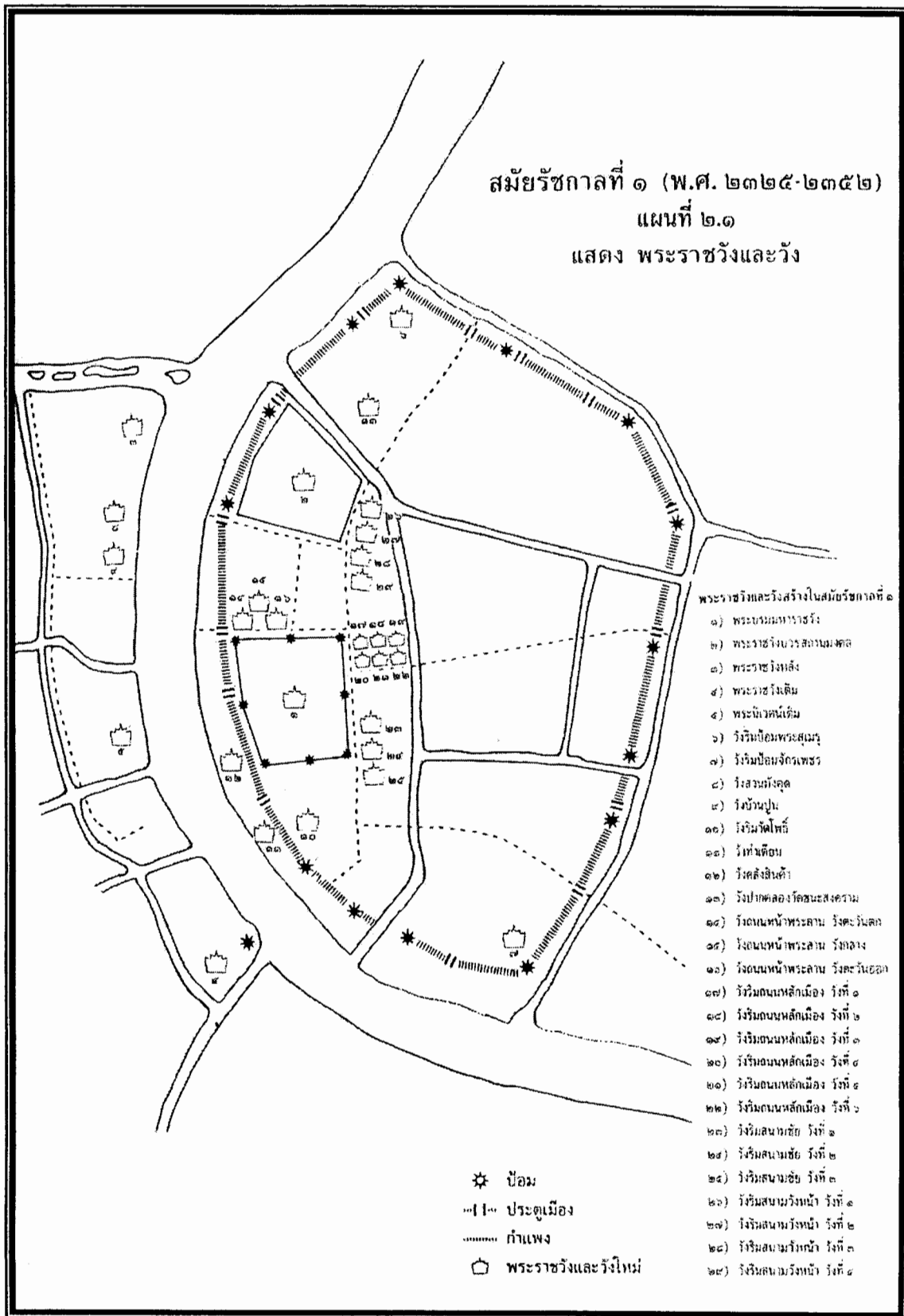
พาหนะใช้ในการติดต่อค้าขายและสาธารณูปโภค ใช้เรือประทุน และเรือนแพเป็นที่พักอาศัยและค้าขายที่เกาะกลุ่มกันอยู่หนาแน่นจะเป็นบริเวณ ปากคลองตลาด ปากคลองบางลำพู ปากคลองบางกอกน้อย และปากคลองบางกอกใหญ่

ที่พักอาศัยของเจ้านาย

สภาพที่พักอาศัยของเจ้านายชั้นต่าง ๆ หรือวังนั้นเปรียบเสมือนบ้านหลวงใช้ประโยชน์เป็นที่ที่พำนักของเจ้านาย สถานที่ทำงาน (ว่าราชการ) และที่พักอาศัยของข้าราชการที่เจ้านายทรงกำกับอยู่ การสร้างวังในย่านบางลำพูนี้ เหตุผลในตอนแรกสร้างขึ้นเพื่อรักษาพระนครด้านเหนือได้แก่

- **วังริมป้อมพระสุเมรุ** ตั้งอยู่หลังป้อมพระสุเมรุ ปากคลองบางลำพู ระหว่างถนนพระอาทิตย์ต่อกับถนนพระสุเมรุ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างกำแพงพระนครด้านเหนือ แนวกำแพงได้พาดผ่านที่ดินซึ่งเดิมเป็นพระราชนิเวศน์ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แนวกำแพงได้เลี้ยวที่คลองรอบกรุงไปทางทิศตะวันออก โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมพระสุเมรุเป็นป้อมใหญ่ประจำพระนครทางด้านเหนือ และรัชกาลที่ 1 ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา ซึ่งเป็นพระอนุชาเสด็จมาประทับที่วังนี้เพื่อรักษาพระนครด้านทิศเหนือ

- **วังปากคลองวัดชนะสงคราม** ตั้งอยู่ปากคลองวัดชนะสงครามฝั่งตะวันตก อีกด้านหนึ่งติดคลองคูเมืองเดิมฝั่งเหนือ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานบุคคลสำคัญชื่อ หม่อมเรือ ภายหลังได้ยกฐานะสถาปนาเป็นเจ้าบำเรอราชินิกุล ต่อมาเลื่อนเป็นกรมหมื่นและกรมขุน ซึ่งได้ประทับที่วังนี้เป็นเวลาหลายปี (ในสมัยรัชกาลที่ 3 วังนี้ได้เป็นที่ประทับของเจ้าฟ้าอิสรพงศ์)

แผนที่แสดงพระราชวังและวัง
ที่มา องค์ประกอบทางกายภาพ

การทำนุบำรุงศาสนา

ในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เหมือนกรุงศรีอยุธยาเกือบทุกอย่าง จะเห็นได้ว่ามีพระบรมมหาราชวังตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา และมีกำแพงด้านข้างแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นนอก เช่นเดียวกับพระบรมมหาราชวังในสมัยกรุงศรีอยุธยาทุกประการ นอกจากนั้นยังมีพระราชมณเฑียรสถาน และพระที่นั่งต่าง ๆ คล้ายคลึงกับพระราชมณเฑียรสถานและพระที่นั่งในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสร้างเสาชิงช้า หอกกลอง รวมทั้งมีการบูรณะ และสร้างวัดต่าง ๆ เหมือนกับกรุงศรีอยุธยา เช่น โปรคเกล้าฯ ให้สร้างวัดสุทัศน์เทพวราราม เพื่อให้มีวัดอยู่กลางพระนคร เป็นต้น

กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 อยู่ในช่วงการสร้างพระนคร ประเทศไทยเพิ่งพ้นภัยสงคราม ทรัพย์สินสมบัติเงินทองถูกขนไป คนไทยยุคนี้จึงยากจนไปตาม ๆ กัน เป็นผลต่อเนื่องทำให้การสร้างวัดขึ้นใหม่มีจำนวนไม่มาก ส่วนมากเป็นการปฏิสังขรณ์วัดโบราณ หรือเป็นการสถาปนาวัดที่มีอยู่ก่อนหน้าแล้ว การปฏิสังขรณ์วัดโบราณบางครั้งก็เกือบเป็นการสร้างใหม่ การดำเนินการดังกล่าวนี้นอกจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจะทรงดำเนินการแล้ว ยังทรงมอบให้พระราชวงศ์ เสนาบดี ขุนนาง ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ด้วย พระอารามหลวงที่สร้างสถาปนา หรือบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงรัชกาลที่ 1 มีทั้งสิ้น 26 วัด มี 2 วัดที่อยู่ในพื้นที่เขตบางลำพู ดังนี้

วัดกลางนา (วัดชนะสงคราม)

เป็นวัด โบราณ อยู่ในเขตกำแพงพระนครซึ่งไม่ปรากฏหลักฐานการสร้างที่แน่ชัดสันนิษฐานว่าสร้างมาแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เดิมมีชื่อเรียกว่า “วัดกลางนา” สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาท เสด็จกลับจากปราบพม่าที่นครลำปางและทรงพักทัพที่วัดทองปู้ ทรงมีจิตศรัทธานำฉลองพระองค์คลุมถวายพระประธานในพระอุโบสถ ภายหลังได้โปรดเกล้าฯ ให้ช่างปั้นเอาปูนพอกเป็นองค์พระขึ้นใหม่ รวมทั้งบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างถาวรวัตถุในวัดจนสวยงามแล้วจึงน้อมเกล้าฯ ถวายเป็นพระอารามหลวง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามเป็นอนุสรณ์การได้รับชัยชนะในสงครามว่า “วัดชนะสงคราม”

วัด (บางลำพู) สังเวชวิทยาราม

วัดเก่าแก่อีกแห่งหนึ่งเป็นวัดที่เคยอยู่บนผืนดินเดียวกันกับวัดชนะสงครามครั้งกรุงธนบุรีคือ วัดบางลำพู ซึ่งภายหลังการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และขุดคูเมืองสร้างกำแพงแล้วเสร็จ กลับมีตำแหน่งที่ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงพระนคร แต่เดิมวัดนี้เรียกกันทั่วไปว่า “วัดสามจีนเหนื่อ” โดยเชื่อ

กันว่าชาวจีนเป็นผู้สร้างวัดแห่งนี้ ต่อมาจึงเรียกกันว่า “วัดบางลำพู” สันนิษฐานว่าเป็นชื่อที่เรียกกันตามจุดของสถานที่ ๆ วัดตั้งอยู่ใกล้ปากคลองบางลำพู วัดแห่งนี้ สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์วัดพระราชทานแก่นักชีที่ทรงเป็นพระอัยิกาพระองค์เจ้าขัติยาเชื้อสายเขมร

ต่อมาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 3 มีการขยายตัวจากคลองคูเมืองออกไปทางด้านทิศเหนือ ตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศตะวันออกเฉียงของพระนคร การขยายตัวจะเกาะกลุ่มกันหนาแน่นรอบ ๆ ศูนย์กลางของชุมชน เช่น วัด วังเจ้านาย หรือตลาด ย่านบางลำพูจะอยู่บริเวณวัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) ตรอกข้าวสาร บริเวณปากคลองบางลำพู ป้อมพระสุเมรุ ถนนพระอาทิตย์ บริเวณปากคลองคูเมืองเดิมชั้นใน ในช่วงนี้เริ่มมีการรวมตัวกันของชุมชนที่ประกอบอาชีพการผลิตสินค้าต่าง ๆ ในลักษณะอุตสาหกรรมครอบครัว จนกลายเป็นย่านต่าง ๆ ในเขตกำแพงพระนครและฝั่งธนบุรี เช่น คลองบางลำพู จำหน่ายเรือสำปั้น เรือประทุน เรือขนาดเล็ก และผลไม้จากสวน คลองโอบอ่าง ขายโอบ อ่าง ไหลดินเผา ย่านคันทอง บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านหม้อ บ้านขมิ้นทำผงขมิ้นสำหรับย้อมผ้าและจีวรพระ บ้านช่างหล่อ อยู่ใต้พระราชวังหลัง ทำรูปหล่อสำริด โดยเฉพาะการหล่อพระ เป็นต้น

ที่พักอาศัยของเจ้านาย

ที่พักอาศัยที่เป็นวังของเจ้านายในย่านบางลำพู ในสมัยรัชกาลที่ 2 และ 3 ได้แก่

- **วังหลังวัดชนะสงคราม** ตั้งอยู่ริมคลองวัดชนะสงครามด้านหลังวัด ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวังปากคลองวัดชนะสงคราม เป็นวังที่สมเด็จพระบวรราชเจ้าแสนานุรักษ์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นที่ประทับของพระองค์เจ้ารัชนิกร

- **วังสะพานเสี้ยว** สร้างอยู่เป็นกลุ่มของวังติดกันจำนวน 5 วัง เริ่มตั้งแต่เชิงสะพานเสี้ยว ริมคลองคูเมืองเดิม เรียงกันมาถึงคลองหน้าวัดบูรณศิริ เป็นวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 จำนวน 4 วัง และในรัชกาลที่ 3 จำนวน 1 วัง

- **วังถนนพระอาทิตย์** สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 เป็นกลุ่มวังติดกัน 2 วัง

นอกจากวังที่สร้างในเขตกำแพงพระนครแล้ว ยังมีการสร้างวังนอกกำแพงพระนครอีก คือ

- **วังริมคลองบางลำพู** สร้างในสมัยรัชกาลที่ 2 ตั้งอยู่ริมคลองรอบกรุง อยู่ด้านนอกกำแพงพระนครใกล้วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาเสนานุรักษ์โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานพระองค์เจ้าสุควอน และประทับอยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากนั้นไม่ปรากฏเจ้านายพระองค์ใดมาประทับ

จะเห็นได้ว่า วังที่สร้างขึ้นในย่านบางลำพูสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้นเป็นการสร้างวังที่ด้านเหนือสุดของพระนครชั้นนอกเพื่อเป็นศูนย์กลาง ต่อมาตำแหน่งที่ตั้งของวังก็กระจายอยู่โดยรอบพื้นที่ ก็เพื่อวัตถุประสงค์ให้มีการขยายตัวของชุมชนออกไปจากเขตชุมชนชั้นในพระนคร เพื่อลดความแออัดจึงต้องมีการสร้างวังขึ้นเป็นแกนนำทำให้เกิดชุมชนใหม่ขึ้น ตำแหน่งที่ตั้งวังนั้นมักจะตั้งอยู่ใกล้เส้นทางน้ำ เช่น คลองโรงไหม คลองรองกรุง คลองวัดชนะสงคราม เนื่องจากชีวิตของสังคมไทยต้องพึ่งพาอาศัยน้ำ ดังนั้นการมีวังสร้างอยู่ใกล้เคียงแหล่งน้ำ เท่ากับว่าเป็นสิ่งจูงใจชักพาให้ผู้คนมาตั้งถิ่นฐาน เพื่อให้เป็นการขยายพระนคร

การที่วังเป็นแกนนำให้เกิดชุมชนรอบวังนั้น เนื่องจากวังมีขนาดใหญ่ มีผู้คนที่อาศัยอยู่ในวัง ที่ติดต่อกันภายในและระหว่างวังจำนวนมาก ฉะนั้น วังจึงเป็นชุมชนย่อย ๆ ขึ้นมาในลักษณะเรียกว่า ชุมชนข้าราชการ ขนาดชุมชนเล็กหรือใหญ่นั้น ขึ้นอยู่กับขนาดของวัง ส่วนวังที่อยู่นอกกำแพงพระนคร คือ วังริมคลองบางลำพู ก็เพื่อเหตุผลในทางยุทธศาสตร์ของการทำหน้าที่รักษาความปลอดภัยให้กับบ้านเมือง พร้อมกับควบคุมการเข้าออก

ชุมชนและที่พักอาศัยของราษฎร

บริเวณย่านบางลำพูมีชุมชนและที่อยู่อาศัยของราษฎรทั่วไปมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1-3 ดังนี้

- ¹² บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาและริมคลองบางลำพู จะเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวไทย ตั้งบ้านเรือน และจอดแพอยู่ริมแม่น้ำ ริมคลอง ความหนาแน่นของบ้านเรือนมีแต่เฉพาะริมแม่น้ำลำคลอง ห่างริมน้ำไปมักเป็นสวน ทุ่งนา ที่ว่างเปล่า

- บริเวณรอบ ๆ วัดชนะสงคราม จะเป็นที่อยู่อาศัยของชุมชนชาวมอญที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา สร้างบ้านเรือนอยู่กันเป็นกลุ่มรอบ ๆ วัดชนะสงคราม ตามแนวคลองรอบวัดชนะสงคราม

- ¹³ บริเวณหน้าวัดชนะสงคราม เป็นนิคมชาวมลายูที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาทกวาดต้อนเข้ามาใน พ.ศ. 2329 เป็นเขตของวังหน้า และที่ริมคลองมหานาค มีนิคมมลายูที่เป็นเขตของวังหลวง

- บริเวณรอบมัสยิดจักรพงษ์ เป็นที่อยู่ของแขกตานี กลุ่มหนึ่งอพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา และอีกกลุ่มมาจากปัตตานี อาคารส่วนใหญ่จะสร้างด้วยไม้เป็นอาคารชั้นเดียว

- บริเวณใกล้กำแพงเมือง จะเป็นกลุ่มที่อยู่อาศัยอย่างไม่เป็นระเบียบใช้กำแพงเมืองเป็นผนังบ้าน

¹² อภิชาติ กาบทอง, กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ฯ (2525 : 57)

¹³ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏร์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์ 2525 : 49)

ตลาด

ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ วิถีการค้ารุ่งชีวิต การกินอยู่ ตลอดจนการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ในพระนครยุคนั้น มิได้แตกต่างจากสมัยกรุงศรีอยุธยามากนัก ตลาดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้นจึงมีลักษณะใกล้เคียงกับตลาดในสมัยกรุงศรีอยุธยา เช่น ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลัก ตลาดยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีหลายประเภท เช่น ตลาดสด ตลาดบก ตลาดน้ำ ตลาดผลิตภัณฑ์ และตลาดจากต่างแดน เป็นต้น

ตลาดสด

เป็นแหล่งซื้อขายสินค้าประเภทอาหารสด เช่น ปลา เนื้อสัตว์ ผักผลไม้ ตลอดจนอาหารแห้งนานาชนิด ตลาดสดมีทั้งรูปตลาดน้ำที่ขายกันอยู่บนเรือ มีอยู่สองบริเวณ คือ ตลาดปากคลองบางลำพู และตลาดน้ำในคลองบางลำพู ตลาดบก คือ ตลาดที่ค้าขายบนบก จะทำการค้าขายอยู่บริเวณใกล้เคียงกับคลองบางลำพู ใกล้กำแพงเมือง และประตูเมืองบางลำพู

ตลาดน้ำ

มีลักษณะคล้ายหาบเร่บนบก แตกต่างกันที่ใช้เรือแพ เป็นพาหนะบรรทุกสินค้าและอาหารต่าง ๆ ไปยังจุดรับซื้อและจุดขาย ซึ่งอาจขายไปตลอดเส้นทาง ตลาดน้ำจะติดตลาดตอนเช้าตรู่นอกจากนี้ยังมีผลผลิตจากสวนไร่อ้อยริมแม่น้ำ ลำคลอง มาส่งขายตามแหล่งรับซื้อต่าง ๆ ตลาดน้ำสำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ จะกระจายไปตามแม่น้ำลำคลองที่เป็นจุดสำคัญ เช่น ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำคลองบางกอกน้อย ตลาดน้ำวัดทอง ตลาดน้ำท่าเตียน ตลาดปากคลองตลาด ตลาดน้ำปากคลองมหานาค และตลาดน้ำปากคลองบางลำพู

- '14 ตลาดน้ำปากคลองบางลำพู เป็นที่ชุมนุมของเรือแพ เรือเร่ เป็นศูนย์กลางจำหน่ายของสดของแห้ง เครื่องอุปโภคบริโภค มีลักษณะเป็นตลาดประจำ จุดนี้เป็นจุดที่เรือบรรทุกผลผลิตจากในคลองมาขาย หรือฝากขาย ทั้งยังมีการขายต่อไปยังแหล่งอื่นอีกทอด การขายจะขายในเรือแพที่ลอยอยู่ในน้ำ ที่จอกออยู่ริมตลิ่ง และเรือเร่ขาย

- ตลาดในคลองบางลำพู จะมีขนาดตลาดเล็กกว่าตลาดปากคลองบางลำพู สินค้าที่จำหน่ายจะมีทั้งของสดและของแห้ง ของใช้ทั่วไป ตลาดน้ำบริเวณนี้เป็นตลาดที่ทำการผลิตสินค้าเป็นการเฉพาะ คือ เรือสำปั้น เรือประทุม เรือขนาดเล็ก รวมถึงผลไม้จากสวน

¹⁴ อภิรัช ภาบทอง, กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ฯ (2542 : 57)

ตลาดบก

ตลาดบกในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จะมีบทบาทความสำคัญน้อยกว่าตลาดน้ำ เนื่องจาก การสัญจรทางบกในสมัยนั้นเป็นทางสัญจรรองจากทางน้ำ ตลาดบกในสมัยนี้คงจะเกิดจากกลุ่ม พ่อค้า แม่ค้า ในเขตกำแพงพระนครรับซื้อสินค้าจากผู้ผลิตผู้ขาย ซึ่งขนส่งจากท่าน้ำสำคัญ ๆ เช่น ท่า คลองตลาด ท่าเตียน ท่าวัดโพธิ์ ท่าขุนนาง ท่าช้างวังหลัง ท่าโรงไหม ท่าพระอาทิตย์ และท่า พระจันทร์ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการบรรทุกสินค้าเข้ามาในเขตพระนคร อาจมีปัญหายุ่งยากจาก กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ได้ ตลาดที่เกิดขึ้นในลักษณะนี้จะเป็นตลาดขนาดเล็ก มีสินค้าจำหน่ายน้อย และเป็น การค้าขายเฉพาะช่วงเช้าเท่านั้น

- ¹⁵ ตลาดบางลำพู เป็นตลาดขนาดเล็ก ลักษณะเป็นตลาดบกอยู่ด้านในกำแพงเมืองและวัด บวรนิเวศวิหาร สินค้าเป็นของสดของแห้ง สินค้ามีให้เลือกไม่มากนัก พ่อค้าแม่ค้ารับซื้อสินค้าจาก ตลาดน้ำที่บริเวณท่าขนสงริมน้ำใกล้เคียง ๆ การค้าขายจะเป็นเวลาเช้า

การทำนุบำรุงพระศาสนา

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 2 และที่ 3 มีวัดที่สร้างขึ้นใหม่และวัดที่ได้รับการปฏิสังขรณ์เพิ่มจาก รัชกาลก่อน ส่วนพื้นที่ย่านบางลำพูมีวัดสร้างขึ้นในรัชกาลที่ 3 จำนวน 2 วัด คือ วัดบวรนิเวศน์วิหาร ที่สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพทรงสร้างขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2367-2375 ใกล้กับวัดรังษิ สุธรวาส ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศราอนุรักษ์สร้าง (ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระดำริว่า วัดรังษิสุธรวาส ซึ่งอยู่ตำบลวัดบวรนิเวศฯ นั้นมีสภาพ ททรุดโทรมมาก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบรวมเป็นวัดเดียวกับวัดบวรนิเวศวิหาร เรียกว่า “คณะรังษิ”) ส่วนวัดบางลำพู พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นุรักษ์พระอุโบสถ และพระวิหาร ดังปรากฏความตามหนังสือ “เพชรบางลำพู”

วัดบางลำพู (ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3)

จากหนังสือประวัติวัดสังเวชวิศยาราม (เพชรบางลำพู) กล่าวว่า “วัดสังเวชวิศยาราม เป็นวัด ที่มีประวัติความเป็นมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เดิมชื่อ “วัดสามจีนเหนือ” เหตุที่ได้ชื่อว่า วัดสามจีนเหนือนั้น มีเรื่องเล่าว่า วัดนี้สร้างโดยชาวจีนสามคน ต่อมาได้เรียกกันตามตำบลที่ตั้งว่า “วัดบางลำพู” เพราะตั้งอยู่ที่ตำบลบางลำพู มีข้อปริศนาลายแทงชุมทรัพย์ใต้ดินผูกไว้ให้ผู้มี สติปัญญาคิดตีความ ใครตีความได้ก็จะสามารถรู้แหล่งที่มาและเป็นเจ้าของทรัพย์นั้นทั้งหมด

¹⁵ อภิชาติ กายทอง, กระบวนการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบชุมชนในกรุงรัตนโกสินทร์ฯ (2542 : 62)

ปริศนาลายแทงดังกล่าวมีความว่า “ตำบลดัดสามจีน” มีหินสามก้อน ที่นอนสามอัน มีดินโสภณที่เจ้าเณรนั่งฉัน”

พระยาทิพโกษา ได้บันทึกเกี่ยวกับประวัติวัดสังเวชวิทยาราม โดยสันนิษฐานว่า “วัดสังเวชวิทยาราม ได้รับการสถาปนาเป็นพระอารามหลวง ในสมัยรัชกาลที่ 3 หลังจากทรงปฏิสังขรณ์พระอารามเสร็จแล้ว แต่จากหลักฐานคัดจากหมายรับสั่ง เมื่อ จ.ศ. 1142 เลขที่ 1 วันจันทร์ แรม 3 ค่ำ เดือน 11 จ.ศ. 1149 เรื่อง เสด็จพระราชทานพระกฐินหลวง ประจำพระอารามหลวงต่าง ๆ จำนวน 20 พระอาราม ในวันพุธ เดือน 11 แรม 5 ค่ำ วัดบางหว้าใหญ่ที่ 1 วัดบางลำพูที่ 2 วัดบางขุนพรหมที่ 3 วัดโพธิ์ที่ 4 รวม 4 วัด แสดงว่า วัดสังเวชวิทยาราม (วัดบางลำพู) ทรงดำรงฐานะเป็นพระอารามหลวงมาแล้วแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์”

สมัยรัชกาลที่ 1

สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดบางลำพู เพื่อพระราชทานให้เป็นสถานที่อยู่แก่นักชี ซึ่งเป็นชายของพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากัมพูฉัตร และพระองค์เจ้าขัตติยา ปุชนิยวัตตุดสถานที่สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงปฏิสังขรณ์ได้แก่ กำแพงวัด ศาลา ฉนวน พระอุโบสถ พระปรารค์ และพระเจดีย์

สมัยรัชกาลที่ 2

มีบันทึกเกี่ยวกับเรื่องราวของวัดบางลำพูว่า ¹⁶“คนในกรุงเทพฯ เป็น โรคป่วงใหญ่ขึ้นตั้งแต่วันเดือน 7 ขึ้น 6 ค่ำ ไปถึงวันเพ็ญ คนตายทั้งชายหญิง ศพที่เอาไปทิ้งป่าช้าและศาลาดินวัดสระเกศ วัดบางลำพู วัดบพิตรพิมุข วัดปทุมคงค และวัดอื่น ๆ ก่ายกันเหมือนกองฟืน ที่เผาเสียก็มากต่อมาก มีศพลอยในแม่น้ำลำคลองกลาดเกลื่อนไปทุกแห่ง จนพระสงฆ์หนีออกจากวัด คฤหัสถ์หนีออกจากบ้าน ถนนหนทางก็ไม่มีคนเดิน ตลาดก็ไม่ได้ออกซื้อขายกัน ต่างคนต่างกินแต่ปลาแห้ง พริกกับเกลือเท่านั้น น้ำในแม่น้ำก็กินไม่ได้ด้วยอาภกรรมไปด้วยชากศพ

สมัยรัชกาลที่ 3

ในรัชกาลที่ 3 มีบันทึกในเอกสารว่า เกิดอหิวาตกโรคระบาด ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จนศพเผาไม่หมด ได้แต่โยนทิ้งแม่น้ำลำคลอง (บางข้อมูลบันทึกว่า มีผู้คนป่วยเป็นป่วงใหญ่ตาย

¹⁶ พิเชฐ สายพันธ์, จินตภาพบางลำพู (2542 : 56)

จำนวนมาก มีสภาพตามแม่น้ำลำคลองกลาดเคลื่อนไปหมด) ท่านเจ้าพระยาพลเทพฯ ออกเงินจ้าง สัปเหร่อมาเก็บศพในแม่น้ำและลำคลองบางลำพูขึ้นเผาวัดบางลำพู ตอนนั้นยังเป็นวัดเล็ก ๆ อยู่

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพระอุโบสถ และ พระวิหารที่เดิมมาสร้างขึ้นใหม่ พร้อมทั้งชะลอพระปรางค์มา ณ สถานที่ปัจจุบัน พระอุโบสถมี จำนวน 5 ห้อง มีพาไลทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ผังก่ออิฐฉาบกระเบื้องไทย ช่อฟ้าใบระกาทำด้วย ปูน หน้าบันปั้นเป็นลายเถาดอกไม้จีน เพดานถ่องชายลอยดาวฉลุทอง ผังเขียนเป็นลายสีประแจ จีนดอกไม้วาง บานหน้าต่างลงรักเขียนลายรดน้ำกำแพงแก้วก่ออิฐถือปูน ชุ่มประตูกำแพงแก้วทำ เป็นขอมหินกปิราบจับอยู่เบื้องบนชุ่ม ชุ่มใบสีมาก่ออิฐถือปูนเป็นรูปมณฑป โดยชุดใบสีมาของเดิม ซึ่งปักอยู่บนดินขึ้นมาประดิษฐานในชุ่ม ส่วนพระวิหารสร้างในลักษณะเช่นเดียวกับพระอุโบสถ แตกต่างจากพระอุโบสถเฉพาะไม่เขียนลายผนัง

สรุป

การศึกษาข้อมูลวัด (สามจีนเหนือ) สังเวชวิทยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-3 มีดังนี้

ยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น

ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราษฎรยังต้องพึ่งพาน้ำในการดำรงชีวิต ปลุกที่พักอาศัยอยู่ริมน้ำ ใช้เรือประทุนและเรือนแพเป็นทั้งที่อยู่อาศัยและสถานที่ค้าขาย โดยจอดอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง

ภายในกำแพงเมือง โดยรอบพระบรมมหาราชวัง วังหน้าและวังหลังจะมีบ้านเรือนของ เสนาบดี ขุนนาง และข้าราชการบริวาร บริเวณอื่น ๆ มีบ้านเรือนของขุนนางและราษฎรตั้งกันกระจาย ทั่วพระนคร พื้นที่ทางเหนือสุดของพระนครภายในกำแพงพระนครย่านบางลำพู โครงสร้างของ เมืองด้านนี้ ประกอบด้วย กำแพงเมือง ป้อมปราการ และประตูเมือง ภายในกำแพงเมืองด้านนี้จะมี วังของเจ้านายชั้นต่าง ๆ โดยมีวัดอุประสงค์เพื่อรักษาพระนครทางด้านเหนือและเพื่อให้เกิดการ ขยายตัวของชุมชน ส่วนราษฎรทั่วไปจะมีชุมชนชาวมอญอยู่รอบ ๆ วัดชนะสงคราม และพวกแขก ดานีจะอยู่บริเวณมัสยิดจักรพงษ์ ส่วนชุมชนชาวไทยจะอยู่แถบริมแม่น้ำเจ้าพระยาริมคลองบางลำพู สำหรับพื้นที่ห่างแม่น้ำลำคลองไปมักเป็นทุ่งนา สวน และป่าละเมาะ

ตลาดในพื้นที่ด้านนี้จะมีทั้งตลาดน้ำที่ปากคลองบางลำพู ในคลองบางลำพู และตลาดบก ซึ่งตลาดบางลำพูที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 นี้มีลักษณะเป็นตลาดและเป็นตลาดเล็ก ๆ

นอกกำแพงเมืองทางด้านเหนือของพระนคร ถัดจากแนวคลองบางลำพูขึ้นไป ถือได้ว่าเป็น เขตชานเมือง เป็นสวน บางส่วนเป็นทุ่งนา บ้านเรือนส่วนใหญ่จะเกาะกลุ่มกันอยู่ตามริมแม่น้ำและ ลำคลอง ถัดไปจากริมน้ำจะเป็นที่รกร้างว่างเปล่า เพราะไม่มีทางคมนาคมตัดผ่าน ส่วนวัดบางลำพู

และวัดสามพระยามีคลองอยู่ข้างวัด จึงปรากฏมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่รอบวัดทั้งสอง แต่มีจำนวนไม่หนาแน่นนัก

ในด้านการทำนุบำรุงศาสนานั้น ในช่วงระยะเวลาสร้างพระนครนี้การสร้างวัดขึ้นใหม่มีไม่มากนัก ส่วนมากจะเป็นการปฏิสังขรณ์วัดโบราณที่มีมาแต่เดิม ในพื้นที่ย่านบางลำพูมีวัดที่ได้รับการปฏิสังขรณ์จากเจ้านายเชื้อพระวงศ์ในเขตกำแพงพระนครจำนวน 1 วัด และนอกกำแพงพระนครจำนวน 1 วัด ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการสร้างวัดขึ้นใหม่จำนวน 2 วัด

วัดสามจีนเหนือ

จากหมายรับสั่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ชื่อ “วัดบางลำพู” คงจะมีการเรียกขานกันก่อนหน้าการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เล็กน้อย ซึ่งในระยะแรกน่าจะเป็นวัดขนาดเล็ก และต่อมาเมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้รับการทำนุบำรุงจากสถาบันกษัตริย์และกลุ่มเจ้านายในราชสำนักตลอดช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 และการดำรงฐานะเป็นพระอารามหลวงคงจะเริ่มมาแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่จากการที่เป็นวัดอยู่นอกกำแพงพระนคร วัดบางลำพู จึงมีความสัมพันธ์และใกล้ชิดกับชาวบ้านตลอดช่วงชีวิตนับแต่เกิดจนกระทั่งตาย ดังจะเห็นได้จากการที่มีผู้เสียชีวิตจากโรคระบาดเป็นจำนวนมาก ในสมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3 ประชาชนได้อาศัย วัดบางลำพู และวัดสามพระยานำศพที่ลอยในแม่น้ำลำคลองขึ้นมาประกอบพิธีกรรม ทั้งนี้เป็นเพราะช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นวัดที่อยู่ในกำแพงพระนครมีข้อห้ามมิให้มีเมรุเผาศพ

ชุมชน (วัดบางลำพู)

สำหรับชุมชนวัดบางลำพู ยังมีลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำเช่นเดิม จำนวนผู้คนเพิ่มจากสมัยกรุงธนบุรีเพียงเล็กน้อย โดยประกอบอาชีพทำสวนและขายผลไม้ บางส่วนจำหน่ายเรือประทุน เรือลำป็น และเรือขนาดเล็ก รวมทั้งมีอาชีพค้าขายเพิ่มขึ้นเมื่อมีตลาดปากคลองบางลำพู และตลาดในคลองบางลำพู ผู้ที่อยู่อาศัยและประกอบอาชีพบริเวณส่วนนี้อาจจะได้รับการเรียกขานตามชื่อของพื้นที่ว่า ชาวปากคลองบางลำพู

คลองรอบกรุงและกำแพงพระนครด้านทิศเหนือ ได้แบ่งแยกพื้นที่ย่านบางลำพูออกเป็น ในเขตกำแพงพระนคร และนอกเขตกำแพงพระนคร ดังนั้นจึงเป็นผลให้ผู้คนที่อยู่อาศัยตามแนวคลองบางลำพูขึ้นไปทางเหนือ มีความผูกพันและใกล้ชิดกับวัดบางลำพูยิ่งขึ้น แต่ไม่อยู่ในฐานะที่จะอุปถัมภ์วัด ได้มากนักด้วยประชาชนยังอยู่ในระยะเริ่มตั้งตัว

3.3 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 4-6 (พ.ศ. 2394-2468)

สยามยุคใหม่

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) นี้ นับเป็นช่วงเวลาประเทศไทยเริ่มมีประกายแห่งความเจริญรุ่งเรือง ด้วยพระองค์ทรงเห็นความสำคัญที่จะสร้างกรุงเทพฯ ให้มีความเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศ และเนื่องด้วยในช่วงของรัชกาลที่ 4 นี้ ในพระนครมีจำนวนประชากรเพิ่มมากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุง ในขณะที่อิทธิพลของชาวต่างประเทศมีมากขึ้น ชาวโปรตุเกส อังกฤษ อเมริกา ฝรั่งเศส ต่างมีความประสงค์จะทำการค้าอย่างเสรีกับไทย ด้วยเหตุผลทั้งสองประการนี้ เป็นผลให้ต้องดำเนินนโยบายและปรับปรุงประเทศดังนี้

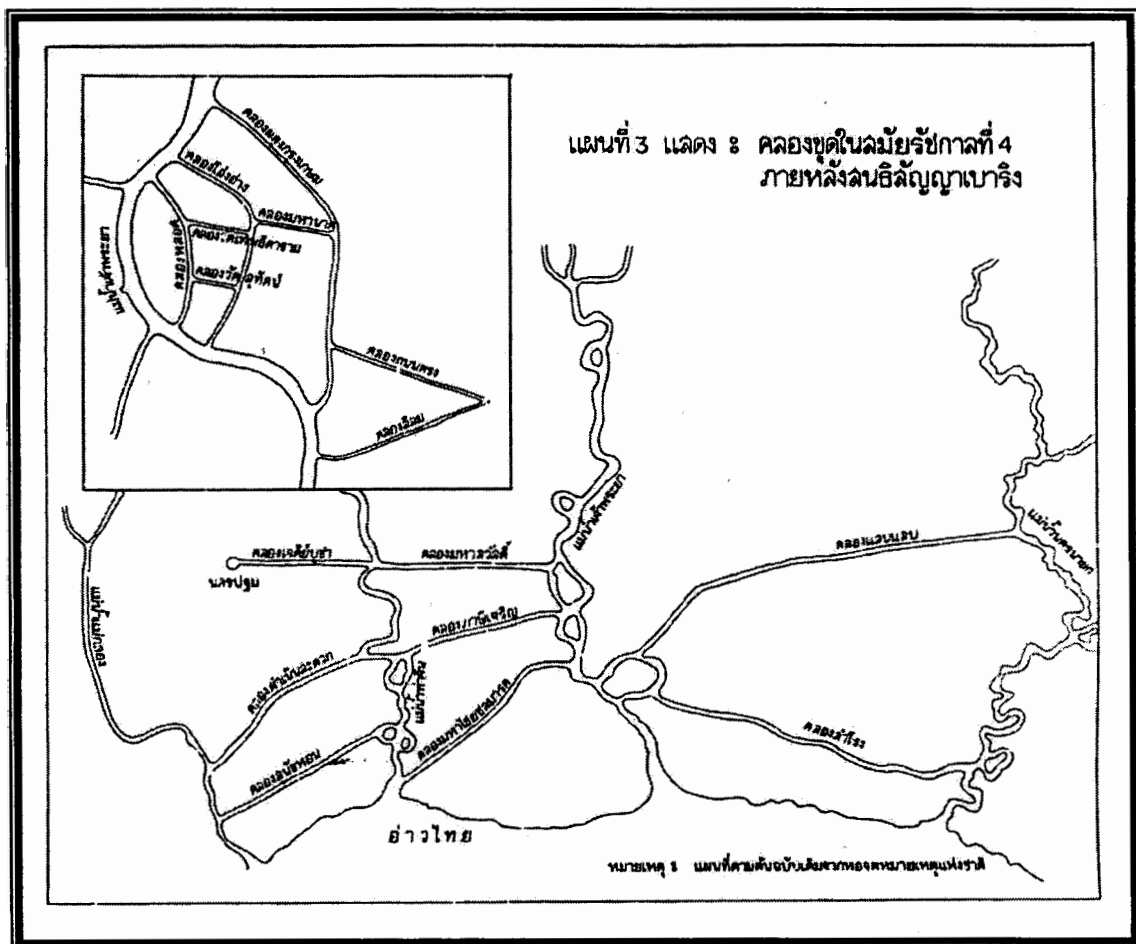
ขุดคูพระนคร (คลองผดุงกรุงเกษม) แนวใหม่เพื่อขยายเขตพระนคร

ในสมัยรัชกาลที่ 4 นี้ ประชากรในพระนครมีจำนวนผู้คนเพิ่มมากขึ้นกว่าเมื่อเริ่มสร้างพระนครหลายเท่า ทรงพิจารณาเห็นว่าควรมีการขยายเขตพระนคร โดยการขุดคลองเป็นคูเมืองเพิ่มขึ้นอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ ฯพณฯ หัวเจ้าท่าน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งว่าที่พระสมุหกลาโหม เป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวยวรนาถ เป็นกงสี จ้างเงินขุดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นจึงมีการขุด “คลองผดุงกรุงเกษม” ขึ้นที่บริเวณที่ตัดคลองรองกรุงออกไปทางชานพระนคร โดยปากคลองด้านทิศใต้ออกไปฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ริมวัดแก้วแจ่มฟ้าเก่า แล้วตัดผ่านคลองมหานาคไปทะลุออกแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกทางทิศเหนือที่ริมวัดเทวราชกุญชรเป็นแนวนานกับคลองรอบกรุง¹⁷ ขุดใน พ.ศ. 2394 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2397

¹⁷ ปิยนาด บุนนาค, ดวงพร นพคุณ, สุวัฒนา ธาณานิธิ, คลองในกรุงเทพฯ (2525 : 28)

ระมัดระวัง และเพื่อความอยู่รอดประเทศไทยจำต้องยอมลงนามในสนธิสัญญาเบาริงกับมหาอำนาจ
อังกฤษใน พ.ศ. 2398 สนธิสัญญาฉบับนี้มีสาระสำคัญเกี่ยวกับการค้าที่ไทยต้องเปิดให้มีการค้าอย่าง
เสรี ซึ่งมีเงินตราเป็นตัวกำหนดค่าสำคัญของการค้าขาย และสิทธิสภาพนอกอาณาเขต รวมทั้งประเทศ
ต่าง ๆ ที่ทำสัญญาทางพระราชไมตรีและการค้า ต่างก็ส่งกงสุลเข้ามาดูแลผลประโยชน์และให้ความ
คุ้มครองแก่ประโยชน์และคนในบังคับของตน แต่สิ่งนี้ได้เป็นสิ่งชักจูงให้ชาวตะวันตกเข้ามาค้าขาย
ในเมืองไทยมากขึ้น ซึ่งเป็นผลให้ประเทศไทยเจริญมั่งคั่งและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

แผนที่แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่ 4 ภายหลังสนธิสัญญาเบาริง
ที่มา คลองในกรุงเทพฯ 1

กงสุลที่เข้ามาดูแลรักษาผลประโยชน์ของคนและคนในบังคับ จะได้รับพระราชทานที่ดิน
จากรัชกาลที่ 4 สำหรับเป็นที่ตั้งกงสุลของประเทศต่าง ๆ ตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ลงไป
จำนวนมาก จากการมีกงสุลต่างประเทศจำนวนมากในประเทศไทย ได้ทำให้เกิดผลดีต่อราชการ

ไทย เป็นการกระตุ้นให้มีการพัฒนาบ้านเมือง เช่น ¹⁸สร้างถนนตรง และ ¹⁹ถนนเจริญกรุง สำหรับการเดินทางและการขนส่งสินค้าให้เกิดความสะดวกยิ่งขึ้น

ที่พักอาศัยเจ้านายชั้นต่าง ๆ

ที่พักอาศัยของวังเจ้านายที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ในพื้นที่ของย่านบางลำพูมีการสร้างวังขึ้นจำนวน 11 วัง โดยเป็นวังที่สร้างขึ้นใหม่จำนวน 2 วัง คือ วังริมคลองบางลำพูวังที่ 2 และวังริมคลองบางลำพูวังที่ 3 ตั้งอยู่ริมคลองบางลำพูหน้าวัดบวรนิเวศวิหารส่วนอีก 9 วัง เป็นวังที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 2 และรัชกาลที่ 3

- **วังริมคลองบางลำพู** จำนวน 2 วัง ตั้งอยู่ริมคลองบางลำพู นอกกำแพงเมืองใกล้สะพานนรรัตน์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทานกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุภาณินิหาร

- **วังริมแม่น้ำ** เลียบถนนพระอาทิตย์ จำนวน 4 วัง ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ท่าช้างวังหน้าถึงป้อมพระสุเมรุ ตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง หันหน้าวังออกทางแม่น้ำ หลังวังชิดกำแพง

- **วังกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ** ตั้งอยู่ริมคลองคูเมืองเดิม ภายในกำแพงพระนครมีเขตตั้งแต่ถนนพระอาทิตย์มาจนถึงเขตวังเจ้าฟ้าอิสราพงศ์

- **วังหน้าวัดชนะสงคราม** ตั้งอยู่ริมถนนจักรพงษ์ ตรงข้ามวัดชนะสงคราม เป็นวังของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าชายโตสิณี พระราชโอรสองค์ที่ 34 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

- **วังริมถนนหลังวัดชนะสงคราม** จำนวน 2 วัง ตั้งอยู่ริมถนนหลังวัดชนะสงคราม เป็นวังของพระองค์เจ้าชายสนั่น พระราชโอรสองค์ที่ 35 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

- **วังสะพานเสี้ยว** ตั้งอยู่ริมถนนเจ้าฟ้า บริเวณคลองคูเมืองเดิมด้านเหนือ วังของพระองค์เจ้าชายสุทัศน์นิหาร พระโอรสองค์ที่ 14 ของกรมพระราชวังบวรวิเศษชัยชาญ

ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) นับเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง ประเทศเข้าสู่ยุคใหม่ ทรงมีพระราโชบายในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) สมเด็จพระบรมชนกนาถ แต่ทรงสามารถดำเนินการได้มากและกว้างขวางกว่าด้วยมีระยะเวลาในการ

¹⁸ ถนนตรง (ถนนพระราม 4) เกิดจากการขุดคลองตรง (พ.ศ. 2400)

¹⁹ ถนนเจริญกรุง กงสุลต่างประเทศได้เข้าชื้อกันเพื่อให้ทางการไทยสร้างถนนสำหรับนั่งและขี่รถม้าเพื่อตากอากาศ

การคมนาคมทางบกตอนต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่ค่อยมีการสร้างถนนสายใหม่มากนัก เพราะรายได้ของประเทศยังฝืดเคืองอยู่ ส่วนใหญ่จะเป็นการขยายถนนสายเก่าและบังคับให้ราษฎรหรือกระท่อมออกจากกำแพงพระนคร ถนนสายเก่าที่ได้รับการปรับปรุงหรือขยายให้กว้างขวางออกไป นอกจากถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนครแล้ว ยังมีถนนเลียบกำแพงพระบรมมหาราชวังทั้ง 4 ด้าน คือ ถนนหน้าพระลาน ถนนสนามไชย ถนนท้ายวัง และถนนมหาราช ถนนเลียบคลองคูเมืองทั้งสองฝั่ง ได้แก่ ถนนราชินี และถนนอัษฎางค์ ส่วนถนนที่สร้างขึ้นใหม่ ได้แก่ ถนนจักรพงษ์ ถนนพระอาทิตย์ ถนนพระสุเมรุ ถนนจักรพงษ์ และถนนมหาไชย ซึ่งล้วนเป็นถนนภายในกำแพงเมืองทั้งสิ้น

ในตอนกลางรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2427-2439) มีการสร้างถนนหลายสายที่มีขนาดกว้างขวางกว่าสมัยก่อน สำหรับทางด้านเหนือของพระนคร มีการสร้างถนนใหม่ 2 สาย คือ ถนนสามเสน เริ่มตั้งแต่สะพานรัตนสถาน ผ่านวังบางขุนพรหมไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม และสร้างถนนกรุงเกษมเลียบฝั่งคลองผดุงกรุงเกษมไปบรรจบถนนตรงหรือถนนวัวลำพอง (ถนนพระราม 4 ปัจจุบัน)

ในพุทธศักราช 2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปเป็นเวลาหลายเดือน และต่อมาในพุทธศักราช 2441 ทรงใช้เงินพระคลังข้างที่ซื้อสวนและที่นาทางตอนเหนือของพระนคร ระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมกับคลองสามเสนเป็นเนื้อที่หลายร้อยไร่ และพระราชทานชื่อว่า “สวนดุสิต” แล้วโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังสำหรับเป็นที่ประทับ คือ “พระราชวังดุสิต” และให้สร้างถนนรอบสวนดุสิต ได้แก่ ถนนช่างสี (ถนนราชวิถี) โอบทางด้านหลัง ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา) โอบทางด้านหน้า ถนนลก (ถนนพระราม 5) โอบทางด้านตะวันออก และถนนสามเสน ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมขึ้นไปจนถึงคลองสามเสน โดยสร้างต่อจากถนนสามเสนเดิมที่เริ่มจากคลองรอบกรุงมาจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม โอบทางด้านตะวันตก รวมทั้งถนนเบญจมาศ ซึ่งสร้างจากสวนดุสิตจนถึงถนนกรุงเกษมใกล้ป้อมหักกำลังดิศกร

จะเห็นได้ว่า ในการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระราชวังดุสิตพร้อมกับสร้างถนนไว้โดยรอบนั้น นอกจากจะสร้างพระราชวังใหม่สำหรับเป็นที่ประทับสำหรับแปรพระราชฐานแล้ว ยังเป็นพระราชโอบอ้อมในการวางแผนขยายพระนครออกไปทางด้านเหนืออีกด้วย ในระยะแรกทรงใช้ถนนจักรพงษ์ที่เชื่อมระหว่างพื้นที่ชั้นในพระนครกับพื้นที่ทางด้านเหนือพระนครบริเวณย่านบางลำพู และมี “²⁰สะพานรัตนสถาน” (สร้าง พ.ศ. 2442) เชื่อมกับถนน

²⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการณัฏร์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาทานิชย์ 2525 : 584)

สามเสนช่วงแรก โดยมี “²¹สะพานเทเวศรณมิตร” (สร้าง พ.ศ. 2442) ที่สร้างข้ามคลองผดุงกรุงเกษมเพื่อเชื่อมเข้ากับถนนสามเสนในช่วงต่อมาเข้าด้วยกันเป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชวังดุสิต

จากการเสด็จประพาสยุโรป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประทับพระราชหฤทัยในความสง่างามของถนนสายเอกในมหานครต่าง ๆ จึงทรงดำริให้สร้างถนนราชดำเนินนอก ถนนราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินใน เมื่อ พ.ศ. 2442 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2446 ถนนดังกล่าวนี้เป็นถนนที่ใหญ่โตกว้างขวางกว่าถนนสายอื่น ๆ ในกรุงรัตนโกสินทร์ จากนั้นจึงมีการสร้างสะพานมฆวานรังสรรค์ สะพานผ่านพิภพลีลา สะพานผ่านฟ้าลีลาศ เพื่อเชื่อมถนนทั้งสามเข้าด้วยกันอย่างสวยงาม ในรัชกาลเดียวกันนี้ได้มีการสร้างสะพานชุดเฉลิมที่มีความงดงามทางศิลปกรรมหลายแห่งเพื่อข้ามคลองที่ถนนตัดผ่าน ในพื้นที่ย่านบางลำพูมีหนึ่งแห่ง คือ “สะพานเฉลิมศรี 42” เป็นสะพานข้ามคลองบางขุนพรหม (คลองวัดสามพระยา) เพื่อเชื่อมถนนสามเสนเข้าด้วยกัน โดยมีพิธีเปิดสะพานแห่งนี้ เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2438

การเกิดขึ้นของพระราชวังดุสิตและถนนโครอบพระราชวังทั้ง 4 ด้าน ได้เป็นผลต่อการตั้งถิ่นฐานของผู้คนให้ขยายออกไปทางด้านเหนือของพระนครในเวลาต่อมา ขณะเดียวกันถนนสามเสนได้กลายเป็นเส้นทางสัญจรทางบกที่อำนวยความสะดวกต่อการเดินทาง เพื่อติดต่อและค้าขายของผู้คนนอกกำแพงพระนครด้านนี้กับผู้คนที่อยู่ในกำแพงเมืองทั้งที่อยู่ชั้นในและชั้นนอกพระนคร โดยเฉพาะกับพื้นที่ย่านบางลำพูที่เป็นพื้นที่ที่อยู่ภายในกำแพงเมืองชั้นนอกสุดทางด้านเหนือของพระนคร ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของถนนสามเสน ซึ่งมีตลาดบางลำพู (ภายหลังได้ปรับปรุงใหม่ให้ทันสมัยและเปลี่ยนชื่อเป็นตลาดยอดใน พ.ศ. 2445) และตลาดปากคลองบางลำพูที่อยู่นอกกำแพงเมือง ทำให้ย่านบางลำพูมีความคึกคักมากขึ้นเป็นลำดับ ยิ่งเมื่อมีการตัดถนนพื้นที่ใกล้เคียงมาเชื่อมต่อกับย่านบางลำพู และประกอบกับมีการนำยานพาหนะแบบใหม่เข้ามาใช้ในพระนคร ทำให้การเดินทางได้รับความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น ปัจจัยทั้งหลายเป็นผลให้เกิดการขยายตัวนับแต่เวลานั้นเป็นต้นมา

ที่พักอาศัยของเจ้านายชั้นต่าง ๆ

- **วังริมแม่น้ำเจ้าพระยา** เลียบถนนพระอาทิตย์ริมแม่น้ำเจ้าพระยา กรมพระราชวังบวรฯ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงสร้างวังพระราชทานกรมหมื่นสถิตย์ธำรง สวัสดิ์ ซึ่งประทับอยู่ตลอดพระชนมายุ รัฐบาลจึงชื่อสร้างเป็นที่ว่าการกรมตำรวจ

²¹ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการฉ้อราษฎร์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สหประชาพานิชย์ 2525 : 590)

- วัชรนิมิตถหลังวัดชนะสงคราม
- วัชรนิมิตถ เป็นของเจ้านายหลายพระองค์ รัชกาลที่ 5 โปรดให้ซื้อวังเพื่อสร้างโรงพยาบาลศิริการ

นอกจากการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินเป็นสถานที่ราชการแล้ว การใช้ที่ดินของวังยังมีการเปลี่ยนแปลงเนื่องจาก

- การหมดสภาพของวัง ได้แก่ วัชรนิมิตถพระสุเมรุ หลังจากเข้าป่ากรมหลวงจักรเจษฎาสิ้นพระชนม์ และไม่มีเจ้านายพระองค์อื่นมาประทับ จึงสิ้นสุดการเป็นวัง
- การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน เป็นที่อยู่อาศัยของเอกชน ได้แก่ วัชรนิมิตถหลังวัดชนะสงคราม
- การเปลี่ยนแปลงเนื่องจาก มีการสร้างถนนจักรพงษ์ ได้แก่ วัชรนิมิตถบางวัง

เมื่ออ่านบางลำพูมีผู้คนหนาแน่นเพิ่มขึ้น ด้วยเป็นเพราะมีเส้นทางคมนาคมผ่านเข้ามาในพื้นที่เป็นปัจจัยสนับสนุน ประกอบกับชุมชนที่อยู่ในพื้นที่ก็เป็นพวกต่างชาติที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี เช่น ²²พวกมอญแถบวัดทองปูลู (วัดชนะสงคราม) พวกแขกตานี รวมคนไทยและจีนที่อาศัยอยู่เป็นกลุ่ม ๆ แทรกอยู่ทั่วไป ดังปรากฏมีบ้านช้อนหอยทัพพี บ้านนุแถบวัดสังเวช วิศยาราม โรงทำขนมจีนแถบสิบสามห้าง จากหนังสือ “ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร” ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระวชิรญาณวโรรส ทรงนิพนธ์ถึงตึกสิบสามห้างว่า “ด้านตะวันตกพื้นคูคลองวัดออกไปมีตึกก่ออิฐถือปูนชั้นล่าง ชัดแต่ถ่อปูนชั้นบน แถวหนึ่ง เรียกว่า สิบสามห้าง คำว่าสิบสามห้างนั้น ได้ยินว่าไม่ได้หมายเอาจำนวนส่วนแห่งตึกนั้นที่ทำเป็นมุขยื่นออกมา หมายเอาตึกชนิดนี้มีในเมืองจีนแห่งใดแห่งหนึ่ง มีจำนวนเท่านั้นดังมีรูปในกรอบกระจกติดฝาอันส่งเข้ามาขายคืนในครั้งนั้น” และเมื่อมีการตัดถนนเพื่องนครมาถึงวัดบวรนิเวศวิหาร ได้เกิดร้านค้า ตึกแถว วังของพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตบ้านเรือนขุนนางขึ้นประปราย

ในพ.ศ. 2412 เวลาประมาณบ่ายโมง ได้เกิดเพลิงไหม้ที่ตลาดบางลำพู เริ่มจากโรงทำขนมจีนบริเวณสิบสามห้าง มีกระแสลมแรงและน้ำในคลองบางลำพูแห้ง เพลิงลุกลามข้ามกำแพงพระนครไหม้เลียบกกำแพงและริมคลองบางลำพูไปถึงสะพานข้ามคลอง (สะพานนรรัตน์) ไหม้สะพานข้ามคลองไปยังวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ไหม้บ้านช้อนหอยทัพพีหมด แล้วเลยไปไหม้วัดสังเวชวิศยาราม และบ้านนุหลังวัด หลังจากนั้นได้มีการสร้างตลาดบางลำพูขึ้นใหม่ แต่ยังเป็นตลาดขนาดเล็กพร้อมกับชุมชนรอบ ๆ

²² พิเชฐ สายพันธ์, จินตภาพบางลำพู (2542 : 35)

²³ต่อมาตลาดบางลำพูได้มีการปรับปรุงเมื่อ พ.ศ. 2445 (ในสมัยรัชกาลที่ 5) โดยทางการได้ซื้อตลาดบางลำพู และจัดสร้างให้เป็นตลาดใหม่แบบทันสมัยสะอาดและถูกสุขอนามัย มีท่อระบายน้ำเช่นเดียวกับตลาดเสาชิงช้า และเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดยอด” มีทางเข้าออกจากถนนใหญ่ 2 ทาง คือ ด้านถนนสามเสน และด้านถนนพระสุเมรุ มีสินค้าจำหน่ายมากมาย ในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้มียานพาหนะแบบใหม่มาใช้ในการสัญจรไปมา เช่น รถเจ๊ก (รถลาก) รถเมล์ และเริ่มมีรถรางใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430 ให้บริการตั้งแต่ถนนตกถึงพระบรมมหาราชวังขึ้นเป็นสายแรก จนถึงปี พ.ศ. 2443 จึงมีรถรางสายสามเสน

- รถรางสายสามเสน ตั้งต้นที่บางกระบือมาตามถนนสามเสน ผ่านบางลำพู ถนนจักรพงษ์ ข้ามคลองหลอดไปตามถนนราชินี บ้านหม้อ พาหุรัด ข้ามคลองโอ่งอ่าง เขาวราช พระราม 4 สุดทางที่ศาลาแดง

- รถรางสายแดง (รอบเมือง) เริ่มจากแยกบางลำพู ถนนตะนาว ผ่านถนนราชดำเนินกลาง วัดมหรณพ ศาลเจ้าพ่อเสือ สี่ก๊กเสาชิงช้า วัดสุทัศน์ แยกแมนศรี สวนมะลิ ยศเส สุดทางที่หัวลำโพง

ในพ.ศ. 2445 เริ่มมีรถยนต์ใช้ในเมืองไทย และเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็วในตอนต้นรัชกาลที่ 6

การใช้ยานพาหนะชนิดต่าง ๆ สัญจรไปมาทางบกนี้ ได้ส่งผลให้รูปแบบวิถีชีวิตเปลี่ยนไป มีการสร้างตึกแถว เรือนแถว เพื่ออยู่อาศัยและทำการค้า ทำให้วังซึ่งเป็นศูนย์กลางของความเจริญเติบโตสมัยก่อนเปลี่ยนไปเมื่อมีการสร้างหรือตัดถนนใหม่ และเป็นที่ยึดกันมากขึ้น ความเจริญเติบโตของเมืองขยายไปตามแนวถนน ไม่ใช่วังอีกต่อไป

ชีวิตทางสังคมของชาวไทยและย่านบางลำพู ในสมัยการปรับปรุงประเทศเริ่มมีการเปลี่ยนแปลง ไปจากเดิมมากขึ้น เนื่องจากเทคโนโลยีได้ทำให้มีประดิษฐกรรมขึ้นมาใหม่ ๆ ที่เป็นตัวนำความเจริญด้านต่าง ๆ ได้หลั่งไหลเข้ามาสู่เมืองไทย อาทิ การตัดถนนทำให้มีรถยนต์ รถราง ไฟฟ้า เครื่องจักรและการก่อสร้างต่าง ๆ ตลอดจนวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ ๆ ได้แก่ การแต่งกาย คนตรี และกีฬา

ในด้านการทำมาหากินของคนไทย อาชีพหลักในช่วงสมัยนี้ยังเป็น เกษตรกรรม ซึ่งส่วนใหญ่จะทำนา ทำสวน ฉะนั้นจึงทำให้เกิดมีโรงงานที่เกี่ยวกับผลิตผลทางเกษตรกรรมขึ้นในพื้นที่ ย่านบางลำพู มีโรงไม้ริมแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ปากคลองบางลำพู ส่วนการเปิดประตูการค้ากับต่างประเทศ ทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาลงทุนดำเนินกิจการในด้านต่าง ๆ หลายบริษัทห้างร้านที่มาตั้ง

²³ อภิชาติ กาบทอง, กระบวนการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบชุมชนกรุงรัตนโกสินทร์ (2542 : 89)

ในพื้นที่ย่านบางลำพู ได้แก่ ห้างแบคแมนแอนด์โก จำหน่ายสินค้าประเภทเครื่องเรือน เครื่องใช้ เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับต่าง ๆ บรรยากาศทางการค้าจึงเริ่มมีการเปลี่ยนไป

แม้ว่าจะมีการค้าแบบใหม่จากชาวต่างชาติ ตลาดน้ำในแบบชาวบ้านของคนไทยและย่านบางลำพูในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ วิถีชีวิต การค้าขาย ยังอาศัยเรือและเรือนแพ จุดเรียงรายบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา และปากคลองบางลำพู บรรยากาศเต็มไปด้วยความคึกคักมีชีวิตชีวา ผู้คนพากันจับจ่ายซื้อขายสินค้ากัน จุดที่ผู้คนหนาแน่นจุดหนึ่ง ก็คือ บริเวณสะพานนเรศวรสถาน เพราะมีประตูเมืองบางลำพู เป็นทางเข้า-ออกพระนคร บริเวณนี้เป็นจุดเชื่อมต่อพื้นที่ระหว่างเขตชั้นในและชั้นนอก เพราะบริเวณนี้จะเป็นพื้นที่ ๆ ตลาดอยู่ใกล้กัน คือ ตลาดน้ำในคลองบางลำพู และตลาดยอดที่เริ่มได้รับความนิยมและเจริญก้าวหน้า และคึกคักมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ศาสนาและการศึกษา

การปรับปรุงประเทศให้เจริญก้าวหน้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ทรงนำแบบอย่างของต่างประเทศมาปรับปรุง และวางรากฐานในทุก ๆ ด้านของประเทศ เช่น ด้านการปกครอง ทรงจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินใหม่ แบ่งการปกครองเป็นส่วนต่าง ๆ มีการแยกที่ทำงานออกจากที่พักอาศัยอย่างชัดเจน สถานที่ราชการในย่านบางลำพู ก็คือ โรงกษาปณ์สิทธิการ โรงพยาบาลทหาร และกรมตำรวจภูธร

ด้านการศึกษา รัชกาลที่ 5 ทรงสนับสนุนการค้นคว้าวิชาการใหม่ ๆ ทุกแขนงรวมทั้งการส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศ ส่วนในประเทศได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น เพื่อให้ราษฎรได้ศึกษาเล่าเรียน ในบริเวณย่านบางลำพู มีโรงเรียนวัดชนะสงคราม มหามกุฏราชวิทยาลัย โรงเรียนวัดสังเวช ซึ่งโรงเรียนเหล่านี้จะตั้งอยู่ในพื้นที่วัด

ด้านศาสนา ในช่วงของรัชกาลที่ 4-5 พระอารามหลวงที่สร้างขึ้นมีอยู่มากแล้วเกินกำลังทำนุบำรุงได้ทั่วถึง ทำให้มีการสร้างถาวรวัตถุทางพุทธศาสนาน้อยกว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพราะจำเป็นต้องลงทุนพัฒนาประเทศทางด้านอื่น ๆ เพื่อให้มีความเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลาย แต่การประกอบพระราชกุศลตามพระราชประเพณี เช่น การถวายผ้าพระกฐินหลวงยังวัดต่าง ๆ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังทรงปฏิบัติมาตลอด วัดสังเวชวิศยารามเป็นวัดที่รัชกาลที่ 5 ได้เสด็จมาพระราชทานกฐินหลวง ตลอดรัชสมัยของพระองค์ถึง 5 ครั้ง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) พ.ศ. 2453-2468

ในช่วงรัชสมัยนี้ ประเทศไทยมีการติดต่อกับประเทศต่าง ๆ ทั้งเอเชีย ยุโรป และอเมริกา อารยธรรมตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในประเทศไทยมากกว่าในอดีต การติดต่อกับค้าขายกับประเทศ

ตะวันตกเป็นไปอย่างกว้างขวาง นโยบายต่างประเทศ รัชกาลที่ 6 ทรงดำเนินการตามพระราชโบายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงวางแนวทางไว้ ต่อมาในระหว่าง พ.ศ. 2457-2461 ได้เกิดสงครามครั้งที่ 1 ขึ้นประเทศไทยได้เข้าร่วมกับฝ่ายพันธมิตร ซึ่งเป็นฝ่ายชนะในสงครามครั้งนี้ ต่อมาประเทศไทยได้เข้าเป็นสมาชิกและมีบทบาทในองค์การสันนิบาตชาติและมีการแก้ไขสนธิสัญญากับต่างประเทศ ส่งผลให้ไทยได้รับผลประโยชน์ได้ทางเศรษฐกิจและสังคม การค้าขาย การกู้ยืมเงิน การลงทุน เป็นที่น่าพอใจมาก

การขยายตัวของกรุงรัตนโกสินทร์ในช่วงรัชกาลที่ 6 นี้ จะขยายไปทางด้านตะวันตกของพระนครมากกว่า ในรัชกาลนี้มีการตัดถนนหนทางเพิ่มเติมอีกหลายเส้นทาง เป็นผลให้ความเจริญเติบโตของเมืองในส่วนที่เป็นตึกแถว เรือนแถวมีการสร้างเพิ่มขึ้น เพื่อเป็นที่พักอาศัยและค้าขาย ได้ขยายตัวไปตามแนวนอนมากขึ้นกว่าในช่วงรัชกาลที่ 5 ส่วนบริเวณด้านเหนือของกรุงรัตนโกสินทร์ไม่สู้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ประชาชนส่วนใหญ่ยังตั้งบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา มีอาชีพเป็นชาวสวน ชาวนา และทำอุตสาหกรรมในครอบครัว ส่วนบริเวณบางลำพูเป็นศูนย์กลางจำหน่ายสินค้าไทยพื้นเมือง รวมทั้งผักสด ผลไม้ ในรัชสมัยนี้ มีย่านการค้าที่สำคัญอยู่ 3 แห่ง คือ บริเวณถนนเขวราชเป็นย่านคนจีน บริเวณบางรักเป็นย่านชาวยุโรป และบริเวณบางลำพูเป็นย่านคนไทย ทั้งสามย่านจะมีลักษณะแยกจากกัน โดยเด็ดขาด แต่ละย่านจะประกอบด้วยบริเวณที่พักอาศัย อุตสาหกรรมขนาดเล็ก และการค้าขาย

ตลาดยอดได้กลายเป็นย่านการค้าที่เริ่มมีความคึกคักมาแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ในช่วงเวลาที่ตลาดยอดเจริญก้าวหน้า เป็นช่วงที่ภาพยนตร์เริ่มได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ในระหว่างปี พ.ศ. 2450 คนไทยเริ่มสร้างโรงภาพยนตร์แล้ว โดยบริษัท 2 แห่ง คือ บริษัททรูปยนตร์กรุงเทพฯ มีโรงภาพยนตร์ในเครือ ได้แก่ โรงปีนัง โรงสิงคโปร์ โรงชะวา โรงสาทร และบริษัทพยนตร์พัฒนา มีโรงภาพยนตร์ในเครือ ได้แก่ โรงพัฒนาการ โรงพัฒนาลัย โรงพัฒนารมย์ โรงบางรัก โรงนางเลิ้ง และโรงบางลำพู

นับจากปี พ.ศ. 2456 ในสมัยรัชกาลที่ 6 การแข่งขันระหว่างโรงภาพยนตร์ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ได้เข้มข้นมากขึ้นเรื่อย ในย่านบางลำพูมีโรงภาพยนตร์ ได้แก่ โรงภาพยนตร์ปีนัง โรงภาพยนตร์บางลำพู ดังนั้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 บางลำพูจึงเป็นพื้นที่ ๆ เริ่มมีความสำคัญทางการค้าและแหล่งมหรสพที่มีความคึกคักมากกว่าช่วงเวลาก่อน บางลำพูจึงมิได้เป็นพื้นที่สงบนิ่ง หากแต่ถูกจับจองด้วยธุรกิจบันเทิง และร้านค้าหลายประเภท

ในรัชกาลที่ 6 ได้มีการกำหนดเขตสุขาภิบาล อันเป็นเขตที่มีการควบคุมการก่อสร้างอาคาร ถนน ล้ำคลอง และการรักษาความสะอาด บริเวณที่มีผู้คนอยู่อาศัยหนาแน่นในกรุงเทพฯ ขึ้น สืบต่อ

จากช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 โดยระยะแรกจำกัดเขตสุขาภิบาลไว้เท่าที่มีงบประมาณ แบ่งเป็น 3 เขต เริ่มจากในเขตใจกลางพระนครกระจายออกไปคือ

เขตแรก ตามแนวฝั่งตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางลำพูลงไปถึงปากคลองสะพานหัน (คลองโอ่งอ่าง) เลี้ยวเข้าคลองไปตามแนวคลองฝั่งข้ามกำแพงพระนครตลอดไปจนออกปากคลองบางลำพูบน บรรจบแนวฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

เขตที่สอง ในปี พ.ศ. 2459 ได้ขยายเขตสุขาภิบาลออกไปตามแนวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมตอนเหนือ ลงไปถึงปากคลองผดุงกรุงเกษมตอนใต้ เลี้ยวเข้าคลองไปตามแนวคลองฝั่งข้ามถนนกรุงเกษม ตลอดไปจนออกปากคลองผดุงกรุงเกษมตอนเหนือ บรรจบแนวฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาโดยรอบ

เขตที่สาม ในปี พ.ศ. 2466 ได้ขยายเขตสุขาภิบาลออกไปอีกตามแนวฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองสามเสนลงไปถึงถนนสาทรฝั่งใต้ เลียบไปตามถนนสาทร ถนนวิฑูรย์ตัดตรง ไปคลองสามเสน เลียบไปตามคลองสามเสนฝั่งใต้จนออกปากคลอง บรรจบเส้นตรงไปคลองสามเสนออกไปทางทิศใต้

วัดสังเวชวิศยาราม

วัดสังเวชวิศยารามอยู่คลองบางลำพู เดิมชื่อวัดบางลำพู เป็นวัดโบราณในรัชกาลที่ 1 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงสถาปนาพระราชทานนักชียายพระองค์เจ้ากัมพูฉัตร

ถึงรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์

ถึงรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ แล้วพระราชทานนามว่า วัดสังเวชวิศยาราม

รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิสังขรณ์ด้วย

ข้อความข้างบนนี้ เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร ผู้เรียบเรียงประวัติวัดสังเวชวิศยาราม และประวัติวัดครั้งสมัยรัชกาลที่ 5

สมปอง ดวงไสว ได้เรียบเรียงถ้อยความข้างต้นไว้ในหนังสือ พระพุทธเจ้าหลวง เสด็จวัดสังเวชวิศยาราม ตอนหนึ่งในหนังสือฉบับนี้กล่าวว่า “ด้วยเมื่อเจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร ยังมีชีวิตอยู่ ได้อุตสาหะเรียบเรียงตำนานพระอารามหลวงทุกเกล้าๆ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้เรื่องหนึ่ง และได้ทรงพระกรุณาโปรดตรวจแก้ไขพระราชทานเรียบร้อย เป็นหนังสือดีอยู่เรื่องหนึ่ง

ท่านพระครูปลัดวิถิ เขมราโม ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม ได้เรียบเรียงประวัติวัดสังเวชวิศยาราม ไว้ในหนังสือเพชรบางลำพู ตอนที่เป็ประวัติวัดในช่วงรัชกาลที่ 4-5 ว่า

สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระพุทธปฏิมากร ซึ่งเป็นพระประธานในพระอุโบสถ ปรากฏตามประวัติว่า นายช่างผู้ทำการปฏิสังขรณ์นั้น ชื่อ นายสุก ดำรงตำแหน่งกรมช่างหล่อของหลวง นอกจากการปฏิสังขรณ์พระประธานในพระอุโบสถแล้ว พระอุโบสถและพระวิหารก็ได้รับการปฏิสังขรณ์พร้อมกันไปด้วย นอกจากนั้นยังมีศาลาลงหลังหนึ่ง 3 ห้อง ทำฝาเป็นลูกกรง ศาลาอีกหลังใหญ่ขนาด 7 ห้อง ไม่มีฝา หมุกุฎิพระสงฆ์อีก 2 คณะ คือ คณะบน มีกุฎิใหญ่ 1 หลัง กุฎิเจ้าอาวาส หอพระไตรปิฎก หอระฆัง และคณะล่าง มีหอสวดมนต์ขนาด 3 ห้อง 1 หลัง เมื่อปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน และพระราชทานนามใหม่ว่า วัดสังเวชวิศยาราม

เหตุผลที่แปลงชื่อจากวัดบางลำพูเป็นมงคลนามที่ทรงแปลงให้เช่นนี้น่าจะมีที่มาจากประวัติวัด ที่พระครูปลัดวิถิ เขมราโม ได้กล่าวไว้อีกตอนหนึ่งว่า พระยาทิพโกษา (สอน โลหะนันท์) ระบุว่า ท่านขรัวยายไข ไกรฤกษ์ ได้มีจิตศรัทธาสร้างโรงเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นหลังหนึ่งในระหว่างพระสถมมหาสถาน ตามคำบอกเล่าของอดีตเจ้าอาวาส คือ พระราชรัตนโสภณ (จันทร์ จันทสิริ) และพระครูพรหมสร (ดัด) ซึ่งเป็นพระที่อยู่ในวัดแห่งนี้มาแต่สมัยพระธรรมกิติ (เหม็น) อดีตเจ้าอาวาสได้เล่าไว้ว่า แต่เดิมวัดสังเวชวิศยาราม มีสถมมหาสถาน ประดิษฐานอยู่ตรงกลางวัดตรงหน้าพระวิหาร เป็นปูชนียสถานที่สร้างมาแต่โบราณคู่วัด ด้วยเหตุนี้วัดจึงไม่สร้างพระเจดีย์ใหญ่เช่นวัดอื่น สถมมหาสถาน หมายถึงสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา 7 แห่ง คือ 1. มหาโพธิบัลลังก์เจดีย์ 2. อนิมิสเจดีย์ 3. รตนจกกลมเจดีย์ 4. รตนขมเจดีย์ 5. อชปาลนิโครธเจดีย์ 6. มุจจลินทเจดีย์ 7. ราชายตเจดีย์ ทั้งหมดนี้ถือได้ว่าเป็นสังเวชนียสถาน ท่านพระครูปลัดวิถิ เขมราโม ได้อธิบายขยายความเพื่อเสริมให้เกิดความเข้าใจในความหมายของสถมมหาสถานว่า คือ สถานที่ที่เกิดกระตุ้นเตือนให้คิด ให้จิตหันมานึกถึงสิ่งที่เป็นกุศลดีงาม ไม่ประมาท หมายถึง สถานที่ชาวพุทธมีธรรมสังเวชถึงพระบรมศาสดา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเป็นจอมปราชญ์ทางภาษาจึงได้พระราชทานนามพระอารามใหม่ว่า วัดสังเวชวิศยาราม ตามเหตุผลดังกล่าว ความหมายคำว่า สังเวชยังปรากฏในพจนานุกรมหลายฉบับซึ่งมีความหมายว่า เศร้า สลด หดหู่ ต่อผู้ที่ได้รับทุกข์เวทนา คล้าย ๆ กัน แต่ในส่วนที่ท่านพระครูปลัดวิถิ เขมราโม ได้นำมาอธิบายไว้ด้วยนี้น่าจะสอดคล้องกับชื่อวัดที่รัชกาลที่ 4 พระราชทานแปลงนามวัดให้ใหม่ คือ คำว่า สังเวช พระมหาพล อากาศโร ป.ธ.9, พธบ., Ph.D. วัดสังเวชวิศยาราม ได้อธิบายไว้ว่าคิดดังนี้ คำบาลี สันสกฤตที่ยืมมาใช้ในภาษาไทยมีอยู่หลายคำ เรามักแปลความหมายหรือเข้าใจผิดเพี้ยนไปจากรากศัพท์เดิมของภาษาดั้งเดิมเขา ยกตัวอย่างเช่น คำว่า สังเวช คำ ๆ นี้รู้สึกว่าจะต้องแก้ไขทำความเข้าใจเสียใหม่ให้ถูกต้อง พูดถึงคำว่าสังเวชแล้ว ความหมายในภาษาไทยมักมองกันในแง่สลดหดหู่ใจ หรือไม่ก็ออกมาในลักษณะของความหงอยเหงาห่อเหี่ยวไปเลย แท้จริงความหมายเดิมในภาษาบาลีหาเป็น

เช่นนั้นไม่ คำว่า สังเวช นั้นแปลว่า ปลุก หรือเร้าใจ คือ ปลุกหรือเร้าใจให้ทำคุณงามความดี ไม่ประมาทในชีวิต ความหุดหู่ใจเป็นนิเวศน์ คือ กิเลสประเภทหนึ่ง ฉะนั้นจึงควรแปลและทำความเข้าใจคำว่าสังเวชเสียใหม่ให้ถูกต้อง จะได้ไม่ถูกมองว่าเป็นผู้ทำภาษาให้วิบัติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดเพลิงไหม้ขึ้น²⁴ เมื่อวันอังคารที่ 22 มีนาคม (จุลศักราช 1231) พ.ศ. 2412 เวลา 13.00 น. เป็นเวลากำลังชกพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จากพระเมรุท้องสนามหลวง เข้าสู่พระบรมมหาราชวังนั่นเอง ก็เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรงทำขนมจีน ถนนสิบสามห้าง เวลานั้นลมพัดจัด น้ำในลำคลองบางลำพูแห้ง เพลิงลุกลามข้ามกำแพงพระนครไหม้เลียบบำเพง และริมคลองบางลำพูไปถึงสะพานข้ามคลอง (สะพานนรรัตน์) ไหม้สะพานข้ามคลองไปข้างวังพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ไหม้บ้านช้อนหอยทัพพิหมด แล้วเลยไปไหม้วัดสังเวชวิทยาราม และบ้านบุหลังวัด ไฟที่ไหม้วัดสังเวชวิทยารามนี้ ไหม้กุฏิหมดทั้งอาราม หอพระไตรปิฎก คณะบน 2 หลัง หอระฆัง คณะบน 2 หอ หอสวดมนต์คณะบน 1 หลัง และคณะล่าง 1 หลัง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสร็จจากพิธีชกพระบรมอัฐิแล้วมาประทับ ณ บริเวณที่เป็นสะพานสงอุทิศปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ บัญชาการดับเพลิงด้วยพระองค์เอง ส่วนกรมพระราชวังบวรสถานมงคลรววิไชยชาญ เสด็จไปบัญชาการดับเพลิงอยู่ ณ พระวิหารหลวงจนเพลิงสงบ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หรือพระเมรุพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้นำไม้ไปสร้างเสนาสนะถวายพระสงฆ์เป็นการชั่วคราวก่อน จากนั้นในรัชกาลเดียวกันได้ทรงเสด็จถวายผ้าพระกฐินอีก 5 ครั้ง ดังนี้

พ.ศ. 2418 วันพุธที่ 27 ตุลาคม เมื่อทรงถวายผ้าพระกฐินและพระสงฆ์ถวายอดิเรก และอนุโมทนาแล้ว ทรงมาประทับที่ประตูหน้าพระอุโบสถ เพื่อทอดพระเนตรพระวิหารที่ถูกไฟไหม้ เมื่อ พ.ศ. 2412 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนภูวไนยชนบทราชธิดาล ไปทรงจัดการปฏิสังขรณ์ พระประธานประจำพระวิหาร พระวิหาร และพระอุโบสถ

พ.ศ. 2419 วันจันทร์ที่ 16 ตุลาคม

พ.ศ. 2422 วันอาทิตย์ที่ 12 ตุลาคม

พ.ศ. 2429 วันอังคารที่ 26 ตุลาคม

พ.ศ. 2431 วันอังคารที่ 6 พฤศจิกายน

จะเห็นได้ว่าวัดบางลำพู เป็นวัดที่ได้รับการทำนุบำรุงจากสถาบันกษัตริย์ และกลุ่มเจ้านายในราชสำนักสยามมาตลอดตั้งแต่ในรัชกาลที่ 1-5 และในรัชกาลที่ 4 ได้แปลงนามวัดเสียใหม่เป็น

²⁴ พิเชฐ สายพันธ์, จินตภาพบางลำพู (2542 : 61)

มงคลนามว่า วัดสังเวชวิศยาราม โดยชื่อนี้มีการสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะในวัดมีสัตตมหาสถาน อันหมายถึงสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา 7 แห่ง อันเป็นสังเวชนียสถานแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้านั่นเอง

ในช่วงรัชกาลที่ 5 ได้มีการแบ่งที่ดินของวัด เพื่อสร้างโรงเรียนระดับประถมขึ้นในปี พ.ศ. 2428 ชื่อโรงเรียนวัดสังเวช ตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของวัดติดคลองบางลำพู และกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการในสมัยนั้น) ได้รับโรงเรียนวัดสังเวชวิศยารามไว้ตั้งแต่ ร.ศ. 116 (พ.ศ. 2440) ดังนี้ข้อความตอนหนึ่งของหนังสือที่กระทรวงธรรมการ พระเนกกรมศึกษาธิการ โดยมีขุนประพนธ์ เณติประวัติร์ นายเวรการโรงเรียน เป็นผู้ลงนาม ว่า

อนึ่ง พระปลัดโป้ วัดสังเวชวิศยาราม มีลิขิตมาว่า ได้รวบรวมกุหลบุตรมาเล่าเรียนหนังสือ ไทย ตั้งเป็นโรงเรียนขึ้น พระปลัดโป้เป็นอาจารย์เปิดโรงเรียนสอนมาแต่ วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ. 116 มีนักเรียน 15 คน ขอขึ้นทะเบียนต่อกรมศึกษาธิการนั้น พระเจ้าลูกยาเธอฯ อธิบดีกรมศึกษาธิการ ทราบแล้วมีรับสั่งให้รับโรงเรียนทั้ง 2 ตำบลนั้นไว้ในทะเบียนแล้ว ทรงอนุโมทนาในส่วนกุศลนี้ เป็นอันมาก

วัดสังเวชวิศยารามในช่วงรัชกาลต่อมา (ร. 6) ใน พ.ศ. 2460 พระยาทิพโกษา ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลฯ ว่า พระยาทิพโกษากับมหาแนม (พระครูศีลคุณธราจารย์) ได้ทำหนังสือรายงานปฏิสังขรณ์วัดสังเวชวิศยารามต่อกรมพระยาวชิรญาณวโรรส และได้รับอนุญาตปฏิสังขรณ์พระอารามพร้อมกับก่อสร้างกำแพงรอบวัดเพื่อให้เป็นขอบเขตวัด พร้อมกันนั้นได้ตัดถนนรอบเขตวัดมาบรรจบที่สะพานข้ามคลองบางลำพูที่มีสะพานเก่าทำด้วยไม้ จึงขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตรื้อกำแพงพระนครระหว่างประตูช่องกูด ซึ่งเป็นเส้นทางตรงไปยังสะพานที่²⁵ จินสงได้บริจาคทรัพย์เพื่อสร้างเป็นสะพานคอนกรีตปูพื้นด้วยไม้สักให้รื้อ และประชาชนสัญจร ไปมาได้สะดวก

สะพานที่สร้างขึ้นใหม่นี้ได้มีการขอใช้ชื่อสะพานว่า “สะพานสงอุทิศ” ไว้ในหนังสือข้างต้น เมื่อสร้างเสร็จมีแผ่นปูนเป็นป้ายระบุชื่อสะพานพร้อม พ.ศ. ที่ก่อสร้าง

²⁵ นายสง เป็นคนจีนเปิดร้านขายสบงจิวอยู่ที่ห้องแถวเกือบถึงวิกลิทนายช่วง มีภรรยาชื่อ ฮาด ใจบุญทั้งหัวทั้งเมีย (“จุลลสา 80” ภาควิชาธรรม : 169)

๑๔/๑๕๕

ส. พ. ก. / ๑๕

เทพพิภพไภษจอนมุตตราธิ์กัณห
ทมนดว ระหองประตุชองกต ซึ่มปนทง
ตงไปยั้งสทมนล้งลัฏ

วันที่ ๑ กันยายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๐

ข้อเคาะฝ้าของซุ๊ดีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าพระยาพิพิธโกษา ขอพระราชทานพระราชนิเวศน์
กราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใตฝ้าของซุ๊ดีพระบาท

ควยขาพระพุทธเจ้ากับพระมหาเนมปลักรของวัดสังเวชวิศยาราม
พร้อมทั้งถาดนาเบรียญในพระอารามนั้น ได้ทำรายงานการปฏิสังขรณ์ วัด
สังเวชวิศยาราม ถ้อยบายฎีกานำพระอารามไปจัดปลูกขึ้นใหม่แบบหลวงคณู
ในค่านหลังพระอารามแยกได้เป็น ๘ หมู่ เพื่อให้ถาดนาพระอารามหาย
รุงรังแฉะสกปรกคางขึ้น กับสิ่งใดในพระอารามที่ควรจะปฏิสังขรณ์ก็ระปฏิ
สังขรณ์ขึ้น ถ้าควรจะทำหรือแล้วแต่จะเหมาะแก่สถานที่ แดงทั้งไปคอกำแพง
รอบพระอารามเพื่อให้เป็นเขตรขึ้นนั้นควย ข้าพระพุทธเจ้าได้นำรายงาน
กับแผนผังที่พระอารามไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระยาวชิรญาณวโรรส พระมหาสมณทรงทราบใตฝ้าของพระบาทแล้ว
โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงธรรมการมีหนังสือตอบอนุญาตไป ข้าพระพุทธเจ้า
พร้อมควยสังฆมัญญ์ปลักรของพระอารามได้ช่วยกันแบ่งส่วนกุศออกไปยังญาติแลมิตรกับ
ท่านผู้ใดเคาะพนมถึงได้เงินมา แดงาดังกระทำการปฏิสังขรณ์โดยบางแล้ว
แต่เนื่องในการปฏิสังขรณ์พระอารามนี้ ได้คิดตัดถนนกว้าง ๑๐ ศอก รอบพระ

ขวามมาบรรจยสหภาพสมาคมของบางลำภูซึ่ง เกาหัวด้วยไม้แฉ่ไข่ออนุญาต
 ของกรมศขาภิบาลทำไปรษณีสถานหอเส้าแฉ่อกแปนกงกรักพื้นปูด้วยไม้สัก
 กว้าง ๖ ศอก ซึ่งพอเหมาะกับ้านที่มีอยู่เพือให้รอดข้ามไปมาในถนนรอบ
 พระอารามนี้ได้ สหภาพนี้ท่านเจ้าพระยาบวรราช เสนาบดีกระทรวงนคร
 บาดได้เมตตาทวยสงัใคนาย ชี. ยี. โกลโด นายช่างใหญ่การก่อสร้างแปนอยู่
 จักรการท่าเดยจังก้างทำอยู่แล้ว ส่วนเงินค่าสร้างสหภาพนี้เงินงมีใจศรัทธา
 บริจาคทรัพย์ให้ทั้งสิ้นแล้วจะขอใ้หมายสหภาพว่า สหภาพสงกาศิ์ ตามเหตุ
 เดที่ไ้กรามบั้งคยคุณพระกรฤนามาคั้งนี้ ข้าพระยุคต เจ้าขอพระ รมหากรุณา
 จิคุปึกเกล้าป้กระหม่อมแปนที่พึ่ง ขอรับพระราศทานพระบรมราชานุญาต
 รัชก้าแพงพระนครระหวางประศุกองกุศกั้ง แปนทางตรงไปรษณีสถานนี้เพือใ้
 รดของสาธารณชนเดินไปมาได้โดยสะดวก พระราชอาณาไม่เพนเกล้า ๆ
 ขอพระบวรมีป้เกล้าป้กระหม่อมแปนที่พึ่ง

กวรมิควรวแล้วแตระทรงพระรมหากรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ข้าพระยุคตเจ้า จนทรพนาโง ขอเคะะ

สรุป

การศึกษาข้อมูล วัดสังเวชวิทยารามสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 4-6 มีดังนี้
 สยามยุคใหม่

ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนกลาง เป็นช่วงเวลาที่ประเทศมีความเจริญรุ่งเรือง เนื่องด้วยมีการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ มาแต่สมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) แต่ในช่วงสมัยรัชกาลเดียวกันนี้ พลเมืองของประเทศมีเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งอิทธิพลของประเทศตะวันตกมีมากขึ้น จึงจำเป็นต้องดำเนินนโยบายและปรับปรุงประเทศให้เหมาะสมกับสถานการณ์ คือ ขุดคลองผดุงกรุงเกษม เพื่อขยายแนวเขตพระนครให้กว้างขวางขึ้น และการทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษ เพื่อให้มีการค้าเสรีกับต่างประเทศ ขณะเดียวกันก็มีการสร้างถนนขึ้นเป็นครั้งแรก

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การปฏิรูปบ้านเมืองด้านต่าง ๆ เป็นไปอย่างกว้างขวางในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ ในช่วงต้นรัชสมัยทรงให้ความสำคัญในด้านการขุดและบำรุงรักษาคลอง ส่วนคมนาคมทางบกจะเป็นการปรับปรุงถนนสายเก่า ในช่วงตอนกลางรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 ได้ทรงสร้าง พระราชวังดุสิตขึ้นทางตอนเหนือของพระนคร พร้อมกับสร้างถนนโดยรอบพระราชวังแห่งนี้ทั้ง 4 ด้าน และที่มีผลต่อการเจริญเติบโตของย่านบางลำพู คือ การสร้างถนนสามเสนให้ต่อเนื่องกับถนนในช่วงเดิมจากคลองผดุงกรุงเกษม ไปยังข้างสี่เพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินไปยังพระราชวังดุสิต ก่อนที่จะมีการสร้างถนนราชดำเนิน

ตลาดบางลำพูที่มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ที่เดิมเป็นเพียงตลาดเล็ก ๆ ได้เกิดเพลิงไหม้จากบริเวณสี่บาทสามห้างถูกลามข้ามกำแพงและคูพระนครไปไหม้บ้านซ็อนหอยทัพพิ วัดสังเวชวิทยารามและเลยไปไหม้บ้านนุทางเหนือของวัด ซึ่งต่อมาตลาดบางลำพูได้จัดสร้างให้เป็นตลาดที่ใหญ่และทันสมัยในช่วงรัชกาลที่ 5 ได้มีการสร้างถนนเพิ่มขึ้นและมียานพาหนะชนิดใหม่วิ่งสัญจรไปตามถนนที่สร้างขึ้นใหม่โยงใยเชื่อมต่อกันจากส่วนอื่นของพระนครมายังย่านบางลำพู ทำให้มีการสร้างตึกแถวเพื่อพักอาศัยและค้าขายขึ้นตามถนนสายสำคัญ ๆ การค้าขายในรูปแบบใหม่เกิดขึ้นแต่วิถีชีวิตย่านบางลำพู ผู้คนก็ยังค้าขายอาศัยเรือ และเรือนแพเช่นเดิม แต่ในช่วงเวลานี้ตลาดน้ำปากคลองบางลำพูเริ่มลดบทบาทลง ตลาดบางลำพูที่สร้างขึ้นใหม่และเปลี่ยนชื่อเป็น ตลาดยอด มีความคึกคักมากขึ้นเนื่องด้วยมีความสะดวกต่อการเดินทางโดยพาหนะชนิดใหม่ ๆ เพราะมีถนนผ่านด้านข้างตลาดถึง 2 สาย

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ได้ทรงวางรากฐานการพัฒนาประเทศด้านต่าง ๆ ที่ทรงนำแบบอย่างมาจากต่างประเทศ ได้ทรงจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้น และได้ส่งนักเรียนไทยไปศึกษาต่างประเทศ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาถวายกฐินหลวง ณ วัดสังเวชวิทยารามถึง 5 ครั้ง

ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 1 ขึ้น ประเทศไทยได้ส่งทหารไปร่วมรบกับฝ่ายพันธมิตร ต่อมาได้มีการแก้ไขสนธิสัญญาเกี่ยวกับต่างประเทศ ซึ่งส่งผลให้เกิดประโยชน์ด้านต่าง ๆ ต่อประเทศไทยเป็นอย่างยิ่ง

กรุงรัตนโกสินทร์ได้ขยายตัวเป็นอย่างมาก ถนนสายต่าง ๆ และรกรากที่เป็นพาหนะสำคัญของคนกรุงเทพฯ มาแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทำให้ย่านบางลำพูมีความคึกคักยิ่งขึ้น ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ภาพยนตร์เริ่มได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

วัดสังเวชวิศยาราม

จากข้อมูลที่กำลังกล่าวถึงวัดสังเวชวิศยารามได้แสดงให้เห็นว่า สถาบันกษัตริย์มีความสำคัญยิ่งต่อความเจริญเติบโตของวัดสังเวชวิศยารามาตั้งแต่ต้น และในการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) ที่ทรงเป็นปราชญ์ทางภาษาได้พระราชทานนามวัดบางลำพูให้ใหม่ว่า “วัดสังเวชวิศยาราม” เนื่องจาก ภายในวัดมี “สัตตมหาสถานจำลอง” ซึ่งหมายถึงสถานที่สำคัญในพระพุทธศาสนา 7 แห่ง ที่ถือว่าเป็นสังเวชนียสถาน ซึ่งมีความหมาย “ให้เกิดความกระตุนเตือนให้คิดถึงให้นึกถึงสิ่งที่เป็นกุศลดีงาม ไม่ประมาท” ในรัชกาลต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินหลวง 5 ครั้ง ตลอดรัชสมัยของพระองค์ เป็นผลให้วัดสังเวชวิศยารามสามารถพัฒนาจนสามารถตั้ง โรงเรียนประถม เพื่อสอนหนังสือให้บุตรหลานของชาวบ้านได้

การเปิดเป็นโรงเรียนสอนหนังสือนี้ น่าจะเป็นการแสดงเจตนารมณ์ของคณะสงฆ์วัดสังเวชวิศยารามให้เห็นได้ว่า มีความซาบซึ้งต่อพระมหากรุณาธิคุณที่สถาบันกษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ได้ทรงอุปถัมภ์ต่อวัด จึงได้จัดอาคารและสถานที่เปิดเป็นโรงเรียนสอนหนังสือ ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความมีเมตตาธรรมของพระปลัด โป้ รมุ โขติ พร้อมด้วยคณะสงฆ์ ที่เล็งเห็นถึงประโยชน์ของการศึกษา เพราะในช่วงเวลานั้น สถานที่หรือโรงเรียนสอนหนังสือในกรุงรัตนโกสินทร์มีอยู่น้อย ขณะเดียวกันสิ่งนี้เป็นเครื่องหมายบอกได้ว่า วัดเป็นศูนย์รวมของชาวบ้าน เมื่อเสนาสนะในวัดชำรุดทรุดโทรม ชาวบ้านก็ร่วมกับทางราชการบริจาคทรัพย์ซ่อมแซมให้กลับคืนสภาพดั้งเดิม

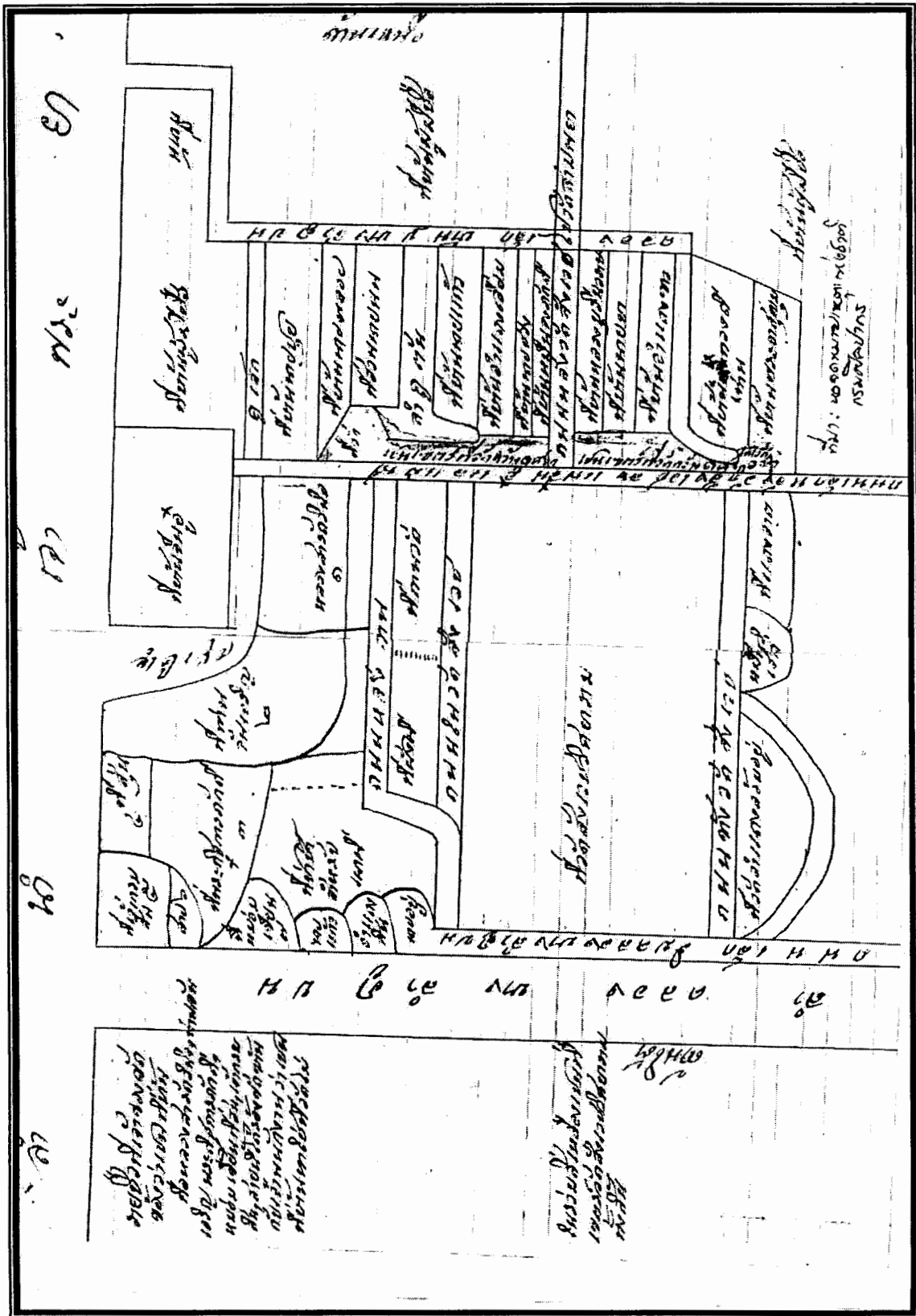
ชุมชน (วัดสังเวชวิศยาราม) สยามยุคใหม่

ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนกลางนี้ ประชากรบริเวณรอบ ๆ และใกล้เคียงวัดสังเวชวิศยารามยังคงมีความเป็นอยู่ในลักษณะเดิม คือ การอยู่อาศัย และประกอบอาชีพค้าขายในเรื่องประทุน และเรือแพ ที่จอดอยู่ตามริมแม่น้ำ และลำคลอง แต่จำนวนเริ่มลดลง ขณะเดียวกันตลาดน้ำปากคลอง

บางลำพูก็ได้ลดบทบาทลงด้วย เนื่องจากมีการตัดถนนผ่านพื้นที่ย่านบางลำพู และใกล้เคียงหลายเส้นทาง ทั้งยังสร้างตึกแถว เรือนแถวเพื่ออยู่อาศัยและค้าขาย

ย่านบางลำพูเริ่มมีความคึกคักขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ภายหลังจากเกิดเพลิงไหม้ตลาดบางลำพู จึงมีการสร้างให้เป็นตลาดที่ใหญ่โตและทันสมัยเมื่อ พ.ศ. 2445 และเปลี่ยนชื่อเป็น ตลาดยอด มีสินค้าจำหน่ายทุกชนิด ประกอบกับมีถนนที่เชื่อมต่อกับพื้นที่อื่นทั้งภายในและภายนอกพระนคร ทั้งยังมีรถราง ซึ่งเป็นพาหนะหลักของผู้คนยุคนั้น ผ่านด้านข้างตลาดยอด 2 ด้าน ด้วยปัจจัยเหล่านี้เป็นผลให้ชุมชนที่มีลักษณะชุมชนริมน้ำ เช่น ชุมชนรอบ ๆ วัดสังเวชวิศยารามเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านสถานที่อยู่อาศัย ค้าขาย และการเดินทาง

ในช่วงเวลาของความเปลี่ยนแปลง ได้มีกลุ่มอาชีพและชื่อชุมชนกลุ่มย่อยขึ้นทางด้านตะวันออก คือ บ้านช้อนหอยทัพพี และทางด้านทิศเหนือ คือ บ้านบุ ขณะเดียวกันวัด และบ้านต่างมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันดังเช่น วัดสังเวชวิศยาราม ได้เปิดโรงเรียนสอนบุตรหลานชาวบ้าน และชาวบ้านได้ร่วมกันบริจาคทรัพย์เพื่อซ่อมแซมเสนาสนะในวัด เป็นต้น

แผนผังบริเวณชุมชนในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา หอดจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

3.4 สมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงรัชกาลที่ 7-8 (พ.ศ. 2468-2489)

เศรษฐกิจตกต่ำ : ประชาธิปไตยเริ่มต้น

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลงในรัชกาลก่อน เมื่อถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) การดำรงชีวิตของชาวไทยเปลี่ยนไป สาเหตุน่าจะเป็นผลมาจากความเจริญทางวัตถุที่เผยแพร่มาจากชาติตะวันตก บ้านเมืองมีการพัฒนามากขึ้น โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคม บริเวณย่านบางลำพู กำแพงเมือง ประตูเมือง ภูรีหรือลง เพื่อขยายและเชื่อมต่อดนและพื้นที่ กำแพงที่ถูกรื้อลงตั้งแต่ทำช่างวังหน้าจนถึงป้อมพระสุเมรุ เพื่อขยายถนนพระอาทิตย์ ส่วนวังที่เคยหน้าหน้าสู่แม่น้ำ ก็ปรับปรุงหน้าหน้าวังมาด้านถนนพระอาทิตย์ ป้อม ประตู และกำแพง ที่ยังมีอยู่เพื่อคงไว้เป็นอนุสรณ์สถานทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันเหลือเพียงป้อม 4 ป้อม คือ ป้อมพระสุเมรุ ป้อมมหากาฬ ป้อมปัจจามิตร ป้อมวิชัยประสิทธิ์ กำแพงและประตูเมืองที่ยังคงอยู่คือ บริเวณหน้าวัดบวรนิเวศวิหาร และประตูวังเก่า (วังริมป้อม) ของกรมหลวงจักษ์เจษฎา (บริเวณชุมชนเขียนนิวาสน์-ตรอกไก่แจ้)

สำหรับถนนพระอาทิตย์เป็นส่วนหนึ่งของถนนรอบเมือง ช่วงเวลากลางวันดูจะเงียบเหงาแต่จะกลับคึกคักในช่วงกลางคืน ทั้งนี้ เนื่องด้วยย่านบางลำพู และถนนพระสุเมรุถึงถนนพระอาทิตย์กลายเป็นแหล่งบันเทิงแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ในช่วงเวลานั้น ด้วยเพราะมีสถานมหรสพต่าง ๆ คือ

²⁶โรงภาพยนตร์

- โรงภาพยนตร์บางลำพู ของบริษัทพยนต์พัฒนา
- โรงภาพยนตร์ปิ่นาง ของบริษัทรูปยนต์กรุงเทพฯ

โรงภาพยนตร์ในพระนครที่เป็นของคนไทยมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2450 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ในระยะเวลาต่อมาบริษัทภาพยนตร์ทั้งสองบริษัท ต่างแข่งขันกันสร้าง โรงภาพยนตร์ในเครือของตนตามตำบลต่าง ๆ ²⁷ ภาพยนตร์ที่ฉายมักจะเป็นเรื่องยาวหลายสิบม้วนจบ ขนาด 40-50 ม้วน ก็จะแบ่งฉายเป็นตอน ตอนหนึ่งราว 4-5 ม้วน ถ้าเป็นเรื่องยาวมาก ๆ ตอนหนึ่งอาจฉายถึง 10-12 ม้วนเป็นหนังเงียบ มีตัวอักษรไทยบรรยายอยู่ขอบจอ

²⁶ พิเชฐ สายพันธ์, จินตภาพบางลำพู (2542 : 63)

²⁷ ทาวนิช โขตามระ, ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศวรรษมาแล้ว (2527 : 75, 76)

โรงภาพยนตร์บุศยพรรณ

โรงภาพยนตร์บุศยพรรณ (ตงก๊ก) อยู่ด้านหลังตลาดนานา เดิมเป็นโรงภาพยนตร์ชั้นหนึ่งที่ฉายหนังเงียบ เป็นภาพยนตร์ต่างประเทศ ต่อมากลายเป็น โรงหนังชั้น 2 ฉายภาพยนตร์ 2 เรื่องควบ ภาพยนตร์ที่ฉายทุกเรื่อง จะมีแต่วางบรรเลงอยู่หน้าโรง เป็นการเรียกคนดู พอเริ่มฉายก็ยกไปบรรเลงอยู่ข้างจอ เพื่อเป็นแบคกราวนด์ของเรื่อง

โรงละครร้อง

โรงละครร้องแม่บุญนาค กัลยาณมิตร ตั้งอยู่ที่ถนนพระสุเมรุ (บริเวณสถานีบริการน้ำมัน ปตท. ในปัจจุบัน) โรงละครร้องแม่บุญนาคนี้มีลักษณะคณะละครที่เล่นประจำวิก (โรงแสดง) ไม่ต้องเร่ไปแสดงตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นคณะละครร้องที่ได้รับอิทธิพลจากคณะละครปริดาลัย ของกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เป็นคณะละครที่ใช้ตัวแสดงเป็นหญิงล้วน ตัวพระเอกนางเอกจะเป็นผู้หญิง ที่มีผู้ชายแสดงก็จะเป็นเฉพาะผู้แสดงตัวตลก²⁸ พระเอกละคร คือ แม่บุญนาค เป็นภรรยาของหลวงเจนจบภัณฑกิจ²⁹ เลิกกิจการไปเมื่อเกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาใน พ.ศ. 2484

โรงลิเก

- วิกตาช่วง หรือวิกไทบบรรเลง ตั้งอยู่บริเวณริมคลองบางลำพูฝั่งตรงข้ามตลาดนานา³⁰ นายพยอม ซึ่งเป็นบิดาของ ครูบุญยงค์ และบุญยัง เกตุคง เป็นผู้แสดงลิเกที่แสดงทั้งพระเอกและตัวโง่
- วิกตลาดนานา ตั้งอยู่ริมคลองบางลำพู ตรงข้ามกับตลาดทุเรียน

บางลำพูนอกจะเป็นแหล่งบันเทิงแล้ว ยังเป็นย่านการค้าของคนไทยที่สำคัญมาก บริเวณใกล้เคียงยังเป็นสถานที่ตั้งราชการหลายแห่ง ผู้คนจากพื้นที่ต่าง ๆ สามารถเดินทางเข้ามายังย่านบางลำพูได้ทั้งทางเรือ รถยนต์ รถราง และรถเมย์

พื้นที่ทางพาณิชย์กรรมของบางลำพูจะได้แก่ ตลาดน้ำบริเวณปากคลองบางลำพู ตลาดน้ำในคลองบางลำพูบริเวณเชิงสะพานนรรัตน์สถาน ในส่วนของบริเวณโดยรอบตลาดขุดตามแนวถนนจักรพงษ์ ถนนพระสุเมรุ ถนนสิบสามห้าง ถนนตานี จะมีอาคารในลักษณะตึกแถวอยู่เป็นกลุ่มอย่างหนาแน่น

²⁸ ลาวัญ ไซตามระ, วิชาชาวกรุงเมื่อก่อนศวรรษมาแล้ว (2527 : 80)

²⁹ ผนัง์ เขียนทองกุล, มานุษยวิทยาการคนครี : กรณีศึกษานานครี (2539 : 54)

³⁰ ผนัง์ เขียนทองกุล, มานุษยวิทยาการคนครี : กรณีศึกษานานครี (2539 : 66)

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 สิ้นสุดลง ประเทศไทยต้องประสบกับภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ แม้ว่าจะอยู่ในฝ่ายผู้ชนะก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงวิกฤตการณ์นี้ได้ ประเทศเกิดภาวะข้าวยากหมากแพงเกิดความฝืดเคืองทางเศรษฐกิจซึ่งกระทบต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ปัญหาทางเศรษฐกิจยังส่งผลกระทบต่อการบริหารและการปกครองประเทศ คือ ใน พ.ศ. 2475 คณะราษฎรได้ก่อการรัฐประหารเพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่ผลจากการนี้ได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากมาในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี รวมถึงการติดต่อค้าขายกับชาวต่างชาติเป็นผลให้เกิดการค้ารูปแบบใหม่ ๆ และเกิดความเปลี่ยนแปลงของย่านการค้าขาย เช่น การรวมกลุ่มของร้านค้าจนกลายเป็นแหล่งทำมาหากิน เป็นผลต่อเนื่องให้มีการอพยพย้ายถิ่นของประชากรเข้ามาทำงานและค้าขายในกรุงเทพฯ

สมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล (รัชกาลที่ 8)

ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2

ใน พ.ศ. 2479 ช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 8 ในพระนครมีประชากรประมาณ 650,000 คน เนื้อที่พระนครขยายเป็น 26,970 ไร่ ตัวพระนครขยายไปรอบด้าน ทางเหนือขยายขึ้นไปจากแนวคลองผดุงกรุงเกษมไปจนถึงพญาไท บางซื่อ ด้านตะวันออกไปถึงเพลินจิต สุขุมวิท ด้านใต้ถึงสารท่อมหามมณ เลียบแม่น้ำเจ้าพระยาไปจนถึงบางคอแหลม ส่วนแหล่งที่พักอาศัยมีอยู่ใน 3 บริเวณ คือ

- บริเวณตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกถึงคลองรอบกรุง
- บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงแนวคลองผดุงกรุงเกษม
- บริเวณตั้งแต่คลองคูเมืองเดิม ถึงแนวคลองรอบกรุง

พื้นที่ ๆ มีการพัฒนาได้ทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้น มีการปลูกสร้างอาคารกันอย่างแน่นขนัด โดยขาดการวางแผนทางสาธารณสุข โภค และการคมนาคม มีการถมคลองให้เป็นถนนใหญ่ ในย่านบางลำพูที่รถยนต์วิ่งได้มีเพียง 2-3 สาย จนใน พ.ศ. 2479 จึงมีพระราชบัญญัติจัดตั้งเทศบาลนครกรุงเทพฯ และเทศบาลธนบุรี ซึ่งต่อมามีการออกพระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนแปลงให้เกิดความเหมาะสมอีกหลายครั้ง

ประเทศไทยได้เกิดวิกฤตการณ์ในรัชสมัยนี้ 2 ครั้ง คือ เมื่อ พ.ศ. 2482-2488 สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้อุบัติขึ้นทางยุโรป และแผ่ขยายไปทั่วโลกรวมทั้งทวีปเอเชียด้วย ในวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2484 กองทัพญี่ปุ่นได้บุกขึ้นบกที่ภาคใต้หลายแห่งรวมทั้งที่บางปู ซึ่งต่อมาไทยได้ทำสัญญาทางทหารร่วมรบกับญี่ปุ่น และได้ประกาศสงครามระหว่างไทยกับอังกฤษและอเมริกา สงครามทำให้ผู้คนในกรุงเทพฯ จำนวนมากต้องอพยพไปอยู่ต่างจังหวัด

ตอนช่วงปลายปี พ.ศ. 2485 กรุงเทพฯ เกิดน้ำท่วมครั้งใหญ่ พื้นที่ทุกหนแห่งมีแต่น้ำระดับน้ำท่วมถึงอกและคอ ขานพาหนะที่ใช้ในการสัญจรบนท้องถนนหายไป เรือพาย เรือแจว ได้เข้ามาเป็นพาหนะของผู้คนในกรุงเทพฯ แทนในช่วงนั้น

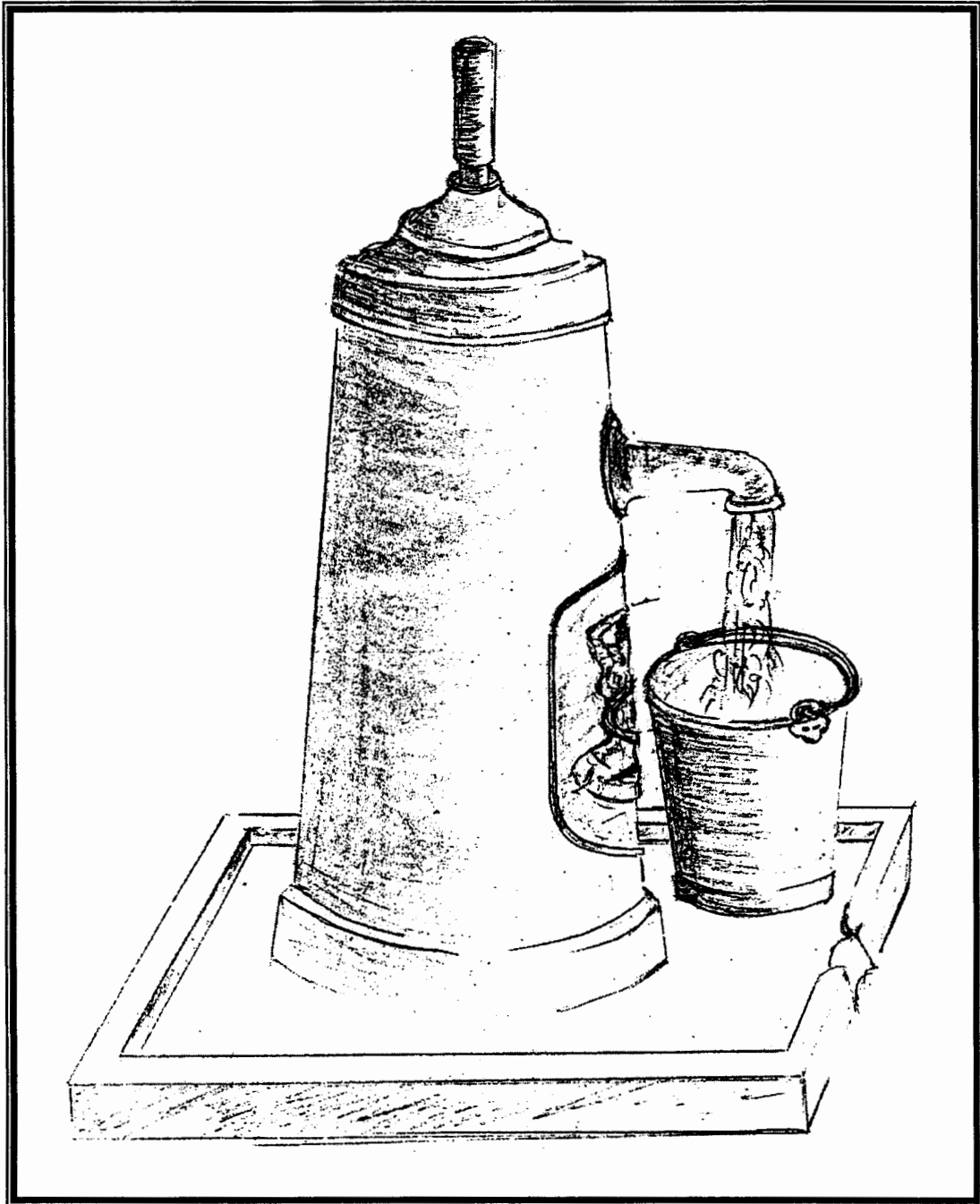
ช่วงเศรษฐกิจตกต่ำในสมัยรัชกาลที่ 7-8

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ประเทศยังอยู่ในช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำอันเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 ที่เกิดขึ้นในช่วงรัชกาลก่อนแต่การพัฒนาประเทศก็ยังคงดำเนิน โดยต่อเนื่อง บริเวณถนนพระอาทิตย์ได้มีการรื้อกำแพงพระนครจากท่าช้างวังหน้าถึงป้อมพระสุเมรุ ต่อมาเมื่อมีการฉลองพระนครครบ 150 ปี ได้มีการสร้างสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพระพุทธยอดฟ้า) เพื่อให้เป็นเส้นทางสัญจรทางบกเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน ช่วงปลายรัชกาลเกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช มาเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ และภายหลังที่ได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแล้วทรงสละราชสมบัติ เสด็จไปประทับที่ประเทศอังกฤษ

การเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 มิได้มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้คนในพื้นที่ย่านบางลำพูมากนัก บางลำพูภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองยังคงสภาพเป็นชุมชนที่พักอาศัยของข้าราชการ ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ชุมชนเขินนิวาสน์ - ตรอกไก่แจ้ และชุมชนวัดสังเวช ปัจจุบัน

สภาพแวดล้อมของชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2475

จากปากตรอกวัดสังเวช (ถนนลำพูปัจจุบัน) ทางขวามือเข้าไปประมาณ 150 เมตร มีดินไทรใหญ่ เมื่อเดินเข้าไปครึ่งทางมีกioskประปาสาธารณะสำหรับประชาชนใช้บริ โภคซึ่งมีอยู่ทั่วไปสมัยนั้น ตัวกioskเป็นเหล็กหล่อสแตนลุ่มด้านล่างเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 8-9 นิ้ว สอบขึ้นมาด้านบนมีลักษณะคล้ายฝาหม้อดินหรือฝาชี มีเคียวอยู่ตรงกลางด้านบนยาวประมาณ 6-7 นิ้ว เวลาเปิดน้ำต้องดึงเคียวขึ้นด้านบนใช้ไม้เหน็บคาไว้ไม่ให้เคียวหลุดกลับลงปิดกระแส น้ำ

รูปก๊อกรน้ำในชุมชนเมื่ออดีต (จากความทรงจำ)

เลยไปเล็กน้อยทางด้านขวามือ เป็นทางเดินไปวัดสามพระยาและต้องข้ามสะพานข้ามคลองบ้านบุ คลองนี้เริ่มต้นจากแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแนวนานมากับคลองบางลำพู เป็นคลองขนาดเล็กแต่สามารถพายเรือสำเภาไปได้ คลองนี้แต่เดิมคงจะอ้อมไปทางด้านข้างวัดสังเวชวิศยารามด้านทิศ

ตะวันออก ไปทะเลคลองบางลำพูด้านใต้บ้านซ็อนหอยทัพที่เดิม เลขทางแยกไปวัดสามพระยาขึ้นไป
แล้วจะเป็นสะพานลูกระนาดตลอด เลขทางแยกไปเล็กน้อยด้านซ้ายมือเป็นประตูเข้าวัด ใกล้เคียงประตู
วัดมีกองขยะที่ชาวบ้านนำมาทิ้งบริเวณนี้จะเป็นที่อยู่ของหมูประมาณ 10 ตัว หมูเหล่านี้ไม่มีเจ้าของ
เพราะมีคนนำมาปล่อย สมัยนั้นมีหมูอยู่ทั่วไป ตามวัด กองขยะ ใต้ถุนบ้านเหมือนกับสุนัขที่มีอยู่
ทั่วไปในปัจจุบัน บ้านคูริยประณีตอยู่คนละฝั่งสะพานเคียงประตูเล็กน้อย เลขไปเป็นโรงเรียนครู
แนบ ฝั่งตรงข้ามจะเป็นคดกล้วยตานีด้านในเป็นป่าช้า สะพานลูกระนาดจะแยกออกตรงบริเวณมุม
ป่าช้า ทางขวาจะเป็นสะพานลูกระนาดเช่นเดิมตรงไปริมน้ำ หากเลี้ยวทางขวามือจะเป็นสะพานตรง
ไปยังคูต่อเรือสามพระยาซึ่งอยู่ติดกับท่าเรือชื่อ ท่าใหม่ไฉน บริเวณริมน้ำด้านนี้จะมีบ้านที่ปลูกอยู่
ในน้ำ มีเสาสูงจากพื้นเลนประมาณ 2 เมตร ถ้าน้ำลงจนแห้งจะเห็นเสาบ้านทุกหลังตั้งอยู่บนดินเลน

สะพานที่แยกเลี้ยวมาทางซ้ายบริเวณมุมป่าช้า จะอ้อมเขตวัดติดป่าช้านี้ไปเรื่อย ๆ ด้าน
ขวามือตรงข้ามป่าช้าจะมีบ้านแถวปลูกอยู่ตามแนวสะพานเรื่อยมาจนถึงมุมวัดด้านใต้ ต่อจากจุดนี้
จะเป็นทางเดิน ซึ่งสองฟากทางเดินมีบ้านแถวปลูกด้วยไม้เช่นกันจนถึงถนนทางเดิน ไปออก
สะพานสองอุทิศซึ่งเป็นสะพานข้ามคลองบางลำพู เชิงสะพานด้านขวามือบริเวณหลัง โรงน้ำแข็ง
ปัจจุบันเป็น โรงเก็บและขายถ่าน ไม้ของกรมราชทัณฑ์ ที่ปากคลองบางลำพูมีโรงเลื่อยไม้ของคนจีน
มีแพซุงที่รอการชักลากขึ้นไปเลื่อยแปรรูปเป็นไม้ขนาดต่าง ๆ แพซุงที่ลอยอยู่ริมน้ำมีทั้งที่เป็นท่อน
ซุงขนาดใหญ่ที่ลอยน้ำได้เอง และซุงบางชนิดที่ต้องใช้แพลูกบวบทำจากไม้ไผ่มัดข้างละ 20-30 ลำ
พุงไม้ซุงไว้เพื่อความสะดวกในการเคลื่อนย้ายจากต้นทาง

เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2

สถานีวิทยของไทยภาคเช้าวันที่ 8 ธันวาคม พ.ศ. 2485 ได้ประกาศข่าวว่าญี่ปุ่นได้ประกาศ
สงครามกับอังกฤษและอเมริกาแล้ว และได้ยกพลขึ้นบกทางภาคใต้ของไทยหลายจังหวัด รวมทั้งที่
บางปูด้วย

ต่อมาอีก 3 วัน คือ ในวันที่ 11 ธันวาคม พ.ศ. 2485 วิทยูได้ประกาศข่าวว่าไทยได้ตกลงทำ
สัญญาการทหารร่วมรบร่วมรุกรกับญี่ปุ่น

วันที่ 25 มกราคม พ.ศ. 2485 ในตอนเที่ยงวิทยูของไทยได้ประกาศว่าไทยประกาศสงคราม
กับอังกฤษและอเมริกา

ก่อนหน้านี้ตอนดึกของคืนวันที่ 24 ต่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2485 เครื่องบินขนาดใหญ่ได้
บินมาทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ หลายจุด จนเวลาประมาณตีสองจึงบินจากไป ความอลเวงก็เกิดขึ้น
ในช่วงเช้า เมื่อทหารญี่ปุ่นเดินพล่านไปทั่วกรุงเทพฯ สถานศึกษาต่าง ๆ ถูกญี่ปุ่นยึดเป็นที่ตั้งของ
หน่วยทหาร

ผู้ผ่านประสบการณ์ครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 ในชุมชนได้รำลึกเหตุการณ์ครั้งนั้นให้ฟังว่า เวลาหວມາ (ได้ยินเสียงหວສັງຄຸນຳ) ก็ดับไฟหมด หรือทำเป็นโปงผ้าลักษณะเหมือนถุงกาแฟคลุมหลอดไฟไม่ให้แสงสว่างลอดออกมาเพราะกลัวเครื่องบินเห็น³¹ ขนาดคนสูบบุหรี่ยังโดนอัดตายเลย คำหว่าว่าเป็นพวกเดียวกับเรือบิน พอจุดบุหรี่สว่างวาบขึ้นคนก็ต้องหนี คำกลัวระเบิดจะลงและตอนสงครามจะไม่ใส่เสื้อสีขาวส่วนมากจะข้อมลุมะเกลือชุดคำทั้งนั้น เสื้อผ้าขณะนั้นหายากและมีราคาแพงมาก

ชาวชุมชนเมื่อได้ยินเสียงหວສັງຄຸນຳ ส่วนมากจะหนีเข้าไปอยู่แถวโบสถ์ในวัดสังเวชฯ บางคนก็ลงไปหลบในหลุมหลบภัยที่มีอยู่แห่งเดียวในชุมชน (ตรงที่ขาย โจ๊กปัจจุบัน: ป้าเตียง) ขนาดไม่ใหญ่มากนัก บางคนกลัวงูไม่กล้าลง บางคนวิ่งไปหลบถูระเบิดไกลถึงวัดบวรนิเวศฯ ป้าเตียงเล่าว่า เวลาหວມາที่ปวดหนักปวดเบาขึ้นมาทันที หนีกันหัวซุกหัวซุน เวลาเครื่องบินยิงกราดลงมา พวกผู้ใหญ่ก็หาที่หลบ บ้างก็เปิดผ้าทอระบายน้ำลงไปหลบถูระเบิด บางคนก็นอนหมอบราบกับพื้น คุณลุงอาวูรเล่าว่า แถวนี้อะเบิดลง 3 ลูกมีที่หลังโรงน้ำแข็ง (เป็นโรงเก็บถ่านไม้ของกรมราชทัณฑ์) ที่โรงเรียนวัดสังเวช และที่บ้านคุณหญิงทองดีตรงป้อมพระสุเมรุ

“คุณค่า 80” ผู้เคยอยู่ในชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2470 จนเป็นหนุ่มพ่อ และแม่เช่า เข้าบ้านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เขียนเกี่ยวกับสินค้าต่าง ๆ ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้ในหนังสือ “กรูวัฒนธรรม” ว่า รัฐบาลได้ประกาศควบคุมราคาสินค้าอุปโภคบริโภคไว้หลายชนิด เช่น ข้าวราดแกงจานละ 1 บาท ก๋วยเตี่ยวชามละ 1 บาท กาแฟดำโอยี่วะแก้วละ 4 สตางค์ โอเลี้ยงแก้วละ 4 สตางค์ โอเลี้ยงยกถือ (ราคนมสด) แก้วละ 6 สตางค์ นูหรือต่างประเทศรากลองซองละ 6 สตางค์ อับดุลลา ทริคาสเชิล (ตราดาว) สิงโตหมอบ ซองละ 10 สตางค์ กางเกงนักเรียนยวชนชุดละ 7 บาท หมวกยวชนใบละ 2 บาท กระดุมกะลาติดเสื้อผลิตโดยคนไทย โรงงานบี้มกระดุมอยู่ที่ตรอกพระสวัสดิ์ชุดละ 25 สตางค์ รองเท้าผ้าใบ “อาซาฮี” คู่ละ 75 สตางค์ รองเท้า “ซากูระ” ธรรมดาคู่ละ 1.25 บาท ซากูระสปอร์ตพิเศษมีฟองน้ำรองด้านใน เบอร์เล็กสุด No. 36 คู่ละ 2.50 บาท รองเท้าผู้ดีอังกฤษของนอกอย่างดียี่ห้อ “แบเร็ด” บางเพรียว และ “แซกโซน” หนานบึกบึน มีขายแห่งเดียวที่ห้างยาหะรี สามยอดคู่ละ 20 บาท ราคาเท่ากับเงินเดือนเสมียน 1 เดือน

การประกาศควบคุมราคาสินค้าเป็นมาตรการอย่างหนึ่งของรัฐบาลยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 เพื่อป้องกันไม่ให้ราคาสินค้าสูงจนเกินไป แต่ไม่ได้หมายความว่าสินค้าต่าง ๆ จะมีขายตามร้านค้า หรือที่ในระบอบนั้นเรียกว่าในท้องตลาดตามปกติ สินค้าต่างในช่วง 60 ปีเศษ หากเป็นของต่างประเทศ การซื้อหรือส่งสินค้ามายังประเทศไทยซึ่งก็ต้องใช้เรือสินค้าบรรทุกมา เมื่อเกิด

³¹ คำสัมภาษณ์ คุณป้าเตียง มีหิรินธุ์

สงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น เรือบรรทุกสินค้าก็จะถูกโจมตีจากเรือรบ หรือเครื่องบินของฝ่ายตรงข้าม หากเป็นสินค้าที่ผลิตในประเทศไทยวัตถุดิบก็ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ ปัญหาเดียวกันก็เกิดขึ้น หากใช้วัตถุดิบภายในประเทศโรงงานที่ผลิตก็จะโดนเครื่องบินทิ้งระเบิด สินค้าที่มีอยู่ก่อนก็จะถูกบรรดาพ่อค้ากักตุน ทำให้สินค้าต่าง ๆ เกิดขาดแคลน การขาดแคลนเครื่องอุปโภคที่มีขึ้น แม้จะมีเงินก็หาซื้อสินค้าไม่ได้ รัฐบาลกำหนดให้พ่อค้าต้องแจ้งปริมาณสินค้าที่อยู่ในความครอบครอง ประชาชนจะซื้อสินค้าได้ก็โดย “ระบบบัตรปันส่วน” ซึ่งทางอำเภอเป็นผู้ออกให้ จะซื้อได้มากน้อยเพียงใดก็แล้วแต่จำนวนคนในบ้าน ซึ่งมีปรากฏอยู่ในสำมะโนครัว สินค้าที่ต้องซื้อ โดยบัตรปันส่วนก็คือ ข้าวสาร น้ำตาล เทียนไข และไม้ขีดไฟ

ลาวัญย์ โชตามระ เขียนเล่าไว้ในหนังสือ ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้วว่า “พอจะซื้อที่ก็ไปเข้าคิวรอกันอยู่หน้าร้านเหมือนเป็ดรอส่วนบุญ ข้าวสารซื้อได้ครั้งละ 5 ลิตร น้ำตาลทราย 1 กก. เทียนไข 1 ห่อ ๆ ละ 10 เล่ม และ ไม้ขีดไฟ 2 กลัก สำหรับครอบครัวเล็ก ๆ ที่มีสมาชิกในครอบครัวไม่เกิน 5 คน” อีกอย่างหนึ่งที่คนกรุงเทพฯ ขาดแคลนกันอย่างที่สุดคือ “ผ้า” ทางรัฐบาลถึงกับต้องออกบัตรปันส่วนสำหรับเสื้อผ้า คุณลาวัญย์ โชตามระ เขียนเล่าไว้ในเล่มเดียวกันอีกว่า “ผ้าถุง กางเกงขาสั้น เสื้อเชิ้ตผู้ชาย เสื้อนอกผู้หญิง กระโปรงเด็ก ล้วนแต่ต้องซื้อด้วยบัตรปันส่วน ซึ่งภาษาชาวบ้านเรียกว่า “คูปอง” คูปองนี้มีปรุเป็นท่อน ๆ ถ้าของชิ้นเล็กก็ใช้คูปอง 2 ท่อน ถ้าชิ้นใหญ่ก็ 4 ท่อน ลักษณะก็เสื้อโหลเสื้อกุรตทั้งนั้นราคาก็ไม่ใช่อถูกนัก แต่ก็ยังดีที่ยังพอมีปีครึ่งกายไม่ให้ต้องเปลือยเปล่าเป็นผีตอเหลือง” ป้าเตียง มีหิรันธร์ อายุ 70 ปี เล่าให้ฟังว่า “เสื้อผ้าหายากเวลาจะตัดผ้าดี ๆ ต้องเข้าแถวมีบัตรเสื้อผ้า พอไปเข้าคิวได้ผ้ามาสักชิ้นดีใจกันจะตาย มีชายจำกัดเวลาเค้าบอกว่ามีของขาย วันนี้มีผ้าขายคนจะซื้อก็ต้องไปเข้าแถวและต้องมีบัตรไม่ใช่อยู ๆ ไปซื้อได้ต้องมีบัตร”

สงครามได้ทำให้แหล่งบันเทิงในกรุงเทพฯ และย่านบางลำพูซบเซาลงเป็นอย่างมาก โรงหนังโรงละครส่วนมากต้องปิดตัวลง แต่ความบันเทิงในชุมชนยามสงครามก็ยังพอมีอยู่ คุณลุงอาวุธเล่าว่า เวลาเหงา ๆ ก็เล่นร่ำวงกันทั้งหญิงและชายตรงที่ว่างมุมตึก

ร่ำวงน่าจะเป็นความบันเทิงในชุมชนชนิดเดียวที่ผู้คนในกรุงเทพฯ ยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 สามารถใช้เป็นสิ่งคลายความกังวลจากภัยสงคราม ร่ำวงสมัยนั้นนอกจากจะเป็นกิจกรรมของการพักผ่อนหย่อนใจแล้ว ยังเป็นจุดนัดพบของชายและหญิงอีกด้วย ส่วนที่มาของร่ำวงนั้น “ลาวัญย์ โชตามระ” เล่าไว้ในหนังสือ “ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว” ว่า จากการอพยพไปอยู่ทางจังหวัดใกล้ ๆ นี้เอง คนกรุงเทพฯ ก็ได้รับเอาอารยธรรมของชาวต่างจังหวัดมาด้วยนั่นคือ “รำไทวน” แล้วจากรำไทวนก็เกิดเป็นร่ำวงขึ้นมา คุณจหมื่นมานิตย์นเรศ (เฉลิม เสวตนันท์) ผู้ล่วงลับไปแล้ว เมื่อวันที่ 18 กันยายน พ.ศ. 2510 ได้เขียนเล่าไว้ในประวัติตอนหนึ่งของท่านว่า

“และในคราวเดียวกันนี้ ผู้เล่าได้ไปนำการเล่นสำคัญอย่างหนึ่งจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ “รำโทน” จนได้รับหน้าที่ปรับปรุงให้มาเป็น “รำวง” จนถึงทำท่ารำเข้าประกอบเป็นมาตรฐาน คือ สอดสร้อยมาลา, ชักแป้งผัดหน้า, รำสาย เป็นต้น และแต่งบทประพันธ์สำหรับใช้ร้อง ซึ่งคุณมนตรี ตราโมท ร่วมแต่งทำนองเพลงให้ด้วย” ก็จะขอบันทึกไว้ในที่นี้ด้วยว่า เพลงรำวงที่ “คุณอาจหมื่น” แต่ง เท่าที่จะจำได้และมีอยู่ตามคลับเพลงต่าง ๆ นั้นก็มี เพลงขามเมื่อเดือนหงาย และเพลงงามแสงเดือนมาเยือนส่องหล้า เหล่านี้เป็นต้น

การท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจ

ชุมชนวัดสังเวชช่วงสมัยรัชกาลที่ 7-8 นั้น พื้นที่ย่านบางลำพูอันเป็นย่านเดียวกับชุมชนนั้น ถือได้ว่าเป็นย่านมหรสพที่สำคัญแห่งหนึ่งในบางกอกสมัยนั้น เพราะมีโรงหนัง เช่น โรงหนังปิ่นัง (เปลี่ยนชื่อครั้งสุดท้ายเป็นศรีบางลำพู) โรงหนังนครราชสีมา โรงหนังบุศยพรรณ (ตงก๊ก) โรงละครแม่บุญนาถ กัลยาณมิตร ซึ่งเป็นโรงละครร้อง วิกติเก เช่น วิกตาช่วง อยู่ใกล้สะพานนรรัตนสถาน วิกตลาดทุเรียน และวิกหอมหวลที่ตลาดนานา ผู้คนในชุมชนหากต้องการพักผ่อนหย่อนใจกับสิ่งบันเทิงทั้งหนัง ละคร และลิเก แล้วไม่ต้องไปไกลจากชุมชนเลย หากเป็นงานเทศกาลที่จัดขึ้นตามย่านต่าง ๆ ของกรุงเทพฯ ก็มีได้เป็นความลำบาก เนื่องจากถนนหนทางที่อยู่ด้านนอกชุมชนนั้น มีรถรางเป็นพาหนะที่มีเส้นทางโง่งไปตามจุดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ เช่น งานภูเขาทอง งานประจำปีที่วัดอินทรวีหาร งานฉลองรัฐธรรมนูญ เป็นต้น

สำหรับการละเล่นของเด็ก ๆ ในสมัยนั้น คุณลุงอาวุธ ยูวุกกะ (อายุ 83 ปี) ซึ่งเกิดและโตที่ชุมชนวัดสังเวชฯ เล่าว่า “เด็ก ๆ สมัยนั้น นอกจากเล่นขายของ ก็เล่นตั้งเต เต้จับจ้ำจี้ ส่วนเด็กผู้ชายที่โตขึ้นมาหน่อยก็จะเล่นหมากหลุม ลูกหิน ล้อต๊อก”

อาชีพในชุมชน

บริเวณโดยรอบวัดสังเวชวิศยาราม ภายหลังเมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา จะมีบ้านเรือนขุนนาง และข้าราชการบริวาร และที่ทำงานอยู่ในวังเจ้านายปลุกอาศัยอยู่ เพราะอยู่ใกล้กำแพงเมือง ซึ่งสามารถเดินทางไปปฏิบัติรับใช้ได้สะดวก เมื่อบ้านเมืองพัฒนาเจริญขึ้น ก็ยังปรากฏมีบ้านพักของข้าราชการ ครู ทหาร ช่างแกะสลัก ค้าขาย นักดนตรี รับจ้างเย็บจีวรพระปลุกอาศัยอยู่เรื่อยมาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 7-8 เช่น

บ้านพระยาทิพโกษา พระยาวิชาญ พระยาสุโข (บุตรของพระยาขอมราช) หลวงจำลองศุภลักษณ์ หลวงเฉลิมสุนทรการ (นายแพทย์) พระยามนุญ พระยาปริชาวินิจฉัย เฉลย สุขวณิชย์ ครูเจิม

จำลองสุภลักษณ์ บ้านตระกูลยวพุกกะ (จิตรกรรม ปฏิมากรรม และสลักหอยกกล้วย) บ้านตระกูลคูริยประณีต (บ้านคนตรีไทย) เป็นต้น

ในชุมชนแห่งนี้ “บ้านคูริยประณีต” เป็นสำนักคนตรีไทยที่มีชื่อเสียงมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 6 ผู้เป็นต้นตระกูล คือ นายสุข และนางแถม คูริยประณีต ครูสุขเป็นชาวจังหวัดนนทบุรี รัชการอยู่ ที่กรมพิณพาทย์หลวง และได้สมรสกับนางสาวแถม เขยเกษ เป็นชาวนครสวรรค์ ตั้งถิ่นฐานอยู่ข้าง วัดสังเวชวิศยาราม ประกอบอาชีพด้านคนตรีไทย พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ได้พระราชทานนามสกุล “คูริยประณีต” ให้แก่ครูสุข ขณะเมื่อรัชการอยู่กรมมหรสพ ในช่วงรัชกาลที่ 7 เกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำต่อเนื่องมาจากรัชกาลก่อน เป็นผลให้มีการลดข้าราชการ ออกจากการรับราชการ ต่อมาเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อพ.ศ. 2475 รัชกาลที่ 7 ทรงสละราชสมบัติและเสด็จไปประทับที่ประเทศอังกฤษ นักคนตรีไทยที่อยู่ในวงปีพาทย์หลวง และวงมโหรีหลวงได้โอนย้ายไปอยู่กรมศิลปากร นักคนตรีไทยที่เคยอยู่ตามวังเจ้านายต่าง ๆ ต้องเปลี่ยนย้ายเข้าสู่ระบบราชการหรือหน่วยงานของรัฐ

ในสมัยรัชกาลที่ 8 จอมพล ป.พิบูลสงคราม ได้ออกประกาศข้อจำกัดเกี่ยวกับการบรรเลงคนตรีไทย ไม่มีการส่งเสริมแต่พยายามให้คนไทยเล่นดนตรีตะวันตก ช่วงนี้นับได้ว่าเป็นช่วงอับเฉาของคนตรีไทย³² นักคนตรีไทยขาดกำลังใจ บางคนถึงกับบอกลาขายเครื่องดนตรี เครื่องดนตรีที่ทำด้วยความงดงามวิจิตรหลายต่อหลายชิ้นถูกเปลี่ยนเป็นเงินมาจับจ่ายใช้สอย

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 9 คนตรีไทยจึงเริ่มฟื้นตัว มีการปรับปรุงส่งเสริมคนตรีไทย เช่น ในกลุ่มสถาบันการศึกษาในรูปแบบ ชมรมคนตรีไทย ชุมนุมคนตรีไทย การเรียนคนตรีไทยนอกเวลาเรียน มีการรวมกลุ่มของชุมนุมคนตรีไทยจากสถาบันต่าง ๆ มาบรรเลงร่วมกัน เช่น งานชุมนุมคนตรีไทย 5 มหาวิทยาลัย ในระดับมัธยมศึกษาที่มีการจัดงานคนตรีไทยมัธยมศึกษา เป็นต้น

3.5 วัดสังเวชวิศยาราม สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ช่วงสมัยรัชกาลที่ 9 – ปัจจุบัน

(พ.ศ. 2498-2548)

สมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9)

ยุคสมัยของความก้าวหน้า

ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 แผนพัฒนาฉบับนี้มีความมุ่งหมายที่จะปรับเปลี่ยนประเทศไทยจากสังคมเกษตรกรรม มาสู่สังคมอุตสาหกรรม บางลำพูที่มีตลาดยอดเป็นตลาดที่ใหญ่มากมีสินค้าต่าง ๆ จำหน่าย ได้ถูกมองว่าเป็นพื้นที่ ๆ มีคุณค่าเชิง

³² ผนัง เขียนทองกุล, มานุษยวิทยาการคนตรี : กรณีศึกษานานบางลำภู (2539 : 21)

เศรษฐศาสตร์ แต่เป็นที่น่าเสียดายยิ่ง คือ ในปี พ.ศ. 2507 ได้เกิดเพลิงไหม้ตลาดยอด และได้มีการปรับปรุงทำขึ้นใหม่ แต่มิได้รับการต้อนรับจากพ่อค้าแม่ค้า เนื่องจากมีราคาเช่าแพงกว่าเดิม จึงมีการรื้อตลาดแล้วสร้างเป็นห้างนิวเว็ลด์ดีพาร์ตเมนท์สโตร

รถรางเป็นยานพาหนะชนิดแรกที่บริการรับส่งผู้คนมาแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ได้เที่ยวละมาก ๆ มีอันต้องถูกยกเลิกตั้งแต่ในปี พ.ศ. 2511 เนื่องจากรถเมล์ได้เข้ามารับใช้ผู้คนในพระนครอย่างมีประสิทธิภาพและมีเส้นทางโฉบเฉี่ยวไปทั่วกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้รถรางมีบทบาทและได้รับความนิยมน้อยลง จึงมีการยกเลิกการวิ่งไปที่ละสายสองสาย โดยสายสุดท้าย คือ สายรอบเมือง (สายแดง) ซึ่งเริ่มจากแยกบางลำพู ผ่านราชดำเนินกลาง ศาลเจ้าพ่อเสือ เสาชิงช้า สวนมะลิ และสุดทางที่สะพานยศเส (สะพานกษัตริย์ศึก)

ในปี พ.ศ. 2514 มีประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 ลงวันที่ 21 ธันวาคม พ.ศ. 2514 ให้รวมจังหวัดพระนครและธนบุรีเข้าเป็นจังหวัดเดียวกันเรียกว่า “นครหลวงกรุงเทพธนบุรี” ต่อมาประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 335 ลงวันที่ 13 ธันวาคม พ.ศ. 2515 ให้เรียกนครหลวงของราชอาณาจักรไทยว่า “กรุงเทพมหานคร” โดยมีฐานะเป็นจังหวัด มีผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครเป็นผู้รับผิดชอบในการบริหาร และในปี พ.ศ. 2518 ได้มีพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร ให้กรุงเทพมหานครมีฐานะเป็นทบวงการเมืองจนมาปัจจุบัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ที่มุ่งพัฒนาการท่องเที่ยว เป็นผลให้มีนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศเดินทางเข้าประเทศไทยมีจำนวนเพิ่มขึ้นมาโดยตลอด และมีอัตราเพิ่มขึ้นทุกปี สามารถทำรายได้เป็นเงินตราต่างประเทศได้เป็นอันมาก ธุรกิจบ้านพักแบบประหยัด (Guest House) ได้เกิดขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวเมื่อ พ.ศ. 2514 บริเวณถนนข้าวสาร จากนั้นชุมชนข้างเคียงได้มีการปรับปรุงบ้านพักอาศัยให้มีลักษณะพาณิชยกรรม-ที่พักอาศัยมากขึ้น และเมื่อการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้จัดให้มีปีการส่งเสริมการท่องเที่ยว หรือ Amazing Thailand ขึ้น ประกอบกับค่าเงินบาทมีราคาลดลง เป็นผลให้นักท่องเที่ยวต่างชาติที่มีกำลังซื้อเดินทางเข้ามาประเทศไทยอย่างมากมาย เข้ามาพักอาศัยใน Guest House ที่มีการปรับปรุงบ้านเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวในพื้นที่บริเวณรอบวัดชนะสงคราม ถนนพระสุเมรุ ชุมชน เขียนนิवासน์ – ทรอกไก่แจ้ และข้ามถนนพระสุเมรุมายังชุมชนวัดสังเวช การขยายตัวโดยขาดการควบคุมได้ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งทางบวก และลบต่อวิถีชีวิต และวัฒนธรรมของผู้คนในพื้นที่ ผลในด้านบวกก็คือ คนในพื้นที่ได้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับนักท่องเที่ยวต่างชาติ รวมทั้งเป็นการเพิ่มรายได้เข้ามายังครัวเรือนและประเทศ ทางด้านผลลบได้ทำให้ชุมชนเริ่มสลายตัวไป ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเปลี่ยนไป วัฒนธรรมตะวันตกบางประการไม่เหมาะสม และขัดต่อวัฒนธรรม และประเพณีของไทย

ชุมชนวัดสังเวชก่อน 2548

ชุมชนวัดสังเวชช่วงหลัง พ.ศ. 2500 เล็กน้อย โดยทั่วไป ไม่แตกต่างไปจากช่วงรัชกาลที่ 8 มากนัก ที่ดูจะเปลี่ยน ไปบ้างเล็กน้อยก็คือ ถนนรอบวัด ซึ่งเดิมบางส่วนเป็นสะพานลูกกระนาคได้มีการรื้อสะพานส่วนที่เป็นทางเดินรอบวัด แล้วถมดินทำเป็นถนน แต่สะพานส่วนที่ต่อเชื่อมไปยังบ้านพักอาศัยของชาวบ้านริมน้ำยังไม่มีการรื้อออกเพื่อปรับปรุง ถนนรอบวัดที่มีการปรับปรุงช่วงนั้นยังมีขนาดไม่กว้างนัก พี่ตู่กตา (อายุ 60 ปี) เล่าว่า “แต่ก่อนถนนนี้เล็ก ตอนหลังที่พี่มาค้าก็ขยายก็เลยมีรถเข้ามา สมัยก่อนเค้าบอกว่ารถเก่งเข้าไม่ได้ รถสามล้อถีบเข้ามาได้ ต่อมาถนนในชุมชนได้รับการปรับปรุงเป็นระยะ ๆ คุณป้าบุญเรือน จิตรคาม (ป้าเล็ก) เล่าว่าถนนเดิมยังไม่สูงแม้จะลาดยางแล้วมันก็ยังดำน้ำท่วมได้ สำหรับบ้านเรือนโดยทั่วไปในชุมชนจะเป็นบ้านไม้ หากเป็นบ้านใหญ่ที่มีฐานะจะกั้นบริเวณเป็นรั้วสังกะสี ส่วนบ้านแถวจะปลูกอยู่ติดถนนเส้นนี้

อัคคีภัยและกายภาพของชุมชนที่เปลี่ยนไป

พ.ศ. 2511 เป็นปีที่ผู้เคยมีที่พักอาศัยอยู่ในชุมชนวัดสังเวชและหลายท่านก็ยังอยู่ในปัจจุบันยังระลึกถึงเหตุเพลิงไหม้ในครั้งนั้นได้เสมอ พี่ตู่กตา (อายุ 60 ปี) เล่าให้คณะวิจัยฯ ฟังว่า “ไฟไหม้ก็ พ.ศ. 2511 เหมือนกับวันที่ 11 จำได้เลย พอถึงวันนั้นพี่ไปจ่ายกับข้าวที่บางลำพู เดินถือกับข้าวมา จะทำน้ำพริกให้อร่อย เดินมาถึงหัวมุมปั๊บนเห็นไฟไหม้ อู๊ยตาย! กับข้าวที่ซื้อมาโยนทิ้งหมดเลย ตกใจวิ่งเข้าไปในซอย อ้อไหม้กันแถวโน้น ยังห่างบ้านก็ใจชื้นขึ้นมาบ้าง ตอนนั้นอธิบดีตำรวจจะเป็นคุณต่อศักดิ์หรือเปล่าจำไม่ได้หลายปีมาแล้ว แก่เดินมาตรวจด้วยตนเอง บอกว่าไม่ต้องห่วงรถดับเพลิงมาแล้ว “คุณน้ำถนอม วงศ์รัตนสุด (อดีตประธานชุมชน) เล่าให้ฟังว่า “ไฟไหม้ใหญ่หลังโรงน้ำแข็ง ทั้งเว้งไฟไหม้หมดเลย” ส่วนสาเหตุเพลิงไหม้มีที่มาจากความประมาทของบ้านต้นเพลิงจากยากันบูด “เค้าจูดยากันบูด มีน้ำมันเบนซินอยู่ด้วย ไหม้เบ๊ปเต็วถึงบ้านผม ไม่มีใครอยู่บ้านเงินทองหมดเลย ได้พระมาองค์เดียว ลูกชายกลับมาเอาทัน แม่บ้านก็มาตลาด ได้โทรทัศน์อีกอย่าง “คุณลุงอาวุธ ขวพุกกะ เป็นผู้ให้ความกระจ่างชัดเกี่ยวกับสาเหตุของอัคคีภัย”

ไฟไหม้คราวนั้นกินบริเวณกว้างมาก เนื่องจากบ้านเรือนเป็นห้องแถวไม้ และบ้านไม้ทั้งหมด พี่ตู่กตาเล่าว่า “ไฟไหม้ประมาณ 4 โมงเย็น 6 โมงกว่าก็หยุด ไปตรงข้างหลังป่าช้า ตรงที่เก็บศพ เค้าก็ยังเลี้ยงอยู่ไม่ให้ไฟไหม้ศพ ทางวัดก็บอกให้เลี้ยงที่เก็บศพ ชาวบ้านก็ช่วยกันขนของบางคนยกตู้เย็น ยกตุ่มน้ำ นึกอะไรก็ต้องหยิบสักอย่าง ข้างบ้านที่ที่อยู่สองห้องนะ เค้าเอาผ้าปูที่นอนมาวางเก็บของลง ห่อด้วยผ้าปูที่นอน พอไฟดับแก้ผ้าปูที่นอนออกมีแต่ผ้าชีร้วทั้งนั้น ไม่มีของดี ไม่มีอะไรใช้ได้เลย พอตอนกลางคืนเค้า (วัด) ก็เปิดศาลาให้คนที่ไม่มีบ้านไปพัก”

อัคริภยครั้งนั้นมีส่วนสำคัญทำให้กายภาพชุมชนเกิดความเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม คุณณอม วงศ์รัตนสุด กล่าวว่ “ประชาชนถ้าโดนไฟไหม้ถ้ือว่าสัญญา (เซ้าที่คินวัด) ล้ันสุด โครจะมออยู่ใหม่ถ้ือต้องทำสัญญาใหม่ ส่วนมกที่โดนไฟไหม้ย้ายไปอยู่ฝ้ิงรณเยอะ หรือไม่ถ้ืออยู่นอกเขต คนไหนมีก้าลังทรัพย์ถ้ือทำสัญญาปลุกบ้านอยู่ คนไหนไม่มีก้าลังทรัพย์ถ้ือต้องย้ายถ้ืออยู่ใหม่ประมาณ 80 เปอร์เซ้น ส่วนมกอยู่บางเย้ขึ้น วัดดาวค้ิงส์ เมืองนนท้ก็มี แยกย้ายกัน ไปอยู่ใกล้ ๆ ที่ทำงาน บางคนถ้ือย้ายขาด บางที่ถ้ือมาเย้ยมมกอย”

เมื่อเกิดพื้นท้ว่างจากเพลิงไหม้ ทางวัดจ้ิงได้จัดสรรที่คินปลุกอาคารให้คนเซ้า พร้อม ๆ กับมีนายทุนเซ้ามาเซ้งและซื้อที่คินข้าง ๆ วัด พ้ีตุ้กตาเล้่าว่า “ที่วัดสร้างเป็นตึกให้คนเซ้ง ทำให้คนเซ้ามออยู่แต่คนเก้าก็ไม่มออยู่ไฟไหม้เนะ มีแต่คนอื่นเซ้ามออยู่” ข้อมูลที่รวบรวมได้ที่คินช้่งนายทุนจากอยุธยาและบางอ้อจะเป็นผู้เซ้งสิทธิการเซ้าค่อจากที่คินของวัดและของส้านักงานทรัพย์ส้ินส่วนพระมหากษ้ัตริย์ รวมทั้งซื้อที่คินค่อจากเจ้าของเดิมที่ค้องการย้ายออกไปจากชุมชน ผู้ที่เซ้ามออยู่ใหม่ในชุมชนกลุ่มนี้ในปัจจุบันมีจ้านวนมกช้ขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ชุมชนพัฒนาและเจริญช้ขึ้นถ้ือค้ดขยายถนนรอบวัดคุณลูนง อวูธ ยูวุกกะ ได้อธิบายเพิ่มความเซ้าใจส่วนนี้ว่่า “หลังไฟไหม้ สมเด้จพระวันรัต (ทรัพย์ โฆสกมหาเถร) ท่านยอมให้เนื้อที่วัดมาค้ดถนน ที่ค้ดให้เฉพาะเขตวัดก่อนถ้ถึงก้าแพงตรงนั้นเป็นท้ว่าง ถ้ค้ดจากก้าแพงเป็นถนนเดิม” ถนนที่ค้ดขยายให้กว้างช้ขึ้นนี้บางส่วนน่าจะเป็นด้านหลังวัด ช้่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าช้าเดิม คุณลูนงชุน (อายุ 67 ปี) อยู่ในชุมชนตั้งแต่เด้กบอกว่่า “ไ้อ้ที่ทุกวันรถ้ว้ิงได้นั้นถ้ป่าช้่า” ภายหลังการปร้บปรุ้งถนน ล้ิงปลุกสร้าง ที่เป็นตึกแถวจ้ิงเกิดช้ขึ้นตามมมา บ้านที่ไม่โดนเพลิงไหม้ถ้ือทำการปร้บปรุ้ง บางหลังร้ือบ้านเก้าออกปลุกช้ขึ้นใหม่ เป็นตึกบ้าง คร้ิงตึกคร้ิงไม้บ้าง บางหลังถ้ือเปลี่ยนหลังคา เปลี่ยนฝาผนังทำให้บ้านน่าอยู่กว่าเดิม

พื้นท้ ๆ โดกรอบวัดสังเวชวิศยาราม ได้มีการพัฒนาอย่างค่อเนื่อง บ้านเรื่อนมีการปร้บปรุ้งค่อสร้างใหม่ทั้งจากเจ้าของเดิมและเจ้าของใหม่ รวมทั้งของกลุ่มนายทุนค้วย ถนนภายในชุมชนถ้ือได้รับการปร้บปรุ้งเป็นถนนคอนกรีตที่มีท้ระบายน้ำ แต่ค้วยพื้นท้ของชุมชนชวงใกล้แม่น้ำเจ้าพระยามีระดับค้่า ถนนในพื้นท้ส่วนนี้จ้ิงมีระดับค้่าไปตามไปด้วย เมื่อถ้ถึงฤดูน้ำหลากปลาปี พื้นท้ส่วนนี้จ้ิงได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมตลอดมทุกปี โดยเฉพาะอย่างย้ิงในปี พ.ศ. 2526 กับ 2528 คุณวีรพล เจ้าของร้านก้วยเด้ียวสุโขทัยบอกว่่า “น้ำท่วมสม้ยก่อน ท่วมจากถนนที่เป็นปูนนี้ช้ขึ้นมาเมตรคร้ิง ปีที่หน้ก ๆ ปีแรกประมาณศ้ก พ.ศ. 2526 กับ 2528 สองคร้ิงค้องพายเรื่อ ชวงหลังเด้่า (สนง.เขตพระนคร) ถ้ือทำสะพานให้ แม้ปัจจุบัน (พ.ศ. 2548) บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาในส่วนของพื้นทำการวิจัยศึกษา กรุงเทพมหานครได้ค้าเนินการสร้างเช้ือก้นน้ำท่วมเรื่อเรียบร้ือยเล้้วถ้ือตาม ชวงโคที่น้ำทะเลหนุนสูง น้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาก็ย้ิงคงไหลท่วมพื้นท้ส่วนนี้เช่นเดิม สาเหตุ

มิใช่ว่าระดับความสูงของเขื่อนต่ำเกินไป แต่เป็นเพราะตัวเขื่อนแตกชำรุดในขณะที่ก่อสร้างและยังไม่ได้รับการแก้ไขปรับปรุงจนบัดนี้ และได้ทราบว่าในชุมชนสามพระยาที่เกิดน้ำท่วมในลักษณะเดียวกับชุมชนแห่งนี้ทุกประการ

ณ วันอาทิตย์ที่ 14 ตุลาคม แรม 2 ค่ำ เดือน 11 พ.ศ. 2516 ชาวชุมชนวัดสังเวช จักต้องจารึกไว้ในหัวใจด้วยสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นว่าพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดสังเวชวิศยาราม สมเด็จพระวันรัต (ทรัพย์ โฆสภมหาเถร) เจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม เป็นองค์ครองผ้าพระกฐิน

ชุมชนวัดสังเวชวันนี้ (พ.ศ. 2548)

ชุมชนวัดสังเวช มีเนื้อที่ 5.5 ไร่ กรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ กรมศาสนาและของเอกชน ประชาชนในพื้นที่มีการรวมตัวทำกิจกรรมต่าง ๆ เมื่อประมาณ 25 ปีก่อน ต่อมาในปี พ.ศ. 2538 จึงได้รับการแต่งตั้งจากสำนักงานเขตพระนครขึ้นเป็น “ชุมชนวัดสังเวช” ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528

ในชุมชนมีประชากรประมาณ 200 ครอบครัว 180 หลังคาเรือน จำนวนผู้คนประมาณ 850 คน ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้มีเชื้อสายจีน นอกจากนี้เป็นผู้มีเชื้อชาติไทย เป็นผู้ที่เกิดในพื้นที่ชุมชนประมาณ 75% ส่วนที่เหลือเป็นบุคคลภายนอกที่โยกย้าย อพยพเข้ามาอยู่ใหม่เพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพซึ่งจะมีอายุระหว่าง 30 – 40 ปี

ประชาชน 98% ที่นับถือศาสนาพุทธจะรวมตัวกันเข้าวัดทำบุญในวันสำคัญตามเทศกาลต่าง ๆ พร้อมกับพุทธศาสนิกชนทั่วประเทศ และทุกเช้าบรรดาผู้มีจิตศรัทธาที่พอมีเวลาจะจัดเตรียมอาหารใส่บาตรแด่พระสงฆ์ที่มารับบาตรด้วยความศรัทธาประชาชนที่เหลือเป็นผู้นับถือศาสนาอิสลาม

อาณาเขต

ทิศเหนือ	ติดต่อกับซอยสามเสน 3
ทิศใต้	ติดต่อกับคลองบางลำพู (คลองรอบกรุง)
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับถนนสามเสน
ทิศตะวันตก	ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา

การใช้ประโยชน์ที่ดินในชุมชน

บ้านเรือนในชุมชนเดิมเกือบทั้งหมดใช้เป็นที่พักอาศัย มีอาคารที่ทำการค้าขายอยู่บ้างเพียงเล็กน้อย ต่อมาเมื่อรัฐมนตรีนโยบายส่งเสริมให้ประเทศไทยมี “ปีแห่งการท่องเที่ยวประเทศไทย 2541 – 2542 (Amazing Thailand 1998 – 1999) ขึ้น จากนโยบายดังกล่าว ทำให้ธุรกิจการท่องเที่ยวของประเทศรุดหน้าไปอย่างมาก มีนักท่องเที่ยวจากทั่วโลกเข้ามายังประเทศไทยและพบว่า พื้นที่ย่านบางลำพู เป็นพื้นที่ ๆ ที่มีนักท่องเที่ยวระดับล่าง-กลาง เข้ามาพักอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีชื่อเสียงโด่งดังไปทั่วโลก เช่น ถนนข้าวสาร รามบุตรี ตรอกไก่แจ้ ตรอกโรงไหม การเข้ามาของนักท่องเที่ยวได้ทำให้เกิดการพัฒนาธุรกิจด้านต่าง ๆ เพื่อตอบสนองและอำนวยความสะดวกแก่นักท่องเที่ยวจำนวนมาก ทำให้เกิดการสร้างงาน สร้างอาชีพให้กับคนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ธุรกิจต่าง ๆ ได้ขยายวงกว้างออกไปรอบ ๆ ย่านบางลำพู เช่น เทเวศร์ วิสุทธิกษัตริย์ ราชดำเนินนอก ถนนพระอาทิตย์ เป็นต้น ปัจจุบัน ในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวชเริ่มมีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก โดยเฉพาะการเกิดเกสต์เฮาส์ (Guest House) ในชุมชนรูปแบบของอาคารที่พักอาศัย ได้มีการเปลี่ยนแปลงเป็นที่อยู่อาศัยเพื่อการพาณิชย์กรรม

ที่พักราคาถูกสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติในชุมชนมีอยู่ประมาณ 20% ของพื้นที่ชุมชน ที่พักอาศัยเหล่านี้ดัดแปลงจากอาคารที่เป็นกรรมสิทธิ์ของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ของวัด และของเอกชน บางหลังก่อสร้างใหม่เป็นตึกหลายชั้นทำเป็นอพาร์ทเมนต์ คุณน้ำถนอม วงศ์รัตนสุด บอกว่า “ฝรั่งเข้ามาในชุมชนตอนเศรษฐกิจล่มสลาย (ประมาณ พ.ศ. 2541) ผู้ถือสิทธิ์การเช่า จึงดัดแปลงจากบ้านมาเป็นเกสต์เฮาส์ให้เช่า คนที่มีบ้านเปล่า ๆ ทิ้งไว้ เค้กลงทุนปรับปรุงเป็นล้านเหมือนกัน” นี่คือตัวอย่างแบบหนึ่งในหลาย ๆ แบบ ซึ่งบางแบบเป็นเพียงการปรับปรุงไม่มากนักเพื่อให้เป็นจุดที่ทำให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้นบ้างในครอบครัว แต่ทุกตัวอย่างมีเป้าหมายเป็นผลตอบแทนเดียวกัน

บ้านเรือนบางหลังเจ้าของบ้านได้บริจาคยกบ้านและที่ดินให้กับวัด ทางวัดก็ให้คนเช่าต่อไป มีทั้งอยู่อาศัยอย่างเดียวและเปิดเป็นร้านค้า

การใช้พื้นที่ในชุมชนปัจจุบัน จึงเริ่มมีทิศทางเปลี่ยนไปจากอดีต ซึ่งพื้นที่แห่งนี้จะเป็นเพียงสถานที่เพื่อพักอาศัยเท่านั้น แม้ว่าจะมีความพยายามในการจัดตั้งให้คงไว้ซึ่งความเป็น “ชุมชนแห่งประวัติศาสตร์ของกรุงรัตนโกสินทร์” เท่าใด ก็คงจะไม่อาจต้านทานกระแสของโลกที่มีการพัฒนาอย่างไม่หยุดยั้งได้ ซึ่งการท่องเที่ยวก็เป็นส่วนหนึ่งของกระแสนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนแห่งนี้อยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวถนนข้าวสาร “วัฒนธรรมถนนข้าวสาร” จึงไหลบ่ามายังชุมชนวัดสังเวชและโดยรอบอย่างต่อเนื่อง トラบเท่าที่ยังมีนักท่องเที่ยวเดินทางมายังประเทศไทย

เศรษฐกิจและอาชีพของชุมชน

ในพื้นที่ของชุมชน นอกจากบางส่วนของที่พักซึ่งผู้ครอบครองได้ดัดแปลงให้เป็นที่พัก ราคาถูกแก่นักท่องเที่ยวต่างชาติแล้ว ยังมีอาคารสร้างใหม่เป็นตึกหลายชั้น ทำเป็นอพาร์ทเมนท์ที่มี อัตราค่าเช่าแตกต่างกันไปตามลักษณะของห้อง คือ ห้องที่มีเครื่องปรับอากาศและห้องที่มีพัดลม ทั้งที่เป็นบ้านพักดัดแปลงและอาคารที่สร้างให้เช่าเป็นถาวรเฉพาะจะมีเนื้อที่รวมกันประมาณ 20% ของพื้นที่ชุมชน การให้บริการด้านห้องพักจึงเป็นรายได้หลักส่วนหนึ่งในชุมชน นอกจากนี้ บ้านพัก บางส่วนได้เปิดเป็นร้านค้าขายของ รวมทั้งการใช้บริการอินเทอร์เน็ต ชาวชุมชนก็ออกไปทำการค้า และรับจ้างนอกชุมชน เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนอยู่ใกล้ย่านเศรษฐกิจและท่องเที่ยว แต่ประชาชน ส่วนใหญ่ยังมีอาชีพรับราชการเหมือนเมื่อครั้งยุคสมัยรัตน โกสินทร์ตอนกลาง

การคมนาคม

ผู้อยู่ในชุมชนและประชาชนทั่วไปสามารถเดินทางเข้าออกชุมชน ดังนี้

ทางบก ชุมชนวัดสังเวชมีเส้นทางถนนซอยที่รถยนต์สามารถผ่านเข้าออกได้และ ที่เป็นเฉพาะทางเดินเท้าหรือใช้เพียงรถจักรยานยนต์ได้ ดังนี้

ทิศเหนือ	เป็นถนนซอยสร้างด้วยคอนกรีตทะลุไปยังสามเสนซอย 3 และ ชุมชนวัดสามพระยา เป็นทางเดินเท้าและรถจักรยานยนต์
ทิศใต้	เป็นถนนคอนกรีต รถยนต์ผ่านเข้าออกได้ เป็นถนนซอยที่เชื่อม จากถนนพระสุเมรุบริเวณใกล้ป้อมพระสุเมรุ มีสะพาน “ซงอุทิศ” ทอดข้ามคลองบางลำพูเชื่อมต่อกับถนนซอยผ่านเข้าพื้นที่ชุมชน อ้อมกำแพงวัดสังเวชฯ ไปทะลุถนนสามเสนด้านทิศตะวันออก
ทิศตะวันออก	เป็นถนนคอนกรีต (สามเสนซอย 3) เป็นถนนซอยเส้นเดียวกับ ถนนที่มาจากถนนพระสุเมรุด้านทิศใต้
ทิศตะวันตก	เป็นพื้นที่ส่วนที่อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่มีท่าเรือข้ามฟากหรือ ท่าเรือควนในพื้นที่ส่วนนี้

ทางน้ำ เค็มในคลองบางลำพูหรือคลองรอบกรุง เมื่อช่วงเวลาประมาณ 5 ปีก่อน กรุงเทพมหานคร ได้จัดให้มีการเดินเรือโดยสาร (เรือหางยาว) เพื่อรับส่งและเป็นการเพิ่มทางสัญจร ให้กับประชาชนทั่วไป โดยมีจุดรับส่งต้นทางที่บริเวณข้างป้อมพระสุเมรุไปตามคลองรอบกรุง สุดทางที่หัวลำโพง ปัจจุบันหยุดดำเนินการ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนกับวัด

จากพื้นฐานทางประเพณีและวัฒนธรรมชาวไทยที่นับถือศาสนาพุทธ วัดกับบ้านต่าง อุ่มชูสนับสนุนกันมาตลอดนับแต่บรรพกาลมา แม้ในปัจจุบันก็มีได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก

ในชุมชนวัดสังเวชก็ไม่ใช่มีเพียงคนเชื้อสายไทยแท้ ๆ เท่านั้น คนไทยเชื้อสายจีน ซึ่งนับถือศาสนาพุทธ แม้จะมีการประกอบพิธีกรรมก็ตามหลักประเพณีของจีน แต่ก็เข้าวัดทำบุญ เช่นเดียวกับคนไทยทั่วไป ทำให้ปรากฏภาพของผู้มีเชื้อสายไทยแท้และคนไทยเชื้อสายจีน เชื่อมร้อยเข้าหากันอย่างกลมกลืน สร้างเสริมความสัมพันธ์ร่วมกันเสมอมา

วัดสังเวชวิทยารามเป็นศูนย์รวมของชุมชน เช่น การทำบุญเนื่องในวันขึ้นปีใหม่ งาน วันสงกรานต์ งานเทศมหาชาติ งานทำบุญคล้ายวันอดีตเจ้าอาวาส และงานทำบุญเนื่องในโอกาส คล้ายวัดเกิดท่านเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน และงานประเพณีตามเทศกาลต่าง ๆ ชาวชุมชนทั้งสองเชื้อ สายต่างเข้าวัดเพื่อร่วมกันประกอบการกุศลด้วยความศรัทธาเป็นที่ยิ่ง ย่าเล็กอายุ 68 ปี เข้ามาอยู่ใน ชุมชนตั้งแต่อายุ 8 ขวบ เล่าให้ฟังว่า “ไปทำบุญที่วัดทุกปี ตอนเข้าพรรษาก็เข้าไปทำบุญทุกวันพระ พอวันออกพรรษาก็ไปตักบาตรเทโวไง”

ในปัจจุบันการทำบุญเลี้ยงพระทุกวันพระตลอดไตรมาสยังทำกันอยู่และอนุรักษ์ไว้

วัดสังเวชวิทยารามในปัจจุบันเป็นที่ตั้งของสำนักงานศูนย์ควบคุมพระภิกษุ-สามเณร เดินทางไปต่างประเทศ (สคค.)

การเคลื่อนย้ายประชากรของชุมชน (วัดสามจีนเหนือ)

ตลอดช่วงเวลาอันยาวนาน ที่ผ่านมาย่านบางลำพูมีความเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับ สภาพแวดล้อมทางนิเวศน์และลักษณะทางกายภาพของย่านบางลำพูได้เกิดขึ้น โดยเริ่มจากความ เปลี่ยนแปลงภูมิประเทศจากสภาพป่าละเมาะ ที่ลุ่มและหนองน้ำไปสู่การเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ต่อเมื่อ มีการสร้างพระนครในสมัยธนบุรีจนถึงต้นรัตนโกสินทร์ ชาวต่างชาติ เช่น มอญ เขมร ลาว ญวน มลายู ได้ถูกเกณฑ์แรงงานมาสร้างพระนคร และได้เข้ามาอาศัยอยู่รอบ ๆ พระนคร ผู้คนทั้งชาวไทย และต่างชาติได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ย่านนี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ชุมชนวัดสังเวชซึ่งเป็นส่วน หนึ่งของย่านบางลำพูที่แม้ว่าจะเป็นที่อยู่นอกกำแพงพระนครกรุงรัตนโกสินทร์ แต่บริเวณพื้นที่ ส่วนนี้ก็อยู่ใกล้ชิดติดพระนคร จึงปรากฏบ้านเรือนของพ่อค้า คหบดี และขุนนางปลุกอยู่มาแต่สมัย กรุงธนบุรี

การเคลื่อนย้ายประชากรเข้ามายังพื้นที่แห่งนี้ได้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง แม้ในช่วงหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน ก็มีทั้งการย้ายเข้าและย้ายออกตลอดมา การเคลื่อนย้ายของ ประชากรสามารถแบ่งเป็นยุคได้ ดังนี้

- ยุคแรก   ในสมัยกรุงธนบุรี จนถึงยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์
- ยุคกลาง   ช่วงยุครัตนโกสินทร์ตอนกลางจนถึงสงครามโลกครั้งที่ 2
- ยุคปัจจุบัน   จากระยะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึง พ.ศ. 2548

การเคลื่อนย้ายประชากรยุคแรก

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งสุดท้ายเมื่อ พ.ศ. 2310 สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ได้ทรงกอบกู้อิสรภาพเป็นผลสำเร็จในปีเดียวกันนั้น และทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาได้รับความเสียหายจากการทำสงครามกับพม่าเป็นอันมาก จึงทรงย้ายราชธานีมายังกรุงธนบุรี ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกแม่น้ำเจ้าพระยา เพราะทรงเห็นว่าเป็นเมืองที่มีความเหมาะสมกับกำลังไพร่พลและราษฎร

ผู้คนที่ย้ายตามราชธานีแห่งใหม่มิได้มีเพียงคนไทยเท่านั้น ชาวต่างชาติ เช่น จีน มอญ ลาว เขมร ญวน มลายู ซึ่งเป็นทั้งพ่อค้า คหบดี และที่รับราชการแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ต่างก็ย้ายตามมาด้วย บางส่วนก็มาตั้งบ้านเรือนที่ฝั่งตรงข้ามกับกรุงธนบุรี ซึ่งรวมถึงในบริเวณพื้นที่วัดสามจีนเหนือ (วัดสังเวชฯ) ด้วย พื้นที่ส่วนนี้เป็นส่วนที่อยู่นอกเขตกำแพงเมืองธนบุรี เดิมเป็นหมู่บ้านชาวสวนเล็ก แต่ก็มีขุนนาง และข้าราชการที่รับราชการในกรุงธนบุรีได้มาสร้างบ้านพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ส่วนนี้ด้วย เพราะมีความสะดวกในการเดินทางไปปฏิบัติราชการในกรุงธนบุรี ประชาชนส่วนอื่นต่างกระจายไปตั้งบ้านเรือนแถบริมแม่น้ำเจ้าพระยา และบริเวณลัดเข้าไปรอบวัดและวังขุนนางต่าง ๆ

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ และทรงพิจารณาเห็นว่า กรุงธนบุรีมีลักษณะเป็นท้องคู้ด้านนอก น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาไหลเชี่ยวจากทางเหนือทำให้ตลิ่งทรุดพังเร็วกว่าฝั่งตรงข้ามที่เป็นพื้นที่กว้างใหญ่ เอื้ออำนวยให้สามารถขยายอาณาเขตออกไปได้อีกในอนาคต จึงย้ายพระนครมายังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทั้งยังได้ทำการขุดคูพระนคร (คลองรอบกรุง) เพื่อขยายอาณาเขตของพระนครให้กว้างขวางออกไป ทำให้พื้นที่บางส่วนของบางลำพูอยู่ในเขตกำแพงพระนคร และอีกส่วนหนึ่งซึ่งรวมถึงพื้นที่ในส่วนของชุมชนและวัดสามจีนเหนือ (วัดสังเวชฯ) ออกมาอยู่ด้านนอกกำแพงพระนครติดกับคลองคูเมืองที่ขุดขึ้นใหม่

ผลจากการขุดคลองคูเมือง เป็นผลให้เกิดการขยายตัวในการตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ส่วนนี้ เนื่องจากอยู่ใกล้กำแพงเมือง ผู้เข้ามาอยู่ใหม่สามารถเดินทางเข้าพระนครได้โดยสะดวก แต่เมื่อรวมเข้ากับผู้อยู่อาศัยเดิม ทำให้ความหลากหลายของเชื้อชาติและวัฒนธรรม

สภาพความเป็นอยู่ผู้คนทั่วไปต่างปลูกบ้านเรือน และจอบเรือและเรือนแพพักอาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำและลำคลองต่าง ๆ การใช้ชีวิตของผู้คนและการทำกิจกรรมต่าง ๆ จำเป็นต้องใช้น้ำในชีวิตประจำวัน ตลอดจนเป็นเส้นทางสัญจรและการขนส่งสินค้า ในระยะเวลาต่อมาบริเวณปากคลองบางลำพูได้กลายเป็นท่าเรือและตลาดสำคัญของแหล่งชุมชนนอกกำแพงพระนครด้านเหนือ เนื่องจากมีคลองเชื่อมต่อเข้าไปยังพื้นที่ด้านในหลายสาย เช่น รอบวัดชนะสงครามซึ่งมีคลองเชื่อมต่อไปยังวัดบวรนิเวศได้ เป็นต้น นอกจากนี้การสร้างวังกรมป้อมพระสุเมรุและกลุ่มวังริมถนนพระอาทิตย์ ในสมัยรัชกาลที่ 1 – 3 เป็นผลให้ราษฎรที่มักจะเป็นข้าทาสบริวารของเจ้านาย และราษฎรที่รับราชการหรือรับใช้ใกล้ชิดกับเสนาบดีและขุนนาง ต่างตั้งบ้านเรือนถิ่นฐานอยู่รายรอบทั้งด้านในกำแพง และนอกกำแพงพระนครด้านเหนือเรื่อยไปตลอดถึงด้านใต้

จากข้อมูลข้างต้นจึงพอมองเห็นได้ว่า

1. การอพยพผู้คนจากกรุงศรีอยุธยามายังกรุงธนบุรี ซึ่งเป็นราชธานีแห่งใหม่ผู้คนมีหลายเชื้อชาติ
2. มีบางส่วนมาตั้งบ้านเรือนอยู่ฝั่งตรงข้ามกับกรุงธนบุรีรวมทั้งบริเวณพื้นย่านบางลำพู แต่จำนวนมีไม่มากนัก
3. พื้นที่ย่านบางลำพูยังรกร้างว่างเปล่าอยู่มากในสมัยนั้น จึงไม่เกิดผลกระทบต่อคนในพื้นที่เดิมอย่างไร
4. ต่อมาเมื่อย้ายราชธานีมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ ผู้คนจึงเพิ่มจำนวนในพื้นที่มากขึ้น
5. จากผลของการขุดคลองรอบกรุง ได้ทำให้เกิดการขยายตัวของที่ตั้งถิ่นฐาน ผู้คนต่างหลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่นี้มากขึ้น เนื่องจากมีความสะดวกในการเดินทาง
6. คลองบางลำพูมีคลองเชื่อมต่อเข้าไปยังพื้นที่ด้านในกำแพงพระนคร ซึ่งเอื้ออำนวยต่อการสัญจรและติดต่อค้าขาย
7. บริเวณปากคลองบางลำพูมีความคึกคักมาก ต่อมาได้กลายเป็นท่าเรือปากคลองบางลำพู ซึ่งได้พัฒนาเป็นตลาดปากคลองบางลำพู และตลาดน้ำ ตลาดบก ในพื้นที่ใกล้เคียงในเวลาต่อมา

จะเห็นได้ว่าในยุคแรกของการเคลื่อนย้ายประชากร เป็นเพียงการย้ายเข้ามาในพื้นที่ของชุมชนเพื่อการอยู่อาศัยและประกอบอาชีพ ซึ่งมีได้ทำให้ผู้อยู่ในพื้นที่เดิมเกิดความรู้สึกแปลกแยกแต่อย่างไร ในทางกลับกันได้ทำให้พื้นที่ส่วนนี้มีความเจริญและคึกคักเกิดอาชีพใหม่ในชุมชนเพิ่มขึ้น

การเคลื่อนย้ายประชากรยุคกลาง

คลองบางลำพู เป็นคลองที่ขุดลึกและกว้างพอสมควร เป็นคลองที่เชื่อมต่อระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับคลองมหานาค กระแสน้ำไหลขึ้นไหลลงไม่หยุดนิ่ง มีเรือแพจอดเรียงรายตามริมคลอง ในสมัยรัชกาลที่ 4 คลองบางลำพูเคยเป็นทางเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางชลมารครอบพระนคร ในปี พ.ศ. 2394 จากนั้นมาย่านบางลำพูก็ขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ มีผู้คนมาตั้งบ้านเรือนตั้งแต่ปากคลองเข้ามาในลำคลอง ผู้คนอาศัยคลองบางลำพูเป็นเส้นทางคมนาคมค้าขายสินค้าทางเรือ มีสินค้าจากเรือกสวนผลไม้ สินค้าจากต่างจังหวัดขึ้นล่องมาขายด้วยเรือขนาดต่าง ๆ ที่ตลาดปากคลองบางลำพู และตลาดน้ำ ตลาดบก ซึ่งอยู่ลึกจากปากคลองเข้ามาเล็กน้อย นอกจากนั้น คลองบางลำพูยังเป็นแหล่งจำหน่ายเรือประทุน เรือสำปั้น และเรือขนาดเล็ก ในช่วงรัชกาลที่ 4 มีการตัดถนนให้เป็นเส้นทางสัญจรชนิดใหม่ขึ้นในพระนคร ซึ่งได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับไทยภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง เช่น ถนนเจริญกรุง ถนนตรง (ถนนพระราม 4) ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร ขณะเดียวกันมีการสร้างตึกแถว ลักษณะชั้นเดียวและสองชั้น และเรือนแถวขึ้นที่ถนนเฟื่องนครเป็นแห่งแรก ตามย่านสำคัญของถนนสายอื่น ๆ

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ถนนอันเป็นเส้นทางสัญจรแบบใหม่บนบกได้เพิ่มบทบาทความสำคัญนับแต่รัชสมัยนี้เป็นต้นมา ถนนได้เป็นปัจจัยให้มีการนำยานพาหนะชนิดใหม่มาใช้ในการเดินทาง เช่น รถม้า รถลาก รถเมล์ (ที่มีรูปร่างเช่นเดียวกับรถม้า) ต่อมาเป็นรถเมล์ชนิดใช้เครื่องยนต์ ใน พ.ศ. 2430 มีการนำรถรางมาใช้เป็นครั้งแรก ส่วนพื้นที่ย่านบางลำพู มีถนนที่สร้างใหม่ในช่วงนี้ ได้แก่ ถนนสิบสามห้าง ถนนจักรพงษ์ ถนนพระอาทิตย์ ถนนพระสุเมรุ พื้นที่ ๆ ถนนตัดผ่านจึงเริ่มเป็นย่านการค้า

ในช่วงรัชกาลที่ 5 นี้ ตลาดบางลำพูซึ่งเดิมเป็นตลาดขนาดเล็กได้พัฒนาไปจากเดิมเนื่องด้วย ใน พ.ศ. 2412 ได้เกิดเพลิงไหม้ จึงได้มีการจัดสร้างขึ้นใหม่ให้เป็นตลาดแบบทันสมัยที่มีขนาดใหญ่อยู่บนพื้นที่เดิม และเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดยอด” มีสินค้าจำหน่ายมากมาย ตลาดยอดได้กลายเป็นย่านการค้าที่สำคัญ มีเส้นทางคมนาคมที่สามารถเดินทางเข้ามายังตลาดยอดได้โดยสะดวก ทั้งทางน้ำที่มีคลองบางลำพูอยู่ติดพื้นที่ ทางบกมีถนนตัดผ่านด้านข้างตลาด คือ ถนนจักรพงษ์ที่ต่อมาจากถนนสามเสน และถนนพระสุเมรุ มีรถรางที่มีเส้นทางผ่านตลาดยอดหลายสาย ในช่วงรัชกาลนี้ บางลำพูได้เป็นจุดที่มีความสำคัญทางด้านการค้าแห่งหนึ่งของพระนคร

ในช่วงต่อมาของรัชกาลที่ 5-6 บางลำพูได้กลายเป็นแหล่งบันเทิง มีร้านค้าหลายประเภทที่ ประชาชนเข้ามาจับจองพื้นที่ประกอบธุรกิจและค้าขาย อาคารร้านค้าได้เกิดขึ้นในพื้นที่ ย่านบางลำพูโดยรอบตลาดมากมาย มีสินค้านานาชนิดจำหน่าย มีแหล่งบันเทิง เช่น ละครแม่

บุญนาค โรงถึกเคณะหอมหวน โรงภาพยนตร์ปิ่นัง โรงภาพยนตร์สังคโปร์ โรงภาพยนตร์บางลำพู เป็นต้น

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยต้องประสบกับปัญหาทางเศรษฐกิจอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 และปัญหาทางการปกครองครั้งสำคัญ คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย โดยคณะราษฎร เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ.2475 การเปลี่ยนแปลงการปกครองในครั้งนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของนักดนตรีไทยและนาฏศิลป์ ด้วยเหตุที่เจ้านายตามวังต่าง ๆ ได้ลดบทบาทในด้านการเมืองการปกครองลง วงดนตรีไทยที่เคยอยู่ตามวังเจ้านายต่าง ๆ จึงค่อยเปลี่ยนหรือย้ายออกจากวังมาสู่ระบบราชการหรือหน่วยงานของรัฐบาล บางท่านก็หันไปประกอบอาชีพหรือรับงานอิสระ

ในสมัยรัชกาลที่ 8 ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ผู้คนที่อยู่ในพระนครส่วนมากอพยพไปอยู่ต่างจังหวัด สินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคขาดแคลนจนรัฐบาลต้องประกาศควบคุมราคาสินค้า ต่อมาใน พ.ศ. 2485 ได้เกิดน้ำท่วมพระนครครั้งใหญ่ ทุกหนแห่งในกรุงเทพฯ เต็มไปด้วยน้ำ ภัยที่เกิดขึ้นทั้งสองคราวในช่วงรัชกาลเดียวกัน ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและความเป็นอยู่ของประชาชนเป็นอย่างยิ่ง

การเคลื่อนย้ายประชากรในยุคกลางน่าจะกล่าวได้ดังนี้

1. บริเวณปากคลองบางลำพู ในสมัยรัชกาลที่ 4 และที่ 5 ได้กลายเป็นแหล่งสร้างอาชีพ ซึ่งนอกจากจะมีท่าเรือและตลาดน้ำที่ปากคลองบางลำพูแล้ว ยังเป็นแหล่งจำหน่ายเรือขนาดต่าง ๆ ในขณะเดียวกัน ตลาดน้ำ ตลาดบก ที่อยู่ลึกเข้ามาในลำคลองบางลำพูเล็กน้อย ประกอบกับคลองบางลำพูเป็นเส้นทางคมนาคมที่นำผลไม้จากเรือกสวน และสินค้าจากต่างจังหวัดมาค้าขาย ปึงจัยเหล่านี้เป็นเหตุชักจูงให้ผู้คนจากภายนอกพื้นที่เข้ามาตั้งบ้านเรือนในย่านบางลำพู แต่เนื่องจากในเขตกำแพงพระนครมีความหนาแน่น การมาตั้งถิ่นฐานจึงขยายออกไปทางด้านนอกกำแพงพระนครเพราะยังมีพื้นที่ว่างเปล่าอยู่บ้าง ขณะเดียวกัน บริเวณวัดสังเวชได้มีชาวจีนที่บางส่วนอพยพย้ายถิ่นมาจากประเทศจีนในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4

2. เมื่อถึงช่วงรัชกาลที่ 5 วิถีชีวิตของชาวปากคลองบางลำพูที่มีความผูกพันอยู่กับแม่น้ำลำคลองเริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากบนพื้นที่บึง ตลาดบางลำพูได้มีการสร้างขึ้นใหม่อย่างทันสมัย มีสินค้านานาชนิด มีถนนเกิดขึ้นในพื้นที่หลายสาย เกิดอาคารลักษณะตึกแถว และเรือนแถวบริเวณตลาดยอดและริมถนนสำคัญ ๆ อีกทั้งมียานพาหนะชนิดใหม่ที่นำมาใช้ในการเดินทาง สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นเหล่านี้ได้ทำให้ผู้คนจากนอกพื้นที่เข้ามาประกอบอาชีพในพื้นที่เพิ่มขึ้น ผู้คนดังกล่าว

มักจะเข้าไปจับจองอาคารที่สร้างอยู่รอบตลาดและตามถนนสายต่าง ๆ ส่วนพื้นที่บริเวณวัดสังเวช และปากคลองบางลำพู ได้ลดความสำคัญลง ดังนั้น การเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในพื้นที่ส่วนนี้จึงน่าจะมี น้อยกว่าในช่วงเวลาก่อนหน้านั้น

3. ช่วงที่บางลำพูเริ่มเป็นแหล่งบันเทิง ในสมัยรัชกาลที่ 6 ในพื้นที่มีโรงภาพยนตร์ โรงละครร้องและโรงลิเก เป็นผลให้เกิดอาชีพที่เกี่ยวกับการบันเทิงขึ้น ตระกูลนักร้องนักดนตรีที่มี ชื่อเสียงในยุคต่อมาคือ “คูริยประณีต” ที่มีแม่แถม (นามสกุลเดิม เขยเกษ) และครูสุข ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ใกล้วัดสังเวช ซึ่งต่อมาครูสุขได้รับพระราชทานนามสกุลจาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 6) ว่า “คูริยประณีต”

4. เมื่อบางลำพูเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางการค้า และเป็นแหล่งมหรสพ ทำให้ บางลำพูในสมัยรัชกาลที่ 7 มีความคึกคักมากกว่าอดีต การเป็นย่านการค้าการบันเทิง อีกทั้งการเดินทาง เข้ามายังพื้นที่นี้ก็ได้รับความสะดวก ปัจจัยเหล่านี้ได้เป็นส่วนดึงดูดให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานใน พื้นที่ส่วนนี้

5. ช่วงปลายรัชกาลที่ 7 ใน พ.ศ. 2475 ได้เกิดการรัฐประหารเพื่อเปลี่ยนแปลงการ ปกครองจากเดิมมาเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่มิได้ส่งผลกระทบต่อผู้คนในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวช โดยตรง แต่ผลจากการห้ามบรรเลงดนตรีไทยของรัฐบาลสมัยนั้น เป็นผลกระทบต่อนักดนตรีไทย ตามวังต่าง ๆ รวมทั้งบ้านคูริยประณีตและสำนักดนตรีต่าง ๆ เป็นอย่างยิ่ง

6. เมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ผู้คนในกรุงเทพฯ ผู้คนได้อพยพหนีภัยสงครามไปอยู่ ต่างจังหวัด เจ้าของบ้านบางหลังถึงกับประกาศขายบ้าน และที่ดิน ลักษณะเช่นนี้เป็นไปทั่วทั้ง กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้ จึงน่าจะเป็นครั้งแรกที่ชุมชนวัดสังเวชในเวลา นั้น มีทั้งการย้ายออกจากพื้นที่ ขณะที่เจ้าของใหม่คงจะมีการย้ายเข้าภายหลังที่สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติไปแล้ว

การเคลื่อนย้ายประชากรหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถึง พ.ศ. 2548

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาอย่างมากเช่นเดียวกับ พื้นที่ย่านบางลำพู ผู้คนกลับมาอยู่อาศัยทำการค้าขายและประกอบอาชีพตามความถนัดของ ประชาชนแต่ละกลุ่ม อาคาร ร้านค้าค่อยปรับเปลี่ยนไปตามกระแสของการพัฒนา

ในช่วง พ.ศ. 2511 เกิดไฟไหม้ใหญ่ในพื้นที่อยู่อาศัยข้างวัดสังเวชวิทยาราม ทำให้เกิด พื้นที่ว่างเปล่า ทางวัดได้จัดสรรที่ดินปลูกอาคารให้เช่า พร้อม ๆ กับมีนายทุนเข้ามาซื้อที่ดินหรือเช่า สิทธิที่ดินว่างเปล่าข้างวัด เพื่อนำไปสร้างหอพักหรืออพาร์ทเมนท์

จากการพัฒนาการท่องเที่ยวตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในปี พ.ศ. 2520 – 2524 นักท่องเที่ยวได้เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยเพิ่มจำนวนขึ้นตลอดในทุก ๆ ปี ประมาณปี พ.ศ. 2522 เกสต์เฮาส์หรือที่พักราคาถูกสำหรับนักท่องเที่ยวต่างชาติที่ถนนข้าวสารได้เกิดขึ้น และเติบโตขยายตัวมาตลอด จนทำให้ที่พักในบริเวณถนนข้าวสารไม่สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้เพียงพอ ทำให้มีการขยายตัวไปยังพื้นที่ใกล้เคียง เช่น รอบวัดชนะสงคราม ถนนพระสุเมรุ ถนนพระอาทิตย์ ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนเขียนนิวาสน์-ตรอกไก่แจ้ ในปัจจุบันข้ามมายังชุมชนวัดสังเวช ในชุมชนแห่งนี้จึงเริ่มมีการตัดแปลงบ้านพักอาศัยให้เป็นเกสต์เฮาส์ รวมทั้งที่มีนายทุนเข้ามาซื้อที่ดินหรือเช่าที่ดินจากทางวัดสังเวชวิศยารามและจากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ สมาชิกชุมชนเดิมที่มีความประสงค์จะย้ายออกจากพื้นที่ก็ทำการขายหรือโอนสิทธิ์การเช่าที่ดินให้แก่นายทุนไปตัดแปลงเป็นบ้านเช่า อพาร์ทเมนท์และเกสต์เฮาส์ เพื่อบริการนักท่องเที่ยวต่างชาติ

การเคลื่อนย้ายประชากรเมื่อสงครามโลกยุติเป็นต้นมาจึงน่าจะกล่าวได้ ดังนี้

1. ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงเศรษฐกิจของประเทศชบเซา สินค้าต่างมีราคาแพง เงินทองหายาก สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ผู้คนแสวงหาสถานที่ทำกินแห่งใหม่ที่คิดว่าดีกว่าเดิม ในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวชในช่วงนั้นก็ไม้อาจเลี้ยงฟันสถานการณ์เช่นนี้ไปได้
2. ภายหลังจากเพลิงไหม้ในชุมชนข้างวัดสังเวชฯ เมื่อ พ.ศ. 2511 สมาชิกชุมชนเดิมที่ประสบภัยจากเพลิงไหม้และขาดกำลังทรัพย์ที่จะขอทำสัญญาเช่าที่จากวัดหรือจากสำนักงานทรัพย์สินฯ ครั้งใหม่ เพื่อปลูกสร้างที่พักอาศัย หรือไม่มีทุนทรัพย์พอที่จะเช่าที่ดินแถวของวัดได้ก็จำเป็นต้องหาที่อยู่ใหม่ย้ายออกจากชุมชนไป สมาชิกของชุมชนเดิมที่ย้ายออกไปในครั้งนี้มีจำนวนประมาณ 70 % ของผู้ประสบภัยทั้งหมด ขณะเดียวกันผู้เข้ามาอยู่ใหม่ก็คงมีจำนวนใกล้เคียงกัน การเคลื่อนย้ายประชากรครั้งนี้ทั้งก่อนหน้า และภายหลังเพลิงไหม้นับได้ว่ามีจำนวนมากที่สุด
3. เมื่อมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่ย่านบางลำพู การบริการบ้านพักราคาถูกแก่นักท่องเที่ยวต่างชาติได้ขยายเข้ามาในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวช การตัดแปลงบ้านพักเพื่อทำเป็นเกสต์เฮาส์ การซื้อที่ดิน และเช่าที่ดินได้เป็นไปอย่างช้า ๆ แต่ต่อเนื่อง เป็นผลให้พื้นที่ปัจจุบันคงเหลือเป็นคนในชุมชนซึ่งอาศัยอยู่มาแต่เดิมจริง ๆ น้อยกว่า 50 %

สรุป

การเคลื่อนย้ายประชากรมายังพื้นที่ชุมชนในปัจจุบันนั้น อดีตกาลพื้นที่แห่งนี้เป็นเพียงหมู่บ้านริมน้ำเล็ก ๆ มีผู้คนไม่มาก ประกอบอาชีพทำสวนและปลูกข้าวในพื้นที่ ๆ ลึกเข้าไปจากริมแม่น้ำ เป็นพื้นที่ว่างเปล่าหรือป่าละเมาะ ต่อเมื่อมีการตั้งกรุงธนบุรีและต่อมาข้าราชการมาตั้งฝั้ว ตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้นในปี พ.ศ. 2326 ผู้คนในพื้นที่จึงเพิ่มจำนวนขึ้นแต่ไม่มากนัก เพราะบ้านเรือนส่วนมากจะเป็นของ เจ้านาย ขุนนาง และข้าราชการ

เมื่อมีการขุดคลองรอบกรุง บริเวณปากคลองบางลำพูมีความคึกคัก มีท่าเรือเพื่อขนส่งสินค้า ซึ่งต่อมาได้พัฒนาเป็นตลาดปากคลองบางลำพู ในช่วงรัชกาลต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ตลาดปากคลองบางลำพู ได้ขยายตัวเข้ามาในคำคลองเป็นตลาดน้ำ ตลาดบก โดยมีตลาดบางลำพูอยู่ใกล้ประตูเมืองบางลำพู ในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้คนได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ปากคลองบางลำพูเรื่อยไปตามลำคลองเพื่อค้าขายเพิ่มจำนวนขึ้นมาก ครั้นถึงรัชกาลที่ 4 คลองบางลำพู ได้กลายเป็นเส้นทางคมนาคม เพราะลำคลองเชื่อมต่อกับแม่น้ำเจ้าพระยาและคลองมหานาค ซึ่งเป็นเส้นทางเพื่อขนส่งผลไม้จากสวนและสินค้าจากต่างเมือง เข้ามาขายในพระนคร ประชากรในพื้นที่ย่านบางลำพูที่รวมถึงพื้นที่รอบวัดสังเวช จึงมีจำนวนหนาแน่นกว่าแต่ก่อนมาก

ต่อเมื่อมีการตัดถนนและสร้างตึกแถว เรือนแถว ขึ้นในพื้นที่บางลำพู และส่วนอื่นในพระนคร ได้ทำให้วิถีชีวิตที่เดิมผูกพันกับแม่น้ำลำคลองเปลี่ยนไปหันมาใช้พื้นที่บกเพื่ออยู่อาศัย และค้าขายแทน บทบาทของตลาดปากคลองบางลำพู ตลาดน้ำและตลาดบกได้ลดลงเป็นระยะ ๆ จนเมื่อตลาดบางลำพูได้รับการพัฒนาโดยสร้างขึ้นใหม่อย่างทันสมัยและกว้างขวาง มีสินค้านานาชนิด และเปลี่ยนชื่อเป็น “ตลาดยอด” การคมนาคมสะดวก มีถนน 2 สายผ่านด้านข้างตลาด มีพาหนะหลายชนิดวิ่งผ่านโดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นจุดเริ่มต้นของรถรางสายรอบเมือง และมีรถรางสายอื่นวิ่งผ่านพื้นที่ย่านนี้ต่อมากลายเป็นแหล่งบันเทิงที่สำคัญของพระนคร ตลอดระยะเวลาที่บางลำพูพัฒนาไป บทบาทของชุมชนริมน้ำเริ่มคลายความสำคัญลง แต่พื้นที่รอบวัดสังเวช ก็ยังมีบ้านเรือนของข้าราชการ และผู้ใกล้ชิดกับเจ้านาย และบ้านเรือนประชาชนปลูกอาศัยอยู่ค่อนข้างหนาแน่น

อาคารบ้านเรือนรอบตลาดบางลำพู และตึกแถวริมถนนย่านบางลำพู เป็นสิ่งดึงดูดให้ผู้คนจับจองเป็นเจ้าของเพื่อประกอบธุรกิจและค้าขาย บางลำพูได้เจริญรุ่งเรืองเป็นระยะ การค้าขายและธุรกิจอื่น ๆ เข้าสู่ภาวะชะงักงันเมื่อเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้คนต่างอพยพไปอยู่ต่างจังหวัด และมีจำนวนมากที่ขายบ้านไปจากพื้นที่ชุมชนย่านบางลำพู และบริเวณโดยรอบวัดสังเวชวิศยาราม การอพยพออกจากพื้นที่อยู่อาศัย ครั้งใหญ่เพื่อหนีภัยสงครามจึงเกิดขึ้นในช่วงเวลานี้

ผู้เข้ามาอยู่ในชุมชนกลุ่มใหญ่จึงเกิดขึ้นในภายหลังสงครามโลกยุติลง การย้ายเข้าและออกในเวลาต่อ ๆ มาก็ไม่ปรากฏชัดเจนนัก การเคลื่อนย้ายประชากรจำนวนมากอีกครั้งเกิดขึ้นเมื่อมี

เหตุเพลิงไหม้ในชุมชนวัดสังเวชวิศยาราม เมื่อ พ.ศ. 2511 ผู้ประสบภัยซึ่งขาดกำลังทรัพย์ที่จะปลูกบ้านขึ้นใหม่ หรือไม่สามารถจ่ายเงินค่าเช่าสิทธิการเช่าตึกแถวที่วัดจัดสรรให้เช่าอยู่อาศัยได้ ก็จำเป็นต้องไปหาที่อยู่อาศัยแห่งใหม่ ผู้ที่ได้เช่าอยู่ในพื้นที่ส่วนนี้กลายเป็นนายทุนภายนอก จากช่วงระบอบนั้นมา การเปลี่ยนมือครอบครองสิทธิในที่ดินและบ้านอาศัยยังคงมีอยู่ต่อไป เฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศไทย บรรดานักท่องเที่ยวชาวต่างชาติจำนวนมาก เดินทางมาท่องเที่ยวในประเทศไทย ส่วนหนึ่งเข้าพักอาศัยที่เกสต์เฮาส์ถนนข้าวสาร บางส่วนกระจายไปยังพื้นที่โดยรอบรวมทั้งชนวัดสังเวชด้วย การตัดแปลงบ้านอยู่อาศัยเป็นเกสต์เฮาส์ และการสร้างอาคารเป็นตึกสูง ทำเป็นอพาร์ทเมนท์ และเกสต์เฮาส์ได้เริ่มปรากฏขึ้นในชุมชนเมื่อกว่า 7-8 ปีที่ผ่านมา ช่วงเวลาดังกล่าว ผู้เป็นเจ้าของบ้านที่อยู่มาแต่เดิมรวมทั้งผู้ที่ไม่อาจปรับตัวหรือรับได้กับสิ่งแปลกใหม่ที่นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน และผู้ที่ต้องการย้ายออกไปจากพื้นที่นี้ในเหตุผลอื่นใดต่างพากันขาย และเช่าสิทธิครอบครองบ้านและที่ดินให้กับนายทุนนอกชุมชนไป ปัจจุบันจึงมีผู้อยู่อาศัยในชุมชนมาแต่เดิมน้อยกว่า 50 % ความเป็นชุมชนประวัติศาสตร์คู่มากับกรุงรัตนโกสินทร์จึงเหลือน้อยลงทุกวันเมื่อกาลเวลาของกระแสการพัฒนาของโลกเพิ่มขึ้น

ปัจจัยที่ส่งเสริมการเคลื่อนย้าย

การเคลื่อนย้ายประชากรในปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงหรือปฏิเสธได้ ด้วยเป็นไปตามปัจจัยทางวัฒนธรรม ศาสนา ความเชื่อ ค่านิยม สิ่งปลูกสร้าง ด้านสังคมเศรษฐกิจและการเมือง รวมถึงวิถีชีวิต ปัจจัยเหล่านี้ได้เป็นแรงจูงใจในการเคลื่อนย้ายและการตั้งถิ่นฐานของประชากรมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้ยุติลง

การเคลื่อนย้ายมีปัญหาต่อการอยู่ร่วมกันหรือไม่

Askew ได้อธิบายถึงลักษณะชุมชนในย่านบางลำพูว่า “หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้วประชากรในบางลำพูได้เพิ่มจำนวนขึ้นมาก โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นคนมาจากที่อื่น ซึ่งจะ使人ที่อยู่มาก่อนรู้สึกต่อคนมาอยู่ใหม่เป็นคนแปลกหน้า อันจะทำให้เกิดผลต่อการเปลี่ยนแปลงของชีวิตชาวบางลำพูไปจากที่เคยเป็นมา” ความรู้สึกดังกล่าวชาววัดสังเวชเริ่มคิดว่าคนต่างถิ่นที่มาเช่าบ้านหรือห้องพักในชุมชน รวมถึงชาวต่างชาติว่าเป็นคน “แปลกหน้า” ที่ไม่มีความสัมพันธ์ ทางสังคมกับคนดั้งเดิม ดังตัวอย่างของปัญหาที่คุณน้ำถนอม วงรัตนสุด เล่าให้ฟังว่า “คนที่มาเช่ากันเยอะเค้าเรียกกันว่า “กาฝาก” มาทำอะไรเรียกรวด มาขายของก็เข็นรถของไว้ ขายไม่ขายไม่รู้ของไว้ก่อน มาเช่าบ้านอยู่ก็โยนของลงมาจากหน้าต่าง เจ้าหน้าที่สิ่งแวดล้อมมาดูก็ทำอะไรไม่ได้ เจ้าของบ้านบอก

ว่าก็เดือนแล้ว ถึงขะก็มิไม่สนใจ ก็ยังโยนลงมา” ตัวอย่างดังกล่าวนี้หากไม่ได้รับการแก้ไขก็อาจกลายเป็นสู่การกระทบกระทั่งต่อกัน ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาอื่นตามมาได้

การเคลื่อนย้ายประชากรมีอยู่ในทุกหนแห่งทั่วโลก ซึ่งเป็นลักษณะปกติทั่วไป แต่ปัญหาของการอยู่ร่วมในพื้นที่ และสิ่งแวดล้อมเดียวกันจะไม่เกิดขึ้น หากผู้อยู่ใหม่ และผู้ที่อยู่ในพื้นที่เดิมมาก่อนมีปัจจัยสนับสนุน ดังนี้

- มีพื้นที่ว่างที่เหมาะสมเพียงพอ
- มีความเข้าใจต่อกันเกี่ยวกับ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี การนับถือศาสนาและความเชื่อถือต่าง ๆ
- ไม่ล่วงล้ำสิทธิและผลประโยชน์ต่าง ๆ ต่อกัน
- ไม่ปฏิบัติหรือสร้างความเดือดร้อนอันกระทบต่อความสงบสุขและความเรียบร้อยของชุมชน

ข้างต้นเป็นเพียงปัจจัยพื้นฐานเท่านั้น การร่วมทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน รวมทั้งการปรึกษาหารือเพื่อการสร้างสรรค์หรือคลี่คลายปัญหาร่วมกัน ล้วนเป็นช่องทางการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน

การทำความเข้าใจต่อความเปลี่ยนแปลงเมื่อกระแสรุกลึกเข้าสู่ชุมชน

หากกล่าวในภาพรวมแล้ว การท่องเที่ยวมีส่วนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยมาเป็นสถานประกอบการ โดยสาเหตุหลักมาจากมีนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในย่านบางลำพูมากขึ้น เนื่องจากย่านบางลำพูอยู่ใกล้แหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญต่าง ๆ มีทำเลอยู่กลางใจเมือง การคมนาคมสะดวก เต็มไปด้วยสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ มีที่พักอาศัยราคาถูก นักท่องเที่ยวระดับกลาง-ล่าง จึงหลั่งไหลเข้ามายังย่านบางลำพูเพื่อการท่องเที่ยวและพักอาศัยเป็นอย่างมาก จากความต้องการดังกล่าวของนักท่องเที่ยว เป็นสาเหตุให้ประชาชนย่านบางลำพูได้เปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัยมาประกอบธุรกิจพำนักอาศัย และเมื่อนักท่องเที่ยวมากขึ้น ความต้องการด้านที่พัก และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ได้เป็นปัจจัยให้เจ้าของบ้านพักรายอื่นเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย การดำเนินการลักษณะนี้เริ่มต้นมาจากถนนข้าวสารแล้วขยายต่อไปยังชุมชนอื่น เช่น รอบวัดชนะสงคราม ชุมชนมัสยิดจักรพงษ์ ชุมชนเขียนนิวาสน์-ตรอกไก่แจ้ ตรอกโรงไหม ถนนพระอาทิตย์ และเข้าสู่ชุมชนวัดสังเวช เมื่อประมาณ 7 - 8 ปีก่อน ธุรกิจเกสต์เฮาส์ในชุมชนระยะแรกเป็นไปอย่างช้า ๆ และมีจำนวนไม่มากนัก แต่ปัจจุบันเกสต์เฮาส์ในชุมชนเพิ่มจำนวนขึ้นมาก และคงจะมีเพิ่มขึ้นอีกในอนาคต

ในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวชยังนับได้ว่าความเปลี่ยนแปลงด้านสิ่งปลูกสร้างที่เกิดขึ้นเป็นเพียงการก่อสร้างอาคารหรือดัดแปลงที่อยู่อาศัยมาเป็นเกสต์เฮาส์เท่านั้น ธุรกิจประเภทอื่น เช่น ธุรกิจร้านอาหารและเครื่องดื่ม เพื่อบริการนักท่องเที่ยวต่างชาติยังไม่เกิดขึ้น แต่มิได้หมายความว่า จะไม่เกิดขึ้นในอนาคต หากสถานบริการบริเวณถนนข้าวสาร บริเวณรอบวัดชนะสงคราม และ ถนนพระอาทิตย์ มีไม่เพียงพอที่จะรองรับนักท่องเที่ยวจำนวนมากในอนาคตได้ รวมถึงอาจมี นายทุนสร้างอาคารที่พักขนาดใหญ่พร้อมร้านอาหารและเครื่องดื่มอยู่ในอาคารเดียวกันในช่วงเวลา ต่อไป หากเป็นเช่นนั้นผู้ที่ยังคงอยู่ในชุมชนแห่งนี้ คงต้องทำความเข้าใจและปรับสภาพความเป็นอยู่ ให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงเมื่อกระแสธุรกิจพุ่งเข้ามายังชุมชน อีกทั้งต้องตั้งรับปัญหาที่จะ เกิดขึ้นต่อไปนี้

- ด้านกายภาพ ได้แก่ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ปัญหาความแออัดของบ้านเมือง
- ด้านสังคม ได้แก่ ปัญหาจราจร ปัญหายาเสพติด ปัญหาโจรกรรม ปัญหา อาชญากรรมและอิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติที่ไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตและ วัฒนธรรมของคนไทย
- ด้านสิ่งแวดล้อม คือ ปัญหามลภาวะเป็นพิษ
- ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ ค่าครองชีพที่สูงขึ้น และปัญหาแย่งที่ทำกิน

รายได้จากการบริการนักท่องเที่ยวต่างชาติ น่าจะเป็นผลบวกที่เกิดขึ้นกับชุมชนเพียง อย่างเดียวเท่านั้น

แนวทางการสร้างความรู้สึกต่อประโยชน์ร่วมของชุมชน ในพื้นที่ของย่านผสมผสาน

ย่านบางลำพูเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยผู้คนหลากหลาย ทั้งทางเศรษฐกิจ การศึกษา เชื้อชาติและบทบาททางสังคม ในพื้นที่ที่มีการผสมผสานระหว่างความเป็นท้องถิ่นและความร่วม สมัยในความเป็นท้องถิ่นนั้น การอยู่อาศัยของผู้คนสะท้อนภาพชีวิตของผู้ที่คุ้นเคยกับเพื่อนบ้าน การดำรงชีพที่พึ่งพาดลาคสด ทำเลค้าขาย ผู้คนเหล่านี้สนิทสนมคุ้นเคยกันผ่านกิจกรรมทางสังคม และเศรษฐกิจ ขณะเดียวกันก็พยายามปรับตัวเองให้เข้ากับเงื่อนไขใหม่ที่รุกกล้าเข้ามา เพื่อให้ตนเองมี พื้นที่ ๆ จะดำรงอยู่ ชาวบ้านดั้งเดิมอาจปรับตัวเองไปสู่สภาพของนักธุรกิจ พ่อค้าแม่ค้ารายย่อยที่ พึ่งพิงกับรูปแบบชีวิตการค้าขาย และบริการ ซึ่งเป็นผลมาจากการเข้ามาของนักท่องเที่ยวต่างชาติ

ชุมชนวัดสังเวชเป็นชุมชนที่มีอายุและความเป็นมาพร้อมกับกรุงรัตน โกสินทร์ ที่แต่ เดิมพื้นที่ส่วนนี้เป็นบริเวณพื้นที่สำหรับอยู่อาศัยเท่านั้น สมาชิกในชุมชนทั้งหมดนับถือศาสนา เดียวกัน แต่ปัจจุบันชุมชนแห่งนี้ได้เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่เปิดสำหรับการเข้ามาถึงของคนภายนอก สิ่งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ทุกวันนี้นี้มีความใกล้เคียงกับเนื้อหาที่ปรากฏตามความ ในย่อหน้าข้างต้น

ในชุมชนได้เปลี่ยนเป็นย่านผสมผสานของการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ของทั้งผู้อยู่เดิม และผู้เข้ามาอยู่ใหม่ ขณะเดียวกันผู้เข้ามาอยู่ใหม่ก็มีความศรัทธา นับถือศาสนา คณละศาสนา กับผู้ที่อยู่เดิม

การผสมผสานมีองค์ประกอบ ดังนี้

บ้านเรือนอยู่อาศัยและผู้คนดั้งเดิม

บ้านเรือนเดิมที่ปรับปรุงเพียงเพื่อความแข็งแรงในการอยู่อาศัยคงเหลือจำนวนเพียงเล็กน้อยเท่านั้น หากมีการนับจำนวนผู้ครอบครองคนเดิม แล้วไม่อาจแน่ใจได้ว่าในปัจจุบันจะยังเหลืออยู่หรือไม่ ที่ตั้งของบ้านเหล่านี้ส่วนมากจะอยู่ทางด้านเหนือของชุมชน บางส่วนจะอยู่ด้านริมน้ำเจ้าพระยา ผู้ครอบครองสิทธิ์บ้านดังกล่าว โดยมากจะย้ายเข้าสู่ชุมชนเมื่อกว่า 40 - 50 ปีก่อน

ผู้คนดั้งเดิมที่ปรับปรุงที่อยู่อาศัยมาประกอบธุรกิจทำนกออาศัย

บ้านเรือนส่วนนี้จะปรับปรุงตัวบ้านบางส่วนให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ในการบริการ เช่น เพื่อให้คนไทยเช่าพักอาจจะทำเพียง กั้นบางส่วนของตัวบ้านเดิมเป็นห้อง ๆ ส่วนห้องน้ำอาจรวมอยู่ในห้องพัก หรือทำแยกเป็นห้องน้ำรวม หากให้บริการกับชาวต่างชาติ จะต้องปรับปรุงตัวบ้านส่วนที่จะเปิดบริการ เช่น เปลี่ยนฝา บุผนังและเพดาน ติดมุ้งลวด ทาสีห้องใหม่ บางแห่งอาจสร้างห้องน้ำรวมกับห้องพัก ส่วนใหญ่จะไม่ติดตั้งเครื่องปรับอากาศ บ้านลักษณะนี้มีอยู่ตามจุดต่าง ๆ ในชุมชน

ผู้เข้ามาเช่าบ้านหรือห้องพักระยะสั้น

ผู้คนลักษณะนี้บางส่วนมาเช่าอยู่ในช่วงเวลาค่อนข้างสั้น ประมาณ 3 - 6 เดือน แล้วย้ายออกไปอยู่ที่อื่นเพื่อให้ใกล้กับท่าเลหรือสถานที่ประกอบอาชีพ อีกส่วนจะเช่าอยู่ค่อนข้างนาน เนื่องจากอยู่ใกล้ที่ทำงานหรือทำเลค้าขายที่เป็นหลักแหล่งมั่นคง

ผู้เข้ามาอยู่ใหม่ซึ่งเป็นเจ้าของธุรกิจทำนกออาศัย

ผู้คนส่วนนี้ในระยะแรกจะเข้ามาอยู่ในชุมชน ช่วงหลังการเกิดเพลิงไหม้ ในชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2511 หลังจากนั้นจึงเพิ่มจำนวนเรื่อยมาเมื่อมีผู้ขายบ้านและที่ดินหรือการเช่า โอนสิทธิ์การเช่า เมื่อมีนักท่องเที่ยวต่างชาติเข้ามายังย่านบางลำพูมากขึ้น นายทุนส่วนนี้จึงปลูกสร้างอาคารตึกสูงทำเป็นอพาร์ทเมนท์ และเกสต์เฮ้าส์ เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ

การที่จะให้สมาชิกของชุมชนทั้ง 4 กลุ่ม มีความรู้สึกและเข้าใจถึงการมีประโยชน์ร่วมกันในชุมชนได้ จะต้องอาศัยความร่วมมือจากทั้ง 4 กลุ่ม โดยมีคณะกรรมการชุมชนเป็นแกนนำ และประสานงานในระยะแรก เพื่อให้เกิดการรวมตัวของทั้งสี่กลุ่ม วัตถุประสงค์เพื่อให้ทุกกลุ่มได้มี

ส่วนร่วม คือ ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ ในการพัฒนาให้เกิดประโยชน์โดยรวมต่อชุมชน แนวคิดที่เห็นว่าเหมาะสมกับลักษณะชุมชนผสมผสานคือ “ชุมชนน่าอยู่” โดยมีหลักการ ดังนี้

- มีสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ มีคุณภาพชีวิตและวิถีชีวิตดี

หลักการนี้ครอบคลุมทั้งด้านการมีสภาพแวดล้อมทางกายภาพดี มีโครงสร้างพื้นฐานเพียงพอ สังคมเข้มแข็ง เอื้ออาทรต่อกัน มีความสงบ สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย มีเอกลักษณ์วัฒนธรรม มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ดี มีความสุข

- มีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่าและเป็นประโยชน์

ช่วยเหลือเกื้อกูลให้ชุมชนเข้มแข็ง มีการสืบทอดรักษาและปรับใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาต่อยอดให้เกิดเทคโนโลยีที่เหมาะสม นำมาใช้ประโยชน์กับการผลิต และวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

- มีเศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง

มีภูมิคุ้มกันซึ่งสามารถเพิ่มรายได้และมีงานทำ ด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างเป็นระบบ มีทั้งการส่งเสริมการจัดการทุนรอนของชุมชน การผลิตสินค้าและบริการที่มาจากภูมิปัญญา สะท้อนเอกลักษณ์ของท้องถิ่น การยกระดับคุณภาพผลิตภัณฑ์

- มีระบบบริหารจัดการที่ดี

มุ่งเน้นไปที่การบริหารจัดการพัฒนาเมืองและชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ที่มีประสิทธิภาพ มีความรับผิดชอบที่โปร่งใสเป็นธรรม ตรวจสอบได้

กระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน อาจจะเริ่มต้นจาก ประเด็นที่ตัวเองสนใจหรือของกลุ่ม เป็นประเด็นร่วมในการทำงานและปรึกษาหารือร่วมกันในการทำงานร่วมกัน จากนั้นจึงขยายความร่วมมือหาแนวร่วมให้กว้างขึ้นเป็นเครือข่าย โดยกำหนดเป้าหมายเป็นทิศทางของการดำเนินการขับเคลื่อน จากนั้นจึงใช้กิจกรรมเป็นตัวนำให้มีการ “รวมคนรวมพลัง” กันทำกิจกรรมนั้นให้สำเร็จตามเป้าหมาย

ส่วนเหตุผลที่ให้คณะกรรมการชุมชน เป็นแกนนำและประสานงานก็เนื่องมาจากคณะกรรมการชุมชนสามารถประสานงานเพื่อขอความร่วมมือจากสำนักงานเขต หรือหน่วยงานภาครัฐ ในกรณีที่การดำเนินงานต้องการบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจหรืออุปกรณ์ช่วยสนับสนุน เพื่อให้กิจกรรมนั้นบรรลุเป้าหมาย ขณะเดียวกันคณะกรรมการชุมชนก็เป็นผู้ที่อยู่ในชุมชนให้ความไว้วางใจเลือกตั้งเข้ามา

การทำงานร่วมกัน โดยเริ่มต้นจากวิธีการปรึกษาหารือร่วมกัน เพื่อกำหนดเป้าหมาย ทิศทางการดำเนินงาน เพื่อนำไปสู่กิจกรรม และสุดท้าย เมื่อภารกิจนั้นสำเร็จ นอกจาก

ประโยชน์ที่จะเกิดแก่ชุมชนโดยรวมแล้ว กระบวนการตั้งแต่ต้นยังเป็นส่วนที่สร้างเสริมความสามัคคี ในชุมชนให้เกิดและแน่นแฟ้นขึ้น แม้ว่าสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมอาจมีความแตกต่างกันทางด้าน วัชวุฒิ คุณวุฒิ เชื้อชาติ ศาสนา และสถาบัน

ความภาคภูมิใจต่อประวัติศาสตร์หรือรกรากของชุมชน

การได้รู้ประวัติของท้องถิ่น ทำให้เราได้รู้จักตัวตนของเรา เข้าใจวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น เป็นผลให้มีความภาคภูมิใจและเกิดความรักความผูกพันในท้องถิ่นที่เราอยู่

ชุมชนวัดสังเวชเป็นชุมชนเก่าแก่มีมาก่อนกรุงรัตน โกสินทร์ เมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ บริเวณปากคลองบางลำพูได้กลายเป็นท่าเรือ ตลาดน้ำ เป็นแหล่งกระจายสินค้าไปเลี้ยงผู้คนในพระนครและด้านนอกกำแพงพระนครตอนเหนือ พื้นที่บนบกมีบ้านพักของขุนนางข้าราชการที่รับราชการมาแต่ครั้งกรุงธนบุรีและกรุงรัตน โกสินทร์ วัดสังเวชวิทยารามที่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวชุมชนก็เป็นวัด โบราณที่กล่าวกันว่าสร้างขึ้นในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา พอถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ได้เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินยังวัดสังเวชวิทยาราม ถึง 4 รัชกาลด้วยกัน คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (รัชกาลที่ 1) พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 4) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) เสด็จพระราชทานผ้าพระกฐินถึง 5 ครั้ง และในรัชกาลปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินเมื่อ วันอาทิตย์ที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

ข้างต้นเป็นประวัติโดยย่อที่น่าภาคภูมิใจกับอดีตของชุมชน ส่วนในปัจจุบันสิ่งที่ควรเป็นความภูมิใจของสมาชิกชุมชนร่วมสมัยก็คือ บุคคลในชุมชนที่ได้รับเกียรติยกย่องจากราชการให้เป็นศิลปินแห่งชาติถึง 5 คน และคุณป้าสุดจิตต์ คุริยประณีต เป็นหนึ่งในจำนวนดังกล่าวที่ยังคงถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีไทยแก่ผู้สนใจมาจนทุกวันนี้

ประวัติและความภาคภูมิใจข้างต้น ปรากฏมีผู้รู้ในชุมชนน้อยมาก ด้วยอาจจะไม่มีผู้รวบรวมและบันทึกเป็นหลักฐานเก็บไว้อย่างครบถ้วน การบันทึกที่สามารถสืบค้นได้มักจะมีเนื้อหาที่เฉพาะเจาะจง เช่น ประวัติของวัดหรือของบุคคลผู้มีชื่อเสียงในชุมชนเท่านั้น การเผยแพร่ก็อยู่ในวงจำกัด จึงทำให้ผู้คนที่เคยอยู่หรือยังอยู่ในพื้นที่ชุมชน ไม่สามารถทราบถึงประวัติหรือรกรากของชุมชนและของบุคคลผู้สมควรเป็นที่ภาคภูมิใจของชุมชนได้เลย ดังนั้นหากมีคำถามว่า ผู้คนในชุมชนมีความภาคภูมิใจต่อรกรากหรือประวัติของชุมชนหรือไม่ หรือเมื่อเวลาเปลี่ยนไปยังคงมีความภาคภูมิใจอยู่หรือเปล่า เนื้อหาสาระในย่อหน้านี้คงจะตอบคำถามทั้งสองคำถามหรือกับคำถามในลักษณะเดียวกันนี้ได้

ทำอย่างไรชุมชนจึงจะสามารถทราบเรื่องราวที่เป็นประวัติของชุมชนได้ นี่คือคำถามที่อาจมีผู้ตอบว่าให้แจกเอกสารที่เป็นเรื่องราวของชุมชนให้ผู้คนในพื้นที่ไปศึกษาอ่านดู เป็นคำตอบที่ดูผิวเผินว่าถูกต้อง แต่โดยแท้จริงแล้ว ประวัติของชุมชนที่มีข้อมูลด้านต่าง ๆ จะหาได้จากที่ใด เพราะคงไม่มีการจัดทำเพื่อวางจำหน่ายในแหล่งเผยแพร่หนังสือใดแน่

เอกสารการศึกษาวิจัยฉบับนี้เมื่อเสร็จสมบูรณ์ และสามารถเผยแพร่ไปยังสมาชิกของชุมชนได้โดยทั่วถึง น่าจะเป็นส่วนช่วยให้ผู้คนในชุมชนรวมทั้งประชาชนทั่วไปได้รู้จักตัวตน วัฒนธรรม ประเพณี และวิถีชีวิตในอดีตของชุมชนแห่งนี้ได้ทุกด้าน ผลที่ได้คือความภาคภูมิใจต่อรกรากของชุมชนและเกียรติประวัติของบุคคลที่สมควรได้รับการชื่นชม และสรรเสริญ

การมีสำนึกร่วมของชุมชน

เมื่อมองภาพกรุงเทพฯ เราอาจคิดถึงความเป็นเมือง ความใหญ่โตและทันสมัยที่สุดในประเทศไทย แต่ความใหญ่โตดังกล่าวล้วนเต็มไปด้วยเรื่องราวของอดีตและประวัติศาสตร์ที่ยาวนาน รวมถึงชีวิตผู้คนหลากหลายที่เติบโตในเมืองนี้ หรืออพยพโยกย้ายมาจากท้องถิ่นอื่น ซึ่งดำรงตนอยู่ในชุมชนสมัยใหม่ หรือในชุมชนแออัด แต่บางพื้นที่มีลักษณะของชุมชนทั้ง 2 ชนิดอยู่รวมในพื้นที่ชุมชนแห่งเดียวกัน เช่น ในชุมชนวัดสังเวช

ชุมชนวัดสังเวช แม้ว่าจะมีพื้นที่ไม่กว้างขวางนัก และมีชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ความใหม่เป็นเฉพาะเพียงคำว่า “ชุมชน” ที่เกิดขึ้นตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2528 นี้เอง ชุมชนแห่งนี้มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาวนาน และการดำรงอยู่ของชุมชนได้พัฒนาตนเองมาตลอดระยะเวลา ถึงแม้ว่าจะไม่อาจรักษาอัตลักษณ์เดิมของชุมชนไว้ได้ทั้งหมด ความเปลี่ยนแปลงดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบันน่าจะมาจากกระแสของการพัฒนาและการท่องเที่ยวที่เจริญรุดหน้าในพื้นที่โดยรอบชุมชนและในประเทศนั่นเอง

หากจะมีผู้มองย้อนอดีตของชุมชนแห่งนี้แล้วตั้งคำถามว่า จากเวลาที่ผ่านมาถึงปัจจุบันทำไมพื้นที่ส่วนนี้ยังคงอยู่โดยที่วิถีชีวิตและอัตลักษณ์ของชุมชนบางอย่างยังคงหลงเหลือให้พบเห็นได้ในปัจจุบัน แต่บางส่วนก็มีการเปลี่ยนไปบ้าง คำตอบที่ชัดเจนก็คือ “การมีสำนึกร่วมของชุมชน”

สมาชิกของชุมชนในอดีตล้วนมีความ รักและหวงแหนพื้นที่ของตน และสำนึกอยู่เสมอว่าการเข้ามาอยู่ในพื้นที่แห่งนี้ มิได้เป็นเพียงผู้ที่เข้ามาอาศัยทำการค้าในบริเวณนี้หรืออาศัยเพียงเป็นที่หลับนอนระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น ท่านเหล่านั้นแม้จะมีศักดิ์ตระกูลและฐานะที่แตกต่างกันก็ตาม แต่ที่มีเหมือนกันก็คือ “ความภาคภูมิใจต่ออดีตของชุมชนและมีความสำนึกร่วมกันในความ เป็นชุมชนเดียวกัน”

ในความเป็นชุมชนเดียวกัน ประโยชน์นี้หากจะให้ความหมายชัดเจนมากขึ้นก็เปรียบ
ได้กับคำว่า ครอบครัวเดียวกัน เพราะผู้ที่อยู่ในครอบครัวเดียวกัน ย่อมมีความรัก ความผูกพัน การ
ส่งเสริมสนับสนุนและเอื้ออาทรต่อสมาชิกในครอบครัวอย่างสม่ำเสมอ ฉะนั้น หากครอบครัวหรือ
ชุมชนใด มีสำนึกร่วมของชุมชนตามที่กล่าวไปแล้ว ความสุขสถาพรจะปรากฏต่อชุมชนแห่งนั้น
อย่างยั่งยืน

สรุปผลการวิจัย

ชุมชนวัดสังเวช เป็นชุมชนที่มีความต่อเนื่องกับเกาะรัตนโกสินทร์ ครั้นสมัยกรุงศรีอยุธยา บริเวณนี้เป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของเมืองบางกอกเป็นเมืองหน้าด่านชั้นนอก เมื่อมีการขุดคลองลัดบางกอกในสมัยพระไชยราชาธิราช ได้กลายมาเป็นเมืองด่านสำคัญ เป็นจุดพักสินค้าและจอดเรือสำเภาที่เดินทางไปติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์แทนกรุงธนบุรีใน พ.ศ. 2325 ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพและวิถีชีวิตผู้คนตลอดมา ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของชุมชน

1.1 การเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ

เมื่อมีการขุดคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู) ได้แบ่งแยกพื้นที่ออกเป็น 2 พื้น ส่วนหนึ่งเป็นพื้นที่ในเขตกำแพงพระนคร อีกส่วนหนึ่งกลายเป็นพื้นที่นอกเขตกำแพงพระนครในระยะแรก ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ยังเป็นการใช้ที่ดินที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โครงข่ายการสัญจรยังใช้ทางน้ำเป็นหลัก ที่ดินส่วนใหญ่ที่อยู่ลึกเข้าไปจากฝั่งแม่น้ำ ลำคลอง ยังเป็นที่รกร้าง การก่อสร้างบ้านเมืองได้เลียนแบบจากกรุงศรีอยุธยา เช่น มีตลาดตั้งอยู่ริมน้ำ ตลาดปากคลองบางลำพู เป็นตลาดที่สำคัญในสมัยรัชกาลที่ 1-3 และได้ขยายเป็นตลาดน้ำ และตลาดบกในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงที่อยู่ลึกเข้าไปเล็กน้อยจากปากคลองบางลำพู พื้นที่ในชุมชนช่วงสมัยนี้ยังไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก

การเปลี่ยนแปลงเริ่มปรากฏขึ้นจากการพัฒนาประเทศ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4-6 อิทธิพลของชาติตะวันตกในช่วงระยะนี้มีเพิ่มมากขึ้น การค้าขายมีเพิ่มมากขึ้น พื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงมากคือบริเวณที่มีถนนตัดผ่าน บริเวณย่านการค้ามีการสร้างตึกแถว เรือนแถวสำหรับเป็นที่อยู่อาศัย และค้าขาย มีการสร้างตลาดที่ทันสมัย และใหญ่โตขึ้นบนพื้นที่บก ทางด้านเหนือของพระนครมีถนนสามเสนตัดผ่าน การใช้ที่ดินอยู่อาศัยบนพื้นที่บก และในชุมชนวัดสังเวชได้มีความหนาแน่นเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับมียานพาหนะหลายชนิดสำหรับใช้ในการเดินทาง ได้เป็นสิ่งจูงใจให้ผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐาน และทำธุรกิจในพื้นที่ส่วนนี้ตลอดเวลา

ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ในดินเพื่อการพาณิชย์กรรมแทนการอยู่อาศัยได้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้นในพื้นที่ชุมชนวัดสังเวช และบริเวณใกล้เคียง การเติบโตของบ้านเช่าพักอาศัยภายหลังการเกิดเพลิงไหม้ในชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2511 และการเกิดขึ้นของเกสต์เฮาส์และอพาร์ทเมนท์ได้รุกพื้นที่อยู่อาศัยในชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

ส่วนพื้นที่ดินทางศาสนานั้น วัดสังเวชวิศยารามได้แบ่งพื้นที่ภายในวัดจำนวน 5 ไร่ 2 งาน เพื่อสาธารณะประโยชน์สำหรับจัดสร้างโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2496 สำหรับพื้นที่นอกเขตวัด ภายหลังเกิดเพลิงไหม้ในชุมชนเมื่อ พ.ศ. 2511 ทางวัดได้นำพื้นที่ว่างไปจัดประโยชน์ในรูปแบบอาคารแถวให้เช่าเพื่อการนารายได้มาบำรุงวัด

1.2 การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต

วิถีชีวิตของผู้คนในสมัยก่อนช่วงต้นกรุงรัตน โกสินทร์ ผูกพันอยู่กับแม่น้ำ ลำคลอง คือเป็นทั้งอยู่อาศัย ค้าขาย และการคมนาคม ผู้คนในชุมชนนอกจากจะมีอาชีพในการทำสวน และปลูกข้าวแล้วมีอาชีพใหม่ คือ การค้าขายผลผลิตจากสวนในพื้นที่เพิ่มขึ้น เมื่อบริเวณปากคลองบางลำพูได้มีการพัฒนาเป็นตลาดน้ำ

วิถีชีวิตผู้คนย่านบางลำพูเริ่มเปลี่ยนไปเมื่อประเทศ จำต้องทำสัญญาเบาริงกับอังกฤษและสัญญาทางพระราชไมตรีกับชาติตะวันตก การค้าขายเปลี่ยนมาเป็นระบบใช้เงินตรา เป็นผลให้ประเทศมั่งคั่งร่ำรวยขึ้น เมื่อมีการปรับปรุงตลาดบางลำพูให้ทันสมัย มีการตัดถนนในพื้นที่เพิ่มขึ้นหลายเส้นทางรวมทั้งที่ผ่านพื้นที่ด้านตะวันออก พื้นที่ย่านบางลำพูได้กลายเป็นแหล่งสำคัญทางการค้าและบันเทิง วิถีชีวิตผู้คนที่เดิมเป็นแบบชุมชนริมน้ำ ได้เปลี่ยนมาอยู่อาศัย และค้าขายบนบกเพิ่มมากขึ้น ตลาดน้ำปากคลองบางลำพูได้ลดบทบาทลงอย่างมาก

ความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนไปรวดเร็วขึ้น เมื่อเกิดเพลิงไหม้ในพื้นที่ชุมชนเป็นเหตุให้ผู้คนบางส่วนต้องย้ายออกจากพื้นที่ชุมชน นายทุนนอกพื้นที่ได้เข้ามาครอบครองสิทธิ์การเช่าที่ดินเพิ่มขึ้นเป็นระยะๆ และเมื่อมีการส่งเสริมการท่องเที่ยวประเทศไทย การแพร่กระจายวัฒนธรรมชาวต่างชาติได้เข้ามาสู่ย่านบางลำพู และชุมชนวัดสังเวช เนื่องจากเป็นแหล่งที่พักอาศัย ในพื้นที่ชุมชนมีการปรับปรุงที่อยู่อาศัยจากเจ้าของเดิม และจากนายทุน เป็นเกสต์เฮาส์ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวเพิ่มมากขึ้น

2. ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง

2.1 นโยบายในการพัฒนา

ในสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้น การปกครองมีลักษณะรวมศูนย์อำนาจ การตัดสินใจจะอยู่ที่พระมหากษัตริย์ จะทรงสั่งการไปยังขุนนางระดับต่าง ๆ เมื่อการปรับปรุงพัฒนาพื้นที่ ถนนหนทางที่มีการตัดขยายเพิ่มขึ้นแม้บางครั้งจะต้องรื้อถอนป้อมและกำแพงเมืองลงก็ตาม ตัวอย่างนี้ก็เป็นลักษณะที่พระมหากษัตริย์ทรงสั่งการ ผลที่เกิดขึ้นประชาชนในพื้นที่ย่อมได้รับ โดยตรงทันที เมื่อบ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครอง รัฐบาลจะเป็นผู้วางนโยบายด้านต่าง ๆ โดยมี

ผู้รับผิดชอบเป็นผู้สั่งการ การสั่งการทั้งสองแบบย่อมส่งผลกระทบต่อทั้งทางกายภาพและวิถีชีวิต ซึ่งต้องรวมถึงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองด้วย

2.2 นโยบายด้านการท่องเที่ยว

นโยบายภาครัฐที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวมาตลอด ได้ส่งผลให้มีนักท่องเที่ยวเข้ามาย่าน บางลำพู และทำให้มีการขยายตัวของที่พักอาศัย เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวต่างชาติ ชุมชนวัดสังเวช ซึ่งอยู่ในพื้นที่ย่านบางลำพู ซึ่งมีปัญหาคล้ายคลึงกับย่านการค้าทั่วไปที่มีการเจริญเติบโตอย่างไร้ขอบเขตและข้อบังคับ โดยเฉพาะขาดการวางแผนอย่างรัดกุมเกี่ยวกับเกสต์เฮาส์จากภาครัฐ ได้ส่งผลกระทบต่ออย่างชัดเจนต่อวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม หรือแม้กระทั่งอาคารบ้านเรือนรุ่นเก่าได้ถูกวัฒนธรรมต่างชาติเข้ามาครอบงำ

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ภาครัฐ

รัฐต้องวางแผนการใช้ที่ดินและควบคุมพื้นที่จากนโยบายผังเมืองรวมของกรุงเทพมหานคร ที่ควบคุมพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งการวางแผนอนุรักษ์ชุมชนดั้งเดิมที่มีหรือเกิดขึ้นพร้อมกับกรุงรัตนโกสินทร์

3.2 ชุมชนเจ้าของพื้นที่

ความเปลี่ยนแปลงของชุมชนในช่วงหลัง พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา เกิดขึ้นรวดเร็วกว่า ในช่วงระยะเวลาใดในอดีตของชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นไปอย่างเหมาะสมกับสภาพพื้นที่และวิถีชีวิตในชุมชน จึงควรรักษาบรรยากาศในชุมชนไว้ โดยการจัดระเบียบสภาพแวดล้อมชุมชน การรักษาและกำหนดสัดส่วนของอาคารที่พักอาศัยกับอาคารเพื่อบริการที่พักอาศัยในชุมชนให้เหมาะสม ตามกระบวนการนี้ต้องอาศัยความร่วมมือและเสถียรจากผู้คนทุกกลุ่มในชุมชน โดยจัดให้มีการร่วมประชุมเพื่อกำหนดแนวทาง วิธีการ เป้าหมายในการดำเนินการ ผลที่ได้้นอกจากทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งแล้ว ยังทำให้เกิดภูมิทัศน์ด้านทิวทัศน์ต่อความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ได้

ภาคผนวก ก

ศิลปินแห่งชาติชาวบางลำพู

ครอบครัว ไชยวสุ

ครอบครัว ไชยวสุ เป็นศิลปินแห่งชาติ คนแรกของชาวบางลำพู จากประวัติที่ครอบครัวเขียนไว้ด้วยตนเองว่า เกิดเมื่อวันพฤหัสบดีที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 120 พ.ศ. 2444 ที่บ้านริมคลองสำหรับบางยี่เรือ ชนบุรี แล้วย้ายไปอยู่บางลำพู ประสูติใหม่ พระนคร เริ่มเข้าเรียนโรงเรียนวัดชนะสงคราม เสียค่าเรียนปีละ 1 บาท ปีเดียวย้ายไปวัดราชบพิธ เสียค่าเรียนปีละ 2 บาท สามปีย้ายไปโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ เสียค่าเรียนปีละ 40 บาท แผลปีจบชั้นประโยคมัธยมบริบูรณ์ชาย คือ มัธยมปีที่ 8 ในปี พ.ศ. 2462 ระหว่างเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 7 กับ 8 สองปีสุดท้ายนั้นเรียนวิชาครู ประกาศนียบัตรมัธยม ตอนเย็นที่สามัคยาจารย์สมาคมด้วย เข้ารับราชการเป็นครูที่โรงเรียนมัธยมวัดเบญจมบพิตร พ.ศ. 2463 ครั้น พ.ศ. 2465 รับราชการทหารโดยสมัครเป็นนายดาบหนึ่งปี สอบได้เป็นนายดาบแล้วไม่ต้องประจำการ กลับเข้ารับราชการเป็นครูต่อไปตาม เดิม พ.ศ. 2467 บวชหนึ่งพรรษา สำนักวัดบวรนิเวศ โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระญาณวราภรณ์เป็นพระอุปัชฌาย์ พ.ศ. 2468 ย้ายไปโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ ไปลงโทษตีมือพระองค์เจ้าจิรสุประภาสเจ้า เป็นการผิดประเพณีและข้อปฏิบัติของโรงเรียนนั้น เลยกถูกย้ายตำแหน่งครูประจำสอนแทนครูที่ขาดทุกชั้นตั้งแต่ ม. 8 ลงมาถึงชั้น ป. 1 และให้ทำหน้าที่บรรณาธิการหนังสือ “แถลงการณ์ศึกษาเทพศิรินทร์” รายทอม ทำหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุดของโรงเรียน ทำหน้าที่นายทะเบียนลูกเสือ พ.ศ. 2472 ย้ายไปโรงเรียนสตรีวัดสุทธิวาราม แล้วย้ายไปโรงเรียนเบญจมราชาลัยในปลายปีเดียวกันนั้น พ.ศ. 2475 ย้ายไปโรงเรียนฝึกหัดครูเพชรบุรีวิทยาลงกรณ์ ตั้งแต่เริ่มเปิดใหม่ พ.ศ. 2479 ย้ายไปโรงเรียนมัธยมวัดสุทธิวาราม อยู่ได้วันเดียวก็อลาอาชีพรู 16 ปี ไปทำงานหนังสือพิมพ์ โดยประเดิมเป็นบรรณาธิการหนังสือพิมพ์รายวันสยามราษฎร์ ฉบับละ 3 สตางค์ จากนั้นก็ทำงานหนังสือพิมพ์เรื่อยมาหลายฉบับ โดยกำหนดไม่ได้ว่าฉบับไหนก็ปี ก็เดือน ก็วัน

ในปี พ.ศ. 2472 นักเขียนรุ่นเดียวกันรวมตัวกันตั้งคณะสภาพบุรุษขึ้น โดยมีสำนักอยู่ที่บ้านหน้าวัดชนะสงคราม ออกหนังสือรายปักษ์ “สภาพบุรุษ” อันเป็นกำเนิดของนามปากกา “ชีวเมอริสต์” แต่การเขียนหนังสือได้เริ่มแต่ พ.ศ. 2460 การทำหนังสือเขียนออกในห้องเรียนชั้นมัธยมปีที่ 6 ชื่อคุณลิขิต ร่วมกับ เกือบ จันทนบุปผา (นายพลพัน หุ้มแพร) ซึ่งเป็นผู้เขียนการ์ตูนประจำเล่ม

ต่อมากร่วมทำหนังสือ เบญจมานุสรณ์ รายเดือนของเบญจมาบพิตรและเป็นบรรณาธิการ “แถลงการณ์ศึกษาเทพศิรินทร์” รายเทอมของเทพศิรินทร์ แต่โรมาเป็นผู้สนใจอย่างยิ่งในการเขียนภาษาไทยให้ถูกต้องตามที่ควรจะเป็นและมีพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ซึ่งถือหรือบังคับให้เป็นบรรทัดฐานของการเขียนสะกดการันต์คำไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2493 แล้วก็ถือตามนั้นอย่างเคร่งครัดไม่คือคั้ง ทั้งที่บางคำไม่เห็นพ้องด้วย ได้ตั้งกระบวนการเป็นส่วนตัวขึ้นคนเดียวเรียกตัวเองว่า “แคมเพนกำจัดสะกดการันต์ผิดพลาดคลาดเคลื่อน” และประพาดิการทักท้วงก่อนแคะผู้ที่สะกดการันต์ผิด โดยเขียนคอลัมน์ “ล่อแหลม” ลงหนังสือพิมพ์ โดยออกอากาศรายการวิทยุและโทรทัศน์ แสดงปาฐกถาและอภิปรายในการทำแคมเพนนี้ ก็เป็นการหาศตรูผู้เกลียดชัง ได้โดยทางลัด ได้มีอาจารย์ 2 ท่าน โกรธนัก โกรธหนักถึงไม่พูดด้วยที่ไปทักท้วงก่อนแคะท่านเข้า ได้มีนักเขียนและคอมลัมน์หลายท่าน โกรธถึงขั้นบั้งคั้งเมื่อพบกัน และบั้งหนักถึงขั้นอาฆาตและเขียนคำในหนังสือพิมพ์อย่างหยาบคาย ได้มีห้างร้านการค้าแห่งหนึ่งส่งนักมวดยมาจะเล่นงานฐานไปทักท้วงเกี่ยวแก้อ้อสินค้าเข้า เห็นเป็นการ “ล่อแหลม” ต่ออันตรายเต็มที จึงลี้มกระบวนการระงับการทำแคมเพนเสีย และเลยเก็บคำที่มักมีผู้สะกดการันต์ผิดรวบรวมไว้ในตอนทักท้วงก่อนแคะไปนั้นไปพิมพ์เป็นเล่มชื่อ “สะกดให้ถูก” ก็มีผู้สนใจพอประมาณปานกลาง

ในตอนปลายชีวิต สนใจการเรียนภาษาบาลีสันสกฤตและตั้งใจจะแปล “กถาสรีตสาคกร” อันเป็นวรรณกรรมโด่งดังของภาษาสันสกฤต (แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ) นอกจากนั้นยังเป็นบรรณาธิการพุทธรักษา วารสารสำหรับเยาวชนรุ่นกลาง เพื่อสอนพระราชปราวร วารสารรายเดือนของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ไปที่ชวชาญนักเรียนตามโรงเรียนไม่มีวางขายในตลาดออกขายเล่มละ 1 บาท โดยลงทุนเล่มละ 1 บาท 5 สตางค์ เดือนละ 2 หมื่นเล่ม ในปี พ.ศ. 2529 ได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ (ห้ศคคิ) และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้มอบรางวัลพระเกี้ยวทองคำ ในฐานะผู้เผยแพร่ภาษาไทยดีเด่นในปีเดียวกัน ท่านได้หยุดงานเขียนเมื่ออายุ 90 ปี คงพักผ่อนอยู่กับบ้านอย่างสงบกับครอบครัวที่บ้านท่ามกลางลูกหลาน โดยรักษาสิล ฟังเทศน์ ฟังธรรมจากวิทยุ จากแถบบันทึกเสียงจนสิ้นอายุขัย เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ. 2540 สิริรวมอายุได้ 96 ปี 1 เดือน 17 วัน

ในคำสดุดีครุอบ ไชยวสุ ในคราวได้รับยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติได้กล่าวไว้ว่า “งานวรรณศิลป์ที่เด่นที่สุดของครุอบในนามปากกา “ฮิวเมอริสต์” จำแนกเป็น 3 ประเภท คือ เรื่องชวนขัน หรือ ห้ศคคิ เรื่องเกี่ยวกับภาษาไทยและเรื่องแปล งานเขียนของท่านมีความเป็นเลิศอยู่ 2 ด้าน คือ อารมณ์ขันและการใช้ภาษาไทย นามปากกา “ฮิวเมอริสต์” จึงถือเป็นผู้นำในแนวเขียนเชิงห้ศคคิของไทย ที่เป็นแบบฉบับวรรณศิลป์ไทย อันหาคนเขียนงานในแนวนี้ยากมากแม้ในปัจจุบัน

ผลงานของท่าน ได้เชิดชูคุณค่าอารมณืในภาษาไทยให้เราได้ประจักษ์ในอัจฉริยภาพของคนไทย
ที่มีมาทุกยุคทุกสมัย จึงสมควรยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาวรรณศิลป์

เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ เขียนสดุดีครูบ ไซหวสุไว้ว่า

ครูบ ไซหวสุ	ผู้บคำให้บขัน
เสกความให้สำคัญ	เสกภาษาให้สรรษา
ให้นามฮิวเมอริสต์	ให้พินิจพิจารณา
รู้จักษ์อักษรา	อารมณ์ขันไทยชั้นครู

ถึงวันนี้ พ.ศ. 2545 ถ้าครูบยังมีชีวิตอยู่ ครูบ ไซหวสุ จะมีอายุถึง 101 ปี แม้ชีวิต
ร่างกายของครูจะหาไม่แล้ว แต่ผลงานของครูมีอยู่มากมายให้ได้ศึกษา และนับได้ว่าวันนี้ครูบ
ไซหวสุ ยังไม่ตายไปจากวงการวรรณกรรมและบรรณพิภพโดยแท้

ครูเฉลย สุขะวณิช

ผู้มีฝีมือเลิศทางด้านนาฏศิลป์ เป็นผู้คิดประดิษฐ์ท่ารำที่คนไปใช้รำทั้งบ้านทั้งเมือง ได้สู
อุทิศตนเพื่องานนาฏศิลป์ ทั้งด้านการรักษาของโบราณให้คงอยู่สืบมา อีกทั้งยังประดิษฐ์คิดท่ารำ
ใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นในโลกของนาฏศิลป์ไทย หนึ่งในศิลปินที่มีคุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น ได้แก่ ครู
เฉลย สุขะวณิช

ครูเฉลย สุขะวณิช เป็นบุตรคนที่ 5 ของนายเงิน และนางเนี้ย แต่สุข เกิดเมื่อวันที่ 11
พฤศจิกายน พ.ศ. 2447 ร.ศ. 123 ที่บ้านบริเวณ เวียงนครเขมม คุณตามีร้านประกอบอาชีพเลี่ยมฟัน
ทอง ซึ่งเป็นที่นิยมกันของผู้มีอันจะกินในสมัยนั้น ชีวิตในวัยเด็กค่อนข้างสุขสบาย เรียนหนังสือที่
โรงเรียนราษฎร์ย่าน เอส เอ บี

เมื่อเล็ก ๆ ได้ไปอยู่บ้านคุณยายแถวนางเล็งใกล้วัดโสมนัสวิหาร คุณยายได้พาไปดู
ละครเรื่องสาวเครือฟ้า ของกรมสมเด็จพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ทำให้ใจใฝ่ฝันอยากเป็นละคร
บ้าง ในระหว่างนั้นจะไปไปมาระหว่างบ้านคุณยาย และบ้านคุณหญิงเอี่ยมจรรยาบุรากลุคย์ ทำให้รู้
ว่าวังสวนกุหลาบจะรับเด็กหญิงหัดละคร แล้วในที่สุดก็ได้ไปหัดละครที่วังสวนกุหลาบจนได้ตั้งใจ
คิดฝัน ในปี พ.ศ. 2454

ที่วังสวนกุหลาบนี้เองที่ครู ได้มีโอกาสได้เรียนกับครูละครที่ได้ชื่อว่าเป็นเลิศของ
แผ่นดิน ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่ละครหลวงรัชกาลที่ 2 ผ่านมาจนถึงละครหลวงรัชกาลที่ 4 ละครเจ้าคุณ

จอมมารดาเอมในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง
ครูที่สอนประจำ ได้แก่

หม่อมครู นุ่ม นวรัตน์ ณ อยุธยา สันนิษฐานว่าเป็นละครเจ้าคุณจอมมารดาเอม หม่อม
อึ้ง หลิตเสน เป็นหม่อมละครในสมเด็จพระบวรหรือกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ หม่อมครู
แย้ม (อิเหนา) หม่อมในสมเด็จพระยาบรมมหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) สอนบทบาทของอิเหนา
ย่าหรั่ง แม่ครูหิม เป็นละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) สอนกระบวนท่ารำ
พันทาง ทำออกภาษา ทำรำกลมเงาะ เป็นต้น นอกจากนั้นทูลกระหม่อมอภัยวงศ์เดชาวุธยังได้เชิญ
ท่านเจ้าจอมมารดาเจ้าจอมในรัชกาลก่อน ให้ช่วยสอนศิษย์ให้ โดยส่งศิษย์ไปเรียนบางที่รับครุมา
สอนที่วังสวนกุหลาบ ได้แก่ คุณท้าววรจันทร์บรมชรมิกภักดี เจ้าจอมมารดาเวดในรัชกาลที่ 4
เจ้าจอมมารดาเขียนในรัชกาลที่ 4 และเจ้าจอมมารดาสาย เจ้าจอมละม้าย เจ้าจอมมารดาทับทิมใน
รัชกาลที่ 5 นอกจากนั้นยังได้เชิญครูจากกรมมหรสพในรัชกาลที่ 6 เข้ามาฝึกซ้อมและปรับปรุง
ท่ารำแบบโขนหลวง ได้แก่ พระยาฉันทกานูรักษ์ คุณหญิงเทศ ฉันทกานูรักษ์ คุณแบน และยังมีครู
พิเศษอีกหลายท่าน นับว่าได้มีครูที่ดีของแผ่นดินได้มาสอนและถ่ายทอดให้ไว้เป็นอย่างดี

หลังจากเป็นข้าละครหลวงของวังสวนกุหลาบได้ไม่นานนัก พ.ศ. 2462 บรรดาข้าหลวง
ละครต้องย้ายไปอยู่ในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก
กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ณ วังเพชรบูรณ์ แต่ยังคงเรียกว่าละครวังสวนกุหลาบ ได้รับการศึกษา
เพิ่มเติมด้านการแสดงละครคึกคักบรรพ์และการดนตรีอีก นอกจากนั้นยังได้โปรดให้แสดงละคร
ถวายต่อหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายครั้ง ซึ่งเป็นพระมหา
กรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้ พ.ศ. 2466 สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุน
เพชรบูรณ์อินทราชัยได้ทิวงศต รวมเวลาที่ฝึกอบรมนาฏศิลป์ไทยเป็นเวลา 12 ปี จึงได้กราบบังคม
ทูลลาออกมาปรนนิบัติมารดา

ต่อมาได้สมรสกับพระยาอมเรศร์สมบัติในสองปี หลังจากนั้นได้พำนักอยู่ที่บ้านซอยวัด
สามพระยาคือเขตพระนครปัจจุบันและเมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพายุติลงก็ได้ย้ายลงมาอยู่บ้านเลขที่
211 ถนนลำพู ซึ่งไม่ไกลจากบ้านเดิมนัก ครูเฉลยมีบุตรธิดา 4 คน คือ นายมาโนช สุขะวณิช
นางสาวบุพดี สุขะวณิช แพทย์หญิงรพิน สนิทพันธุ์ และนางวลัย วาจกวิศุทธิ์ เมื่อพระยาอมเรศร์
สมบัติได้ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2490 แล้วยังต้องรับหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุตรธิดาโดยลำพัง แต่ก็มีฝ่าฝืน
ส่งเสียลูกจนจบการศึกษาเป็นอย่างดีแล้ว ครูลมูล ชมะคุปต์ ได้มาชวนให้ไปสอนที่วิทยาลัย
นาฏศิลป์เพื่อรักษาและถ่ายทอดศิลปะการแสดงชั้นสูงที่ได้เรียนมาไว้แก่คนรุ่นหลัง ครูเฉลยได้เข้า
รับราชการเป็นครูโรงเรียนนาฏศิลป์ในปี พ.ศ. 2500 ได้ทำการฝึกสอน ถ่ายทอดวิชานาฏศิลป์อันอยู่
ในสายเลือดของท่านรวมทั้งประดิษฐ์ท่ารำใหม่แก่วิทยาลัยนาฏศิลป์อีกมากมาย จนได้เกษียณอายุ

ราชการในปี พ.ศ. 2508 แต่ก็ได้ทำการสอนอยู่ในตำแหน่งเดิม ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้เชี่ยวชาญสอนนาฏศิลป์พร้อมกับครูลมุล ชมะคุปต์ หลังจากโรงเรียนนาฏศิลป์ได้สถาปนาเป็นวิทยาลัยนาฏศิลป์ได้ 1 ปี และยังคงทำงานด้านนาฏศิลป์ด้วยความรักเป็นชีวิตจิตใจจนตลอดชีวิตของท่าน ครุถึงแก่กรรมโดยสงบเมื่อวันที่ 14 เมษายน 2543 รวมอายุได้ 96 ปี 5 เดือน 3 วัน

ผลงานการประดิษฐ์ทำรำขึ้นใหม่ที่ร่วมกับครูลมุล ชมะคุปต์ ได้แก่ ระบำกีนรีกีนรา ระบำโบราณคดีชุด ทวาราวดี ศรีวิชัย ลพบุรีเชียงแสน แสดงครั้งแรกปี พ.ศ. 2510 ระบำรับระบำฉิ่ง ฟ้อนแคน เชิงสัมพันธ์ เชิงสราญ รำกิ่งไม้เงินทอง ถวายพระพรออกแสดงในปี พ.ศ. 2522 ประดิษฐ์ทำร่วมกับอาจารย์จำเรียง พุขประดับ ได้แก่ ระบำดาวเรือง ระบำศรีขยสิงห์ ระบำประทีปทอง ระบำรัตนมาลี ระบำกาญจนภิเษก ร่วมกับอาจารย์นิตยา จามรمان ได้แก่ ฟ้อนลาวสมเด็จ รำแม่บท สลับคำ รำพัชรต้นโกสินทร์ ที่ร่วมกับอาจารย์อุ้ม อังสุร และอาจารย์รัตติยะ วิกสิตพงศ์ เช่น ระบำเทพนพเคราะห์ ระบำสวัสดิรักษา

ระบำที่ครูประดิษฐ์เพิ่มเติม เช่น ระบำราชสำนัก ระบำสงกรานต์ ฟ้อนชมสวน สำหรับชมสวน ฟ้อนชมเดือน ระบำนก ระบำอุษยา ระบำหอม ระบำเทพอัปสรพนมรุ้ง ระบำธรรมจักร ระบำสคูติบรรพชนไทย เป็นต้น ครูได้ทำหน้าที่สืบทอดวิชานาฏศิลป์ทำรำของเก่าเอาไว้และถ่ายทอดให้แก่ศิษย์ทำให้ทำรำเหล่านั้นไม่สูญหาย นอกจากนั้นยังร่วมวางหลักสูตรและฝึกสอนนาฏศิลป์ไทยทั้งภายในทฤษฎีและปฏิบัติแก่นักเรียนนิสิตนักศึกษาหลายสถาบัน เป็นที่ปรึกษาในละครรำทุกประเภทแก่หน่วยงานและบุคคลทั่วไป เช่น เป็นที่ปรึกษาและเป็นผู้ฝึกหัดละครนอกละครในแก่ชมรมโขนธรรมศาสตร์ตั้งแต่เริ่มแรก

ครูเฉลย สุขะวณิช ได้รับการยกย่องประกาศเกียรติคุณจากหลายสถาบันที่สำคัญ ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้ให้ปริญญาศิลปกรรมศาสตร์คุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ในปี พ.ศ. 2536 ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติในปี พ.ศ. 2530 สาขาศิลปะการแสดง (นาฏศิลป์)

ครูเฉลย สุขะวณิช ได้อุทิศทุ่มเทเพื่องานทางด้านนาฏศิลป์ด้วยความรักเป็นชีวิตจิตใจจนตลอดชีวิตของท่าน ครุถึงแก่กรรมโดยสงบเมื่อวันที่ 14 เมษายน 1543 รวมอายุได้ 96 ปี 5 เดือน 3 วัน นับเป็นการสูญเสียศิลปินที่มีค่าของแผ่นดินไปอีกท่านหนึ่ง

(เรียบเรียงจากต้นฉบับของคุณนคร วาแก้ววิสุทธิ ขอบขอบพระคุณในความกรุณาของคุณนคร เป็นอย่างยิ่ง)

ครูสุดจิตต์ ดุริยประณีต นักร้องเสียงทองแห่งบางลำพู

เมื่อปีพุทธศักราช 2543 เป็นปีที่ครูสุดจิตต์ ดุริยประณีตครบรอบ 72 ปี คุณเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์ ได้เขียนบทกวีคารวะไว้ว่า

ครบหกกรอบอายุครูสุดจิตต์
ดุริยประณีตนิมิตสังคีตสยาม
เพชรแห่งบางลำพูอยู่ยงยาม
สว่างามเป็นศรีคนตรีไทย

ครูสุดจิตต์ ดุริยประณีต เกิดเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2471 เป็นบุตรคนที่ 11 ของ คุณพ่อสุข คุณแม่แถม ดุริยประณีต แห่งสำนักดนตรีบ้านบางลำพู หน้าวัดสังเวชวิทยาราม พี่น้อง ทั้งเดียวกัน 12 คน คือ ชูบ โชติ ชื่น ชัน เชื่อม แซ่ม้อย ชม ตึกตา ทศนีย์ สุดจิตต์ และสืบสุด ในจำนวนนี้มีพี่น้องถึง 10 คนที่ได้สืบทอดวิชาคีตดนตรีไทยจากบิดามารดา

ครูพ่อสุขเป็นมีฐานะเอกประจำคณะละครวังเทเวศร์ หรือวังบ้านหม้อของเจ้าพระยา เทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ คุณแม่เล่าก็เป็นนางละครประจำคณะของวังเจ้า ตลาดานา บางลำพู เมื่อ แต่งงานก็มาอยู่บางลำพู ช่วยกันทำมาหากินทางดนตรีไทยทุกรูปแบบ ทั้งรับงานปี่พาทย์ งานละคร ฟ้อนรำ การผลิตเครื่องดนตรีไทย และการสอนวิชาดนตรีไทยแก่ลูกหลายและบุคคลผู้สนใจทั่วไป โดยได้รับความช่วยเหลือจากครูคนตรีไทยชั้นผู้ใหญ่เป็นอย่างดี จึงนับได้ว่าครูสุดจิตต์ได้เกิดมา ท่ามกลางบรรยากาศของคนตรีไทยมาแต่แรก ย่อมซึมซับความรู้ในการขับร้องดนตรีละคนฟ้อนรำ และกิจการบันเทิงต่าง ๆ มาตั้งแต่เล็ก

ครูได้เรียนหนังสือที่โรงเรียนแนววิทยา อำเภอพระนคร ต่อมาได้ย้ายไปเรียนที่วัดใหม่ อมตรส แล้วไปศึกษาต่อที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ในแผนกคนตรีสากล เรียนไวโอลินกับครู โฉลก เรียนเปียโนกับครูมณเฑียร ช่วงสงครามมหาเอเชียบูรพาได้อพยพไปกับครอบครัวที่บ้านกบเจา บางบาล ออยุธยา และเรียนต่อที่บ้านแพนจนจบการศึกษาชั้นสูงสุด

การศึกษาทางด้านคนตรีไทย เมื่อเติบโตมากับครอบครัวคนตรีไทยเช่นนี้ จึงสามารถ เล่นคนตรีไทยได้รอบวง ได้เรียนคนตรีไทยอย่างจริงจังเมื่ออายุ 8 ขวบ โดยคุณพ่อสุขเป็นผู้จับมือ หัดฆ้องวงใหญ่ต่อเพลงสาธุการและได้เรียนขับร้องเพลง ไทยจากแม่แถม เริ่มต้นที่ดับพระไวย แดกทัพ อันเป็นเพลงที่คุณแม่แถมชอบสอนให้ลูกหลาน และเรียนร้องเพลงอย่างจริงจังเมื่ออายุ 10 ขวบ ด้วยการสนับสนุนของบิดามารดาและพี่ ๆ ทำให้ครูมีความรู้พื้นฐานทางด้านคนตรีไทยและ การขับร้องเป็นอย่างดีและได้ดำเนินชีวิตสายคนตรีไทยอย่างมั่นใจตลอดมา

ครูอาจารย์ที่ได้ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ด้านดนตรีไทยและการขับร้องเพลงไทย ได้แก่ ครูพระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาทีน) หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปะบรรเลง) พระยาภูมิเสวิน (จิตร จิตเสวี) ครูเหนี่ยว ดุริยพันธ์ ครูมนตรี ตราโมท นอกจากนี้ยังได้รับการถ่ายทอดละครร้องจาก ครูเขื่อน สีโกวิน (แม่เขื่อนใหญ่) แม่ขม้อย อดีตคาราละครชื่อดัง ครูละม่อม อิศรางกูร ณ อยุธยา และยังได้เรียนวิชานาฏศิลป์จากครูเฉลย สุขะวณิช ครูละมุล ขมะคุปต์ อีกด้วย

ในปี พ.ศ. 2492 ประกวดขับร้องเพลงไทยทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยได้ที่ 3 ที่ 1 ครูเจริญใจ สุนทรวาทีนที่ 2 ครูทัศนีย์ ดุริยประณีต ที่ 3 ครูสุจิตต์ ดุริยประณีต ปี พ.ศ. 2500 จึงได้เข้ารับราชการที่กรมประชาสัมพันธ์จากการชักชวนของท่าน มล.ขาบ กุญชร ณ อยุธยา ท่านอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ในสมัยนั้น และได้เรียนการขับร้องเพลงกับครูคงศักดิ์ คำศิริ หัวหน้างานดนตรีไทยและได้ร่วมงานกับนักดนตรีที่มีความสามารถของวงกรมประชาสัมพันธ์ ได้แก่ ครูระติ วิเศษสุรการ (จะเข้) ครูฉลวย จิชันท์ (ซอด้วง) ครูจำเนียร ศรีไทยพันธุ์ (ขลุ่ย ปี่ ขับร้อง) ครูเขมาชัยโสคติ (ซอด้วง) ครูประสงค์ พิณพาทย์ (ระนาดเอก) ครูเมธา หมูเย็น (ระนาดเอก) ครูหลง มีป้อม (ระนาดทุ้ม) ครูศิริ นักดนตรี

ครูสุจิตต์ได้มีส่วนช่วยเป็นกำลังสำคัญของวงดนตรีไทยกรมประชาสัมพันธ์มาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นการแสดง การบันทึกเสียง การจัดรายการวิทยุ งานบริหาร และความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ จนเกษียณอายุราชการเมื่อ พ.ศ. 2531 และได้รับพิจารณาให้ได้ทำงานต่อมาจนปัจจุบัน

เป็นครูสอนรายวิชาพื้นฐานดนตรีไทย นาฏสังคีต ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร สอนวิชาขับร้องเพลงไทยและดนตรีไทยที่คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยตั้ง พ.ศ. 2514 จนปัจจุบัน นอกจากนั้นได้ไปสอนตามสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาอีกหลายแห่ง เปิดสอนวิชาดนตรีไทยและการขับร้องให้เด็ก ๆ นักเรียน เยาวชน ตลอดจนผู้ใหญ่ที่สนใจที่บ้านดุริยประณีตในทุกวันเสาร์-อาทิตย์ หรือในช่วงปิดเทอมตลอด เป็นผู้ดำเนินรายการรีนรสดนตรีไทย ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 จนปัจจุบัน นับเป็นรายการดนตรีไทยทางวิทยุที่ยาวนาน นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งกับนักดนตรีไทย

ทั้งชีวิตที่อุทิศและทุ่มเทเพื่อดนตรีไทยและการขับร้องนั้น ได้ส่งผลให้ครูได้รับการยกย่องและเกียรติยศมากมายที่สำคัญได้รับพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ ให้ตามเสด็จสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารี ในตำแหน่งผู้ขับร้องและผู้ควบคุมวงดนตรีไทยในคณะละครอาสาสมัครในพระบรมราชินูปถัมภ์ ได้รับพระราชานุญาตถวายการร่วมบรรเลงขับร้องดนตรีไทยกับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาสยามบรมราชกุมารีในโอกาสต่าง ๆ ถวายการฝึกซ้อมเพลงไทยแก่พระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าโสมสวลี

พระวรวงษาทีคามาคู และพระเจ้าหลานเธอพระองค์เจ้าพัชรกิติยาภา ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ได้รับปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์สาขาวิชาสังคีตศิลป์ ปีการศึกษา 2537 จากมหาวิทยาลัยศิลปากรและได้รับประกาศยกย่องเชิดชูเกียรติให้เป็นศิลปินแห่งชาติสาขาศิลปะการแสดง (คีตศิลป์ไทย) เมื่อ พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นรางวัลที่ภาคภูมิใจยิ่งของชีวิต

เสกสำเนียงเสียงคำให้ล้ำค่า ให้ชีวิตชีวาพาใจไหว
 มอบความรู้สู่ศิษย์สุดจิตใจ เพื่อศิษย์ได้ดำรงคงความรู้
 เป็นมิ่งขวัญมงคลดนตรีไทย เป็นแม่ไม้ทางเพลงบรรเลงอยู่
 เป็นความภาคภูมิใจได้เชิดชู เป็นศิษย์ครูสุดจิตต์ชั่วนิจนิรันดร์

(เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์)

ถึงวันนี้ยังทำงานด้านศิลปะดนตรีไทยการขับร้องการแสดงอยู่เป็นชีวิตจิตใจ ไม่เคยทอดอวยยอมแพ้แก่สังขาร ยังกรำงานเพื่อลูกหลานและคนรุ่นหลังเพื่อให้มนต์ขลังของดนตรีไทย เพลงไทยและการแสดงของไทยจักได้คงอยู่คู่แผ่นดินไทยสืบไปนานเท่านั้น

(เรียบเรียงจากบทความของอานันท์ นาคคง หนังสือครูสุดจิตต์ 72 กระรัต)

ครูประคิษฐ์ บุระพุททะ: ศิลปินแห่งชาติชาวบางลำพู

ครูประคิษฐ์ บุระพุททะ ศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2544 สาขาสถาปัตยกรรม (ประเพณี) หลายคนอาจจะไม่รู้จักว่าท่านเป็นใครมาจากไหน แต่สำหรับคนบางลำพู ย่านวัดสังเวชแล้วจะรู้จักท่านเป็นอย่างดี เพราะท่านเกิดที่นี่ เป็นเด็กเติบโตเรียนหนังสือและทำงานในย่านนี้ และได้ฝากผลงานไว้ ในถิ่นนี้ก็หลายชิ้น

ครูประคิษฐ์ บุระพุททะ เกิดเมื่อวันที่ 19 กรกฎาคม 2465 ถึงวันนี้ปี พ.ศ. 2545 ก็เป็นที่ครุมีอายุ 80 ปีพอดี ครูประคิษฐ์เป็นลูกชายคนที่ 5 ของครอบครัวบุระพุททะ ที่มีพี่น้องร่วมท้องเดียวกันถึง 8 คน

ตระกูลของคุณครูเป็นศิลปินช่างทั้งตระกูล นับแต่คุณปู่ คือ ปู่พุก เป็นช่างเหมือนกัน คุณตาชื่อ พระยาจินดารังสรรค์ เป็นนายช่างเอกของรัชกาลที่ 6 ออกแบบและทำโรงเรียนวชิราวุธ พระราชวังสนามจันทร์ รูปพระแม่ธรณีบีบมวยผมสนามหลวง พระร่วงโรจน์ฤทธิ์ ที่นครปฐม คุณพ่อคือ คุณหลวงวัฒนศิลป์ ที่มีผลงานด้านศิลปะหลายชิ้น เมรุเก่าวัดสังเวชเป็นฝีมือคุณพ่อ คุณพ่อเป็นช่างเขียนด้วยลายประแจเงินในพระอุโบสถวัดสังเวช นั้นฝีมือท่าน ภาพเขียนในโบสถ์วัด

บรมนิวาส วัดสะแกศ วัดพระแก้วก็มีอยู่หนึ่งห้องที่ยังมีชื่ออยู่ คุณแม่ชื่อแม่เปี่ยม บ้านอยู่ด้านริมคลองบางลำพูด้านหลังวัดสังเวช ปัจจุบันคือหน้าโรงเรียนวัดสังเวชนั่นเอง

ครูประคิษฐ์ ยู่ะพุกกะ เล่าความหลังครั้งเรียน โรงเรียนวัดสังเวชสมัยประถมเมื่อปี พ.ศ. 2470 ให้ฟังว่า ครูใหญ่ชื่อรองอำมาตย์ตรี อ่อง ครูที่จำได้คือ ครูพริ้ง หนดคกเพิ่มเลย สอนทั่วไป ครูพริ้งจะเป็นคนที่ตักเรียนหนักมาก ดีด้วยไม้ขนาดนี้วครั้ง ตอนนั้น โรงเรียนของเรามีเพียงระดับประถมศึกษา จบประถมสี่แล้วต้องไปเรียนวัดราชาธิวาส

ในฐานะที่อยู่บางลำพูมาตั้งแต่เล็ก ๆ บางลำพูสมัยนั้นเป็นอย่างไบบ้าง คลองบางลำพูใกล้ ๆ กับวัดเรานั้น มีศาลาทำน้ำ 2 ศาลา ศาลาใหญ่เป็นศาลาที่ขึ้นไปทางโบสถ์ คลองบางลำพูยังมีน้ำไหลเล่นกันได้สบาย ปากคลองก็เป็นที่จอดแพไม้ซุงของโรงเลื่อย ในคลองมีโรงเลื่อยอยู่

ต้นลำพูมีอยู่ที่ปากคลอง ที่บ้านริมคลองก็มีต้น ไม้ใหญ่อยู่ต้นหนึ่ง และที่ปากคลองบ้านเจ้าคุณทิพโกษา เลยไปหน้าศาลาวัดตรงข้ามกัน ก็ต้นใหญ่อีกต้น สมัยก่อนมีหิ้งห้อยเข้ามาเกาะอยู่มากมาย ยังบินเข้ามาถึงในบ้าน ต.เง็กชวณอยู่ติดสะพานนรรัตนสถาน มีโรงหนึ่งบางลำพูอยู่ มีธนาคารไทยพาณิชย์ สมัยนั้นก็รู้จักเคยคุยกับเขาบ้าง เขาเป็นผู้ใหญ่แล้วเราเป็นเด็ก นาย ต.เง็กชวณ แก่โค้งคังเรื่องทีบเสียดตราตราตาย สายสร้อยวิทยาศาสตร์ไม่ลอกไม่ดำ

จบมัธยมแล้วได้ไปเรียนที่ศิลปากร โรงเรียนศิลปากรแผนกช่าง สมัยครั้งยังเรียนที่โรงเรียนศิลปากรแผนกช่าง 5 ปีนั้น ครูเล่าให้ฟังว่า เป็นศิษย์ของครูฝรั่ง ศาสตราจารย์ ซี เฟ โร จี หรือ ศิลป์ พีระศรี แรกเรียนช่างเขียน ต่อมาเรียนออกแบบอาจารย์ศิลป์ พีระศรี สอนเองทุกเรื่อง เก่งมาก หลัก ๆ ของการช่างสอนให้หมดเลย ไม่มีปิดบัง เอาใจใส่ในการสอนมาก เป็นคนตรงเวลา จำได้ว่าท่านสอนเสมอเรื่องพวงนี้ก็สายเสียแล้ว ให้เป็นคนเห็นคุณค่าของเวลา แล้วครูไปทำงานที่กรมศิลปากร สมัยนั้นได้ประกาศนียบัตร เป็นช่างจัตวา เงินเดือน 20 บาท โดยมีคุณพระสโรชรัตนนิมมานเป็นหัวหน้า อธิบดีกรมศิลปากรสมัยนั้นคือ หลวงวิจิตรวาทการ ได้ครูดิเป็นหัวหน้าเจ้านาย ได้ฝึกงานทำงานเรื่อยมา

ช่วงเกิดสงครามครูต้องไปเป็นทหาร ชีวิตตอนนี้ถูกเกณฑ์ทหารไป 2 ปี ไปออกสนามแถวอุดรดิถ์ ลำปาง ขึ้นล่องคุ่มกันขบวนรถไฟออกจากทหารก็กลับมาทำงานต่อครูประคิษฐ์นั้นเมื่อถึงเวลาที่สมควรก็บวช ครูได้บวชที่วัดบวรนิเวศ ได้มีโอกาสใกล้ชิดกับพระสังฆราชสมัยนั้นท่านยังไม่ได้เป็นพระสังฆราชท่านรู้ว่าเป็นช่างก็ได้มีโอกาสรับใช้ท่าน เมื่อสมเด็จพระสังฆราชท่านสร้างวัดญาณสังวราราม จึงได้มีโอกาสฝากผลงานไว้ที่วัดแห่งนี้ ท่านเมตตาเรียกไปใช้ให้ไปทำงานและก็ได้ออกแบบสร้างพระเจดีย์ไว้หนึ่งองค์ คือ เจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์ ที่ครูบอกว่าเป็นคือผลงานที่ครูภูมิใจที่สุดในชีวิต

ครูแต่งงานกับคุณมาลี เมื่ออายุได้ 26 ปี มีลูกชายหนึ่งคนชื่อ สาครินทร์ ยุวะพุกกะ จบปริญญาโทจากอเมริกาทางด้านกฎหมาย ปัจจุบันเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ชีวิตการทำงานของครูได้พบได้ทำงานกับสถาปนิกเอกของบ้านเมือง ต่อจากนั้นก็คือ มจ.สมัยเฉลิม กฤดากร ผู้ออกแบบศาลาเฉลิมกรุง งานที่สำคัญที่มีบันทึกไว้ในหนังสือพระราชทานเพลิงศพ มจ.สมัยเฉลิม กฤดากรคืองานซ่อมพระบรมมหาราชวัง ที่ครูประดิษฐ์สมัยนั้นเป็นหัวหน้าแผนกออกแบบร่วมอยู่ด้วย รวมถึงงานที่สำคัญที่เจ้านายท่านคือ มจ.สมัยเฉลิม กฤดากร ได้ทำคือ พระตำหนักกุฎิงค์ราชนิเวศน์ ที่เชียงใหม่ครูประดิษฐ์ก็มีส่วนช่วยที่สำคัญ ครูได้มีส่วนในการออกแบบและทำอาคารรับรองแขกต่างประเทศ มีเจ้านายที่เป็นสถาปนิกชั้นเยี่ยมของเมืองไทยก็ได้เรียนรู้วิธีคิดวิธีการทำงาน นำมาใช้กับตนเอง งานซ่อมโบราณสถานในเมืองเก่าสุโขทัย วัดพระพายหลวง วัดศรีชุม วัดมหาธาตุ ครูก็มีส่วนในการซ่อมสร้างครั้งกระนั้น เมื่อเกษียณออกจากราชการแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2525 ก็ออกมาทำงานเรื่อยมา งานแรกที่เป็นเจดีย์ คือ เจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์ วัดญาณสังวราราม โบสถ์วัดเพชรวาราราม จังหวัดเพชรบูรณ์ ประดูยอด ศาลาอเนกประสงค์วัดยานนาวา สาทร วัดอุทัยธาราม บางกะปิศาลา กุฎิ ที่ได้ออกแบบก่อสร้างทั้งวัด เพราะเป็นวัดใหม่ทำทั้งหมดฝีมือครูฝากไว้อยู่ที่ วัดพุทธภาวนา หัวโค้งบางปู งานชิ้นล่าสุด ชิ้นใหญ่คือ ศาลาใหญ่ที่มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ เป็นศาลาทรงไทยจตุรมุข

งานที่ครูภาคภูมิใจที่สุดในชีวิตที่ได้สร้างผลงานมากที่สุดคือ เจดีย์มหาจักรีพิพัฒน์ ที่วัดญาณสังวราราม เป็นผลงานที่ครูภาคภูมิใจที่สุดดังกล่าวแล้ว สำหรับที่วัดสังเวชฯ มีบ้างไหมครูครูประดิษฐ์บอกว่ามีอยู่หลังหนึ่ง ไม่ใหญ่นักเพราะพื้นที่แคบ เป็นมณฑปที่ประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ใกล้กับแม่ธรณีบีบมวยผมในวัดสังเวช ทำให้สมัยสมเด็จพระวันรัต ท่านยังอยู่ จนเราต้องไปคู่มือที่ฝากไว้และนำผลงานที่วัดสังเวชฯ มาไว้ให้ดูกัน

ครูทำงานเพื่องาน เงินทองแทบไม่ต้องมาคุยกัน ครูบอกว่าบางวัดบางที่ไม่มีเงิน บางทีมีเงินค่าก่อสร้างค่าแรง ออกแบบไม่มีหรือมีน้อยก็ไม่เป็นไร แต่ที่เราดีใจคือเขาเปิดโอกาสให้เราได้ทำงาน ได้ฝากฝีมือผลงานของเราไว้ เราก็ยินดีทำเป็นประวัติผลงานของเราถ้าเขาไม่สร้างก็ไม่มีผลงานฝากไว้ให้ได้ว่าจัก หลังสุดที่เสร็จแล้วบริบูรณ์คือศาลาทรงไทยที่ที่มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ เป็นผลงานของครูที่ออกแบบไว้สวยงามมากแต่ก็นั้นแหละบางทีก็ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าของเงินผู้สร้าง ลดทอนแบบลงบ้างก็ไม่ได้เป็นไปตามที่ออกแบบทั้งหมด แต่โดยส่วนใหญ่แล้วเป็นไปตามแบบที่คิดไว้ทุกประการ แล้วมีบ้างไหมที่คิดออกแบบเองได้ตั้งใจที่คิดฝันทุกประการ ครูว่าไม่มีหรือคุณงานออกแบบก่อสร้างอย่างเราต้องคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและความงามแล้ว ยังต้องเป็นไปตาม

ความต้องการของเจ้าของเขาด้วย เพราะฉะนั้นตั้งแต่ทำมายังไม่มียานที่ออกแบบตามความคิดฝันแบบของเราแท้ ๆ ไม่เคยมีโอกาสดำเนินสักชิ้นหนึ่งจริง ๆ

สำหรับการได้รับตำแหน่งศิลปินแห่งชาติก็ไม่นึกคิดว่าจะได้ ทำงานของเราเรื่อยไป ท่านอาจารย์ภิญโญ สุวรรณคีรี ท่านมาขอรวบรวมผลงานเรื่องราวไปแล้วก็ไม่คิดอะไร ชีวิตเราก็ทำงานของเราไปตามอาชีพ จนได้รู้ว่า ได้ศิลปินแห่งชาติกับเขา ก็คิดว่าเป็นกำลังใจให้กับคนที่ทำงานผลงานในแบบไทย ๆ ของเรานี้แล้วก็ได้ตั้งใจที่จะทำงานได้ดีที่สุดต่อไปเท่าที่จะมีสนามให้ลงให้ทำ

ผลงานขนาดนี้มีฝีมือขนาดนี้ สมแล้วที่ครูได้รับเกียรติยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติ เป็นหยดน้ำอีกหยดหนึ่งที่รดให้หัวใจช่างไทยคนทำงานออกแบบไทยในแผ่นดินได้ชื่นใจ

บ้านบางลำพูกับความเปลี่ยนแปลงของยุคคนตรีไทย

สังคมต่าง ๆ ที่อยู่บนพื้นโลกตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นในเมืองที่ศิวิไลซ์ขนาดไหนหรือในพื้นที่ป่าเขาลึกเพียงใด ต่างมีคนตรีปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง โลกเมื่ออดีตอาจจะใช้เครื่องดนตรีบางชนิดเพื่อการส่งสัญญาณหรือข่าวสารระหว่างกลุ่มพวกของสังคม เมื่อเวลาผ่านไปเครื่องดนตรีได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมแห่งชนชาติ และเมื่อคนตรีมีการพัฒนา ภารกิจของคนตรีได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งในกิจกรรมของความบันเทิงที่ช่วยให้มนุษย์ผ่อนคลายความเครียดลง

ตอนต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ คนตรีไทยส่วนมากได้รับอุปถัมภ์จากเจ้านายตามวังต่าง ๆ นักดนตรีเหล่านั้นมีหน้าที่ในการบรรเลงดนตรีประกอบพิธีต่าง ๆ ซึ่งรวมทั้งเพื่อการฟังในช่วงการพักผ่อน

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ อนุญาตให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ชั้นผู้น้อยมีละครผู้หญิงได้ และได้มีพระบรมราชานุญาตให้พระราชวงศ์ได้มีวงดนตรีเป็นของตนเองได้ ส่งผลให้ประชาชนกลับมาหัดเล่นดนตรีไทยและการละเล่นของไทยเพิ่มมากขึ้น มีการประกวดประชันแข่งขันกัน เจ้านายวังต่าง ๆ พยายามเฟ้นหาตัวนักดนตรีชาวบ้านที่มีฝีมือมาประจำวังของตน

ในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกเลิกระบบทาสทำให้ประชาชนมีอิสระในการดำเนินชีวิตของตน สภาพสังคมคนตรีไทยเกิดความเปลี่ยนแปลงนักดนตรีที่ไม่ได้สังกัดราชสำนักต้องประกอบอาชีพอิสระ โดยบรรเลงดนตรีประกอบการแสดงละครชาตรี ตามสถานที่ต่าง ๆ รวมทั้งโรงบ่อน เมื่อมีการยกเลิกโรงบ่อน คณะละครหรือละครชาตรีต้องย้ายคณะไปแสดงตามแหล่งต่าง ๆ ที่มีชาวบ้านดู คณะละครจึงย้ายเข้าไปตามตลาดต่าง ๆ เช่น วิกตลาดนานา วิกตลาดทุเรียน และวัดต่าง ๆ ที่มีงานประจำปี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ถือได้ว่าเป็นยุคทองของดนตรีไทย ทรงโปรดเกี่ยวกับศิลปการแสดงและดนตรีมาก มีการตั้งกรมที่ทำหน้าที่เกี่ยวกับดนตรีและนาฏศิลป์ขึ้นเป็นหน่วยราชการ เรียกว่า “กรมมหรสพ” ซึ่งได้รวบรวมโขนและพิณพาทย์หลวงเข้าไว้ด้วยกัน ในช่วงรัชกาลนี้ครูสุข อยู่ในสังกัดกรมพิณพาทย์หลวงวังบ้านหม้อ ของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ และได้รับพระราชทานนามสกุลจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ว่า “ครุฑประณีต”

ตระกูลครุฑประณีต เป็นตระกูลนักร้องนักดนตรีที่มีชื่อเสียง ครูสุขมีบ้านเดิมอยู่อยุธยา แล้วย้ายมาอยู่ที่วัดลุ่มบางเขน นนทบุรี แม่แถม (นามสกุลเดิม เขยเกษ) มีถิ่นฐานอยู่บริเวณบางลำพู ภายหลังครูสุขลาออกจากราชการมาเป็นนักดนตรีอิสระรับงานบรรเลงดนตรีทั่วไป พร้อมทั้งขายเครื่องดนตรีโดยมีลูกและลูกศิษย์เป็นกำลังสำคัญ และต่อมาลูกของครูสุขได้เป็นนักร้องนักดนตรีที่มีชื่อเสียง เช่น โชติ ครุฑประณีต เป็นหัวหน้าแผนกครุฑวงค์ไทย กรมศิลปากร ชื่นและชัน ครุฑประณีต เป็นนักดนตรีไทยแผนกครุฑวงค์ไทย กรมศิลปากร สุคา เขียววิจิตร และแซมซ้อย ครุฑพันธุ์ เป็นนักร้องเพลงไทยอยู่แผนกครุฑวงค์ไทย กรมศิลปากร ชม รุ่งเรือง เป็นครูสอนขับร้องเพลงไทย โรงเรียนสตรีวัดระฆัง ทศนิษฐ์ พิณพาทย์ สุคติจิตต์และสีบสุค ครุฑประณีต เป็นนักร้องนักดนตรีไทย แผนกดนตรีไทย กรมประชาสัมพันธ์

สมัยรัชกาลที่ 7 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการให้ข้าราชการออกจากการรับราชการเนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ และต่อมามีการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ จากเหตุการณ์ครั้งนั้น ได้ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของนักดนตรีไทยและนาฏศิลป์ ด้วยเจ้านายวังต่าง ๆ ได้ลดบทบาทด้านการเมืองการปกครอง คนตรีไทยที่เคยอยู่ตามวังต่าง ๆ ค่อยเปลี่ยนย้ายออกจากวังเข้าสู่ระบบราชการ

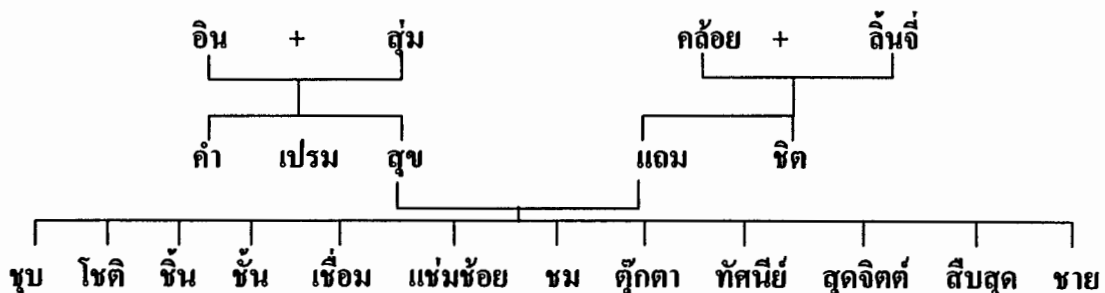
สมัยรัชกาลที่ 8 เป็นระยะที่ดนตรีไทยอยู่ในภาวะมีคมน รัฐบาลได้ออกประกาศจำกัดการเล่นและบรรเลงดนตรีไทย พยายามให้คนไทยเห็นมาเล่นดนตรีแบบตะวันตก ทำให้นักดนตรีไทยหมดกำลังใจ บางคนบอกขายเครื่องดนตรี เครื่องดนตรีหลายชิ้นทำด้วยศิลปงดงามวิจิตรได้ถูกขายเป็นเงินมาจับจ่ายใช้สอย บางชิ้นถูกขายต่อไปยังต่างประเทศผลแห่งความมีคมนของดนตรีไทย ช่วงเวลานั้น เป็นเหตุให้หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ประพันธ์เพลงไทย ซึ่งต่อมาเป็นที่นิยมคือเพลง แสนคำนิ่งเถา ที่บรรยายในลักษณะมีความคับแค้นใจที่ถูกห้ามบรรเลงและเสนอดนตรีไทย

ครั้นถึงรัชกาลที่ 9 ดนตรีไทยเริ่มฟื้นตัว ดนตรีไทยได้รับการส่งเสริมจากสถาบันการศึกษาซึ่งเป็นกิจกรรมในรูปแบบของชมรมดนตรีไทย ชุมนุมดนตรีไทย โดยเป็นการ

รวมตัวของนิสิตนักศึกษาและนักเรียนที่สนใจมาเรียนดนตรีไทยนอกเวลาเรียน รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อจัดการแสดง ซึ่งเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ มีการรวมกลุ่มของสถาบันศึกษาต่าง ๆ มาบรรเลงร่วมกัน โดยเรียกชื่อว่า “ดนตรีอุดมศึกษา” งานชุมนุมดนตรีไทย 5 มหาวิทยาลัย ในระดับมัธยมศึกษาที่มีการจัด “งานดนตรีไทยมัธยมศึกษา และในเวลาต่อมาได้เปิดการเรียนการสอนดนตรีไทยในระบบการศึกษาอย่างจริงจังขึ้น ในมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร วิทยาลัยครูบ้านสมเด็จเจ้าพระยา คณะครุศาสตร์และคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาควิชาศิลปนิเทศ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ แต่ละสถาบันต่างจัดหาครูผู้สอนดนตรีไทยจากบ้านดนตรีไทยหรือสำนักดนตรีไทย เช่น จากสำนักเสนาะดุริยางค์ บ้านพาทย์โกสัล บ้านศิลปบรรเลง บ้านดุริยประณีต เป็นต้น

“บ้านบางลำพู” มีประวัติความเป็นมาที่ยาวนาน มีนักร้องนักดนตรีในบ้านเป็นจำนวนมาก นับจากอดีตแบ่งได้ 4 ชั้น จากครูสุขผู้เริ่มก่อตั้งเป็นระดับชั้นพ่อจนถึงระดับชั้นหลานและมีนักดนตรีภายนอกเข้าร่วมกิจกรรมทางดนตรีไทยกับบ้านบางลำพูมากมาย ในขณะเดียวกันยังมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับตระกูลนักดนตรีไทย เช่น ตระกูลดุริยพันธ์ที่มีครูเหนี่ยว ดุริยพันธ์ มีฐานะเป็นลูกเขย ตระกูลเชียววิจิตร มีครูฤกษ์ เชียววิจิตร มีฐานะเป็นลูกเขย ตระกูลรุ่งเรือง มีครูผวน รุ่งเรือง มีฐานะเป็นลูกเขย ตระกูลพิณพาทย์ มีครูประสงค์ พินพาทย์ มีฐานะเป็นลูกเขย ตระกูลโตสง่า มีสุพจน์ โตสง่า มีฐานะเป็นหลานเขย

สายตระกูลดุริยประณีต

ครูสุขดำเนินกิจการทางดนตรีไทยจนเป็นปึกแผ่น และชอบที่จะนำวงไปบรรเลง ประชันขันแข่งกับวงต่าง ๆ จนปรากฏชื่อเสียงลือเลื่องในวงการดนตรีไทย เช่น

การประชันวงปีพาทย์หน้าพระที่นั่ง

เป็นการประชันวงปีพาทย์ในงานฉลองพระชนม์ครบ 4 รอบนักรักของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ายุคลทิฆัมพร กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ที่วังลดาวัลย์ เมื่อวันที่ 17 มีนาคม

พ.ศ. 2473 มีองค์ประธานคือ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี โดยมีวงปี่พาทย์ 3 วงประชันกันคือ วงวังบางขุนพรหม วงวังลดาวัลย์ และวงหลวงที่นักดนตรีไทยบ้านบางลำพูสังกัดอยู่

การประชันวงปี่พาทย์หน้าพระที่นั่งที่มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลา นครปฐม

มีการจัดส่งเสริมกิจกรรมเกี่ยวกับการประชันวงปี่พาทย์หน้าพระที่นั่ง ระหว่างวงบ้านบางลำพูกับวงบ้านบางกะปิ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม พ.ศ. 2528 มีองค์ประธาน คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

การประชันวงแบบชาวบ้าน

ครูสุจิตต์เล่าไว้ในหนังสือ “ลมไชย” ว่า ชาวบ้านมักจะมาติดต่อให้บรรเลงประชันวงตามงานวัดต่าง ๆ ซึ่งจะอยู่ในเขตภาคกลางเสียส่วนใหญ่ วงที่ไปประชันมักจะเป็นวงปี่พาทย์ไทย บางครั้งก็เป็นปี่พาทย์มอญ ซึ่งเป็นทั้งการประชันแบบหาไปประชันหรือประชันโดยบังเอิญ บางทีไปงานวัดก็ไปบรรเลงแข่งขัน “งานประชันที่เคยไปอย่างเมื่อคราวเขาหางปี่พาทย์มอญ ไปเล่นในงานศพที่วัดเทพศิรินทร์ ตอนนั้นประชันกับวงหลวงประดิษฐ์ สนุกมาก พี่ซัน (ครูซัน คุริยประณีต) หัวคิดดี แต่งท่วงร้องใช้เนื้อมอญทั้งหมดเลย พวกพี่น้องของครูทั้งร้องแล้วรำเองสนุกมาก ครูหลวงประดิษฐ์นี่แหม... ไม่ทำหัวนกแก้วนี้สั้นเลย ท่านหัวเราะชอบใจบอกว่า ฉลาดกันดี ประชันกันจนดาวประกายพริกกขึ้นถึงได้เลิกเล่น” การตัดสินใจในงานประชันแบบชาวบ้าน ก็แล้วแต่เจ้าภาพเป็นผู้ตัดสินใจบางครั้งก็ไม่มีมติตัดสิน ให้คุณเป็นผู้ตัดสิน การประชันก็จะบรรเลงกันตั้งแต่หัวค่ำจนถึงรุ่งเช้า

การประชันที่จังหวัดสุพรรณบุรี

วงคุริยประณีตไปประชันกับวงปี่พาทย์ที่จังหวัดสุพรรณบุรี มีครูสืบศักดิ์ คุริยประณีต ทรุบุญวงศ์ เกตุคง ทรุจำเนียร ศรีไทยพันธ์ และครูสุรางค์ คุริยพันธ์ เป็นนักร้อง ได้เล่าเหตุการณ์การประชันให้ฟังว่า เล่นประชันกัน 7 วัน 7 คืน ดังปรากฏในหนังสือ “ระนาดน้ำค้าง” ว่า “ทางสุพรรณเขามาทำเราประชัน น้ำไก่อก็ไปขออนุญาตคุณพ่อ ตีกับวงใครจำไม่ได้ เรายังเด็ก ๆ เวลางานประชันส่วนใหญ่น้ำไก่อจะต้องเอาเราไปร้อง ที่วัดนั้นมีการละเล่นสารพัด ลีเก โขน หนัง แต่คนไม่ค่อย ขึ้นมาดูปี่พาทย์ประชันกันหมด ศาลานี้ฟังลงมาข้างล่างเลย สมัยก่อนเขาประชันกันอย่างนี้ เจ้าภาพมีพานทองมาอันหนึ่ง เขียนกระดาษม้วนใส่ไว้ว่า วงตั้งกับวงรับให้จับฉลากเอา แล้วก็เชิญหัวหน้าวงไปจับฉลาก น้ำไก่อเขาเป็นหัวหน้าวงก็ออกไปจับฉลาก พอเราจับได้เป็นวงตั้ง เราบรรเลงเพลงไหน วงนั้นก็ต้องแก้เรามา เช่น อย่างเราโหมโรงเพลงจอมสุรางค์ วงนั้นก็ต้องเล่นเพลงจอมสุรางค์มาแก้เรา ถ้าแก้กันไม่ได้ถือว่า แพ้ไปหนึ่งเพลง พอทางวงนั้นแพ้แล้วก็ให้จับหรือให้วางทางนั้นเป็นวงตั้งบ้าง แล้วน้ำไก่อเขาแก้”

การประชันเป็นกิจกรรมที่แสดงความสามารถของนักดนตรีที่จะต้องฝึกฝนทางด้านดนตรีอย่างมาก เพราะจะต้องจดจำเพลงจำนวนมาก และฝึกเพลงเดี่ยวต่าง ๆ เพื่อประชันกับวงอื่น ซึ่งการประชันวงเป็นกิจกรรมทางดนตรีไทยที่วงการนักดนตรีไทยนิยมจัดกันขึ้นเพื่อแสดงความสามารถที่มีอยู่ของนักดนตรีที่ป้าพาทย์ทั้งหลายจากเหล่าดนตรีต่าง ๆ ทำให้เกิดการพัฒนทางด้านดนตรีเป็นอย่างมาก

เกี่ยวกับการฝึกฝนฝึกซ้อมให้เกิดความชำนาญนี้ นายบุญเลิศ นาคพิณิจ ศิษย์รุ่นสุดท้ายของคณะหอมหวล ได้เล่าให้ฟังเมื่อครั้งที่เดินผ่านบ้านบางลำพู สมัยก่อนประมาณ พ.ศ. 2507 ไว้ว่า “ผมชอบเดินผ่านแถวป้อมพระสุเมรุ เพราะมีทางเดินเลียบบแม่น้ำ ต้นไม้ร่มครึ้ม ไม่ว่าจะตอนเช้าหรือตอนเย็นรู้สึกสดชื่น น้ำในลำคลองบางลำพูก็ใสสะอาด วันไหนไม่ยอมอาบน้ำในบ้าน ผมจะเดินมาตามถนนลำพู (ซอยสามเสน 3) นี่แหละ เวลาไปที่ทำน้ำต้องผ่านบ้านสุดจิตต์ จะได้ยินเสียงซ้อมดนตรีดังกว่าสมัยนี้อีก ตอนนั้นมีต้นมะขามเทศอยู่หน้าบ้าน ก็ยืนฟังซ้อมดนตรีได้ต้นไม้มักทุกวันก่อนจะไปอาบน้ำ”

ในการสร้างเครื่องดนตรีไทย เดิมเป็นกิจกรรมในครอบครัวของแม่แถม คือบิดาแม่แถม ชื่อนายคว้น เขยเกษ เป็นนักดนตรีสมัครเล่นที่ชอบสร้างเครื่องดนตรีไทยขาย จนกระทั่งนายคว้นถึงแก่กรรม แม่แถมจึงรับดำเนินการต่อคือที่บ้านเขยเกษ เมื่อครูสุขลาออกจากราชการกองพิมพ์พาทย์หลวง จึงได้ดำเนินการสร้างเครื่องดนตรีของบ้านบางลำพู แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มระนาดเอกและระนาดทุ้ม

การสร้างแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนหนึ่งคือรางระนาด ผู้สร้างคือ แจ็กฝน และแจ็กสุข เป็นช่างชาวจีนที่มีฝีมือในการเข้าไม้ ส่วนที่ 2 คือ ผืนระนาดและไม้ตี ครูสุขลาและแม่แถมจะเหลาเองบ้าง ซื่อตามแหล่งที่ทำผืนระนาดบ้าง ไม้ตีครูสุขลาจะพันเอง มีลูกมือคือนายจันทร์ และลูกศิษย์คอยช่วยเหลือ

กลุ่มฆ้องวงใหญ่และฆ้องวงเล็ก

ตัวฆ้องวงจะประกอบด้วยลูกฆ้องและรางฆ้อง ลูกฆ้องจะมีแหล่งบ้านตีลูกฆ้องอยู่ใกล้กับบ้านบางลำพู เช่น บ้านแม่พูน บ้านแม่ทองคำ เป็นต้น ซึ่งบ้านเหล่านี้จะตีทองเหลืองทำขันลงหิน และสามารถตีลูกฆ้องมาขายแก่บ้านบางลำพูเป็นลูก ๆ ส่วนรางฆ้อง จะให้จำผูก เขียววิจิตร (พ่อของนายฤกษ์ เขียววิจิตร สามิของสุดา เขียววิจิตร) ซึ่งเป็นเพื่อนกับครูสุขลาสมัยที่ทำงานที่กรมมหรสพ ซึ่งมีความชำนาญเกี่ยวกับหล่อทองเหลือง การทำลูกฆ้องวงและการทำรางฆ้อง จำผูกจะช่วยคัดหาวยให้เป็นรางฆ้อง

ส่วนการบำรุงรักษาเครื่องดนตรี แม่แถมจะเป็นผู้ดูแล มีเทคนิคในการบำรุงรักษา เช่น การนำเปลือกกล้วยมาเผาแล้วนำผืนไม้ไปอังไฟและคว้นไฟ เพื่อเป็นการไล่ปลวกและแมลงต่าง ๆ

และการติดมะปลิง (เหล็กบาง ๆ) กับลูกกระนาคเพื่อช่วยลดการสีกหรือของเนื้อไม้ เป็นการรักษาเนื้อไม้ การจำหน่ายเครื่องดนตรีไทย ส่วนมากจะเป็นการซื้อขายในลักษณะบอกต่อกันในหมู่บ้านดนตรี หรือวงดนตรีไทยในต่างจังหวัดที่เป็นลูกศิษย์มาเรียนดนตรีกับบ้านบางลำพู เช่น วงวัดม่วงหนองแขม บางแก วงผักไห่ อยุธา เป็นต้น กิจกรรมสร้างเครื่องดนตรีไทยค้อยเล็กกิจการ ไป เมื่อร้านขายเครื่องดนตรีไทยมีจำนวนมากขึ้นและสืบเนื่องจากการเสียชีวิตของครูสุข ไม่มีผู้ดำเนินการต่อ อีกทั้งแม่แถมมีอายุมากขึ้น บุตร หลาน ก็ทำงานประจำรับราชการตามกรมกองต่าง ๆ

ความสัมพันธ์ของบ้านดนตรีกับวัด

ส่วนใหญ่บ้านดนตรีจะมีความสัมพันธ์กับวัดเป็นอันมาก เพราะบ้านดนตรีต้องอาศัยจัดเป็นสภาพที่ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ กิจกรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันทางศาสนา ซึ่งเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ ตั้งแต่เกิดจนตาย จึงพบว่าบ้านดนตรีมักจะมีถิ่นอยู่ใกล้กับวัด เช่น บ้านบาตรใกล้กับวัดสระเกษและวัดพระพิเรนทร์ บ้านพาทย์โกสัลใกล้กับวัดกัลยาณ์และวัดประยูรวงศาวาส บ้านครุฑประดิษฐ์อยู่ใกล้กับวัดสังเวชฯ และวัดสามพระยา

การเรียนการสอนดนตรีไทยของบ้านบางลำพู มี 2 ลักษณะ คือ

ก. การเรียนการสอนดนตรีไทยเพื่อประกอบอาชีพ มีกลุ่มผู้เรียนแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ได้แก่ ลูกหลานในตระกูลและเครือญาติ

กลุ่มที่ 2 ได้แก่ บุคคลภายนอก มีทั้งที่เป็นนักดนตรีอาชีพ และนิสิตนักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ

ข. การเรียนการสอนเพื่อความเพลิดเพลิน หรือการเรียนเสริมเพื่อเป็นความสามารถพิเศษ กลุ่มผู้เรียนส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลภายนอกทั้งสิ้น

การเรียนการสอนสมัยครูสุข แม่แถม และครูโชติ

ช่วงเวลานี้นับได้ว่าเป็นระยะของการบุกเบิกและสร้างความมั่นคงทางอาชีพดนตรีไทย โดยการเชิญครูอาวุโสมีชื่อเสียงมาถ่ายทอดความรู้เรื่องเพลงดนตรีไทยและกระบวนการบรรเลงดนตรีในรูปแบบต่าง ๆ ให้ครบถ้วน ระยะแรกครูสุข ซึ่งมีพื้นฐานเกี่ยวกับดนตรีไทย มีญาติที่มีชื่อเสียงทางดนตรีไทย คือ หมื่นภิรมย์ร่ำใจ สำหรับครูสุขรับราชการอยู่กรมมหรสพเป็นคนระนาดทอง ได้พบนักดนตรีไทยคนสำคัญ เช่น พระยาเสนาะห์ คุริยางค์ (แหม่ม สุนทรวาทีน) จึงได้เชิญมาสอนบุตรหลานที่บ้านบางลำพู ลูกหลานที่ได้เรียนกับพระยาเสนาะห์คุริยางค์ ได้แก่ ครูโชติ ครูชั้น ครูชั้น ครูสุดา เขียววิจิตร ครูแหม่ม ซ้อย คุริยพันธ์ ครูสุดา เล่าว่า เจ้าคุณครูท่าน (พระยาเสนาะห์ คุริยางค์) มักจะเข้าที่ทำงานที่กรมมหรสพตอนเช้า เมื่องานเสร็จสาย ๆ ท่านจะเดินทางมาที่บ้าน

บางลำพูมาสอนให้พี่โชติ พี่ชั้น พี่ชั้น มีอยู่วันหนึ่งครูสุดา เดินเข้าบ้าน ได้พบ เจ้าคุณครูที่บริเวณ ก้อนน้ำแถววัดสังเวชฯ สีหน้าแสดงความโกรธ เมื่อกลับถึงบ้านสอบถามทราบว่าพี่ ๆ ต่อเพลงไม่ได้ตั้งใจเจ้าคุณครูท่านบ่นว่า “ฉันกินข้าวของบ้านเขาไม่ลง เพราะสอนลูกเขาไม่ได้ดี”

วิธีการเรียนการสอนดนตรีไทยของบ้านบางลำพู คงใช้ลักษณะแบบ โบราณที่เคยสืบ ทอดกันมา โดยสอนในรูปแบบการเรียนการสอนแบบตัวต่อตัว และเรียนเป็นหมู่คณะ ลูกศิษย์ที่มา เรียนจะเน้นที่เป็นคนปีพาทย์มากกว่าคนเครื่องสาย ในรุ่นของ ครูสุข ครูโชติ ครูชั้น เน้นรูปแบบ ของเครื่อง ให้ความสำคัญกับงานที่จะต้องไปประกอบอาชีพ ดังที่ครูสุดาจิตต์ ดุริยประณีต เขียนไว้ ว่า “เมื่อข้าพเจ้าจำความได้ ก็ได้ยินเสียงดนตรีแล้ว พออายุ 8 ปี ก็ได้เริ่มหัดร้องกับพี่ ๆ ที่บ้านมีวง ดนตรี ทำเครื่องดนตรีขายเป็นบ้านแรก ลูกศิษย์ลูกหามาเรียนดนตรีกันมากมาจากหลายจังหวัด เช่น ลพบุรี ผักไห่ อูรุษยา สุพรรณบุรี วัดม่วงแค หนองแขม เป็นต้น ญาติของผู้มาเรียนก็ได้ส่งข้าวสาร ปลาแห้ง ปลาเค็มมาช่วย ที่บ้านต้องหุงข้าวเลี้ยงกันทุกวันสนุกดี สมัยก่อนเรียนกันจริงจัง แบบ โรงเรียน เข้ากินข้าว แล้วเริ่มต่อเพลง กลางวันท่องจำ คำก็ซ้อมหรือต่อเพลงใหม่ต่อไป ครูที่ช่วยกัน สอน คือ คุณพ่อ พี่โชติ พี่ชั้น พี่ชั้น มารยะหลังน้องไก่โต ลูกศิษย์ยังเพิ่มขึ้นอีกมาก ที่บ้านเลยจัด วงประชันกันขึ้นทางสถานีวิทยุศาลาแดงสมัยโน้น โดยแบ่งวงอูรุษยากับลพบุรี วัดม่วงแค กับ สุพรรณบุรี ซึ่งมีอีกหลายจังหวัดจำไม่ได้เพราะอายุเพิ่ง 8 ขวบ ได้เริ่มหัดร้องประชันวงให้กับวงผัก ไหว่ พี่สาวทัศนีย์อยู่วงลพบุรี ต่อมาได้ฝึกฝนการขับร้องมากขึ้น ได้เริ่มต่อเพลงเถา เพลงตับ โดยมีพี่ เหนี่ยว พี่แซมซ้อย พี่โชติ พี่เชื่อมช่วยกันสอนให้ ถ้าข้าพเจ้าขี้เกียจต่อเพลงวันไหน ก็จะถูกทำ โทษโดยการถูกตีด้วยก้านกล้วยจนหลังแอ่น”

การเรียนการสอนสมัยครูสุดาจิตต์ ดุริยประณีต

ระยะนี้การเรียนการสอนดนตรีถ่ายทอดภายในครอบครัวนั้น จะถ่ายทอดด้วยวิธีการ เหมือนรุ่นก่อน แต่บุคคลที่ถ่ายทอดนั้นจะเป็นผู้อาวุโสภายในครอบครัวและลูกศิษย์คนสำคัญของ บ้าน ผู้จะเรียนดนตรีจะให้ฝึกหัดเครื่องประกอบจังหวะก่อน แล้วจึงค่อยฝึกคนตรีประเภท ทำนอง โดยคลุกคลีกับบ้านกลางที่มีเครื่องดนตรีจึงได้ยินเสียงการซ้อมดนตรีเป็นประจำ ส่วนใหญ่ จะสามารถจดจำเพลงบางเพลง โดยไม่ต้องต่อเพลงก็จำได้ นอกจากเพลงที่มีความซับซ้อนมาก เท่านั้นก็จะมีการต่อเพลง

ครูดวงเนตรเล่าว่า การต่อร้องเพลงทยอยฉวน ครูสุดาจิตต์จะทำงานบ้านกวาดถูบ้านไป และต่อเพลงให้ ครูดวงเนตรร้องตามไปเรื่อย ๆ ไม่ต้องนั่งเรียนแบบเป็นทางการต่อเพลงตามสบาย เป็นผู้ชอบร้องเพลงสากลมาก่อนไม่ชอบร้องเพลงไทย ระยะหลังถึงได้ฝึกหัดขับร้องเพลงไทย แนว การขับร้องจะเหมือนคุณพ่อ (ครูเหนี่ยว ดุริพันธ์)

การเรียนการสอนสำหรับบุคคลภายนอก

บุคคลภายนอกที่เป็นลูกศิษย์ฝากตัวเข้ามาเรียนดนตรี มีจุดประสงค์จะศึกษาวิชาดนตรี เพื่อนำไปประกอบอาชีพ แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

การเรียนการสอนภายในบ้านและภายนอกบ้าน

การเรียนการสอนภายในบ้าน

มีการฝากตัวเข้ามาเป็นลูกศิษย์ การเรียนการสอนดนตรีแบบอยู่ประจำและอยู่อาศัย ภายในบ้าน โดยเรียนดนตรีแล้วไปร่วมงานต่าง ๆ มีรายได้อีกด้วย การเรียนการสอนลักษณะนี้ส่วนหนึ่งเรียนความรู้พื้นฐานทั่วไป เช่น งานทั่วไป จะต้องเรียนโหมโรงเช้า โหมโรงเย็น อีกส่วนหนึ่งจะเรียนไปตามลักษณะงานที่รับบรรเลง เช่น งานศพ เพลงที่จะต่อจะต้องเรียนเพลงปี่พาทย์มอญ เพลงประจำวัด เพลงประจำบ้าน ย่ำค่ำ เป็นต้น

การเรียนการสอนภายนอกบ้าน

เป็นการรับเชิญจากสถาบันการศึกษาต่าง ๆ หน่วยราชการหรือหน่วยงานเอกชน ส่วนใหญ่จะเป็นกิจกรรมนอกเวลาทำงานและนอกเวลาเรียนในระหว่างวันจันทร์ถึงวันศุกร์ ซึ่งแล้วแต่ครูดนตรีในบ้านบางลำพูจะสะดวกในวันและเวลาใด เป็นการตกลงกับผู้ดูแลแต่ละสถาบัน หากเป็นสถาบันการศึกษาที่มีการเรียนการสอนในหลักสูตรการเรียนการสอนจะต้องเป็นไปตามเกณฑ์ของหลักสูตรที่กำหนด

การรวบรวมข้อมูลของ “บ้านบางลำพู” จากเอกสารการวิจัยเกี่ยวกับบ้านบางลำพู และในหนังสือที่เป็นประวัติของนักดนตรีสำคัญของบ้านบางลำพู และการวิจัยภาคสนามข้างต้นนี้ เป็นเพียงบางส่วนของข้อมูลที่ยังมีเนื้อหาและรายละเอียดที่น่าศึกษาอีกมากมาย ตัวอย่างข้างต้นจะเห็นถึงความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงของดนตรีไทย นักดนตรีไทย บ้านดนตรีไทย ที่มีการปรับเปลี่ยนสภาพจากระบบเดิมที่เคยอยู่ในราชสำนักมาอยู่ในระบบราชการ แสดงให้เห็นถึงดนตรีไทยที่เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพความเป็นจริงของสังคมในปัจจุบัน ตลอดระยะเวลาที่ทั้งยุคเจริญเฟื่องฟูและยุคตกต่ำ ซึ่งในสภาพสังคมทุกวันนี้แม้ว่าจะไม่รุ่งเรืองเท่าดนตรีไทยในอดีต แต่ก็ได้มีการเคลื่อนไหวสืบทอดสิ่งดี ๆ เหล่านี้ไปยังอนุชนรุ่นต่อไปตลอดเวลา

ความเป็นอดีตและปัจจุบันของดนตรีไทยและบ้านบางลำพู

ดนตรีไทยในอดีตส่วนมากจะได้รับการอุปถัมภ์จากวังเจ้านายมาตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ดนตรีไทยจะมีการประกวดโดยการประชันแข่งขันกัน จึงเกิดมีการเสาะหานักดนตรีที่มีฝีมือมาประจำวง

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ถือได้ว่าเป็นยุคเฟื่องฟูของดนตรีไทย เนื่องด้วยรัชกาลที่ 6 ทรงโปรดนาฏศิลป์และดนตรีไทย และมีการจัดตั้ง “กรมมหรสพ” ขึ้น และในช่วงรัชกาลนี้ ครูสุขได้รับราชการสังกัดกรมพิณพาทย์หลวง วังบ้านหม้อ และต่อมาได้รับพระราชทานนามสกุลจากรัชกาลที่ 6 ว่า “คุริยประณีต”

ดนตรีไทยที่รุ่งเรืองเฟื่องฟูอยู่มีอันต้องสะดุด เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในช่วงรัชกาลที่ 7 และเจ้านายวังต่าง ๆ ลดบทบาททางการเมืองการปกครองลง นักดนตรีไทยค่อยเปลี่ยนเข้าสู่ระบบราชการ

ในช่วงรัชกาลที่ 8 ภาวะมีคมนทางด้านดนตรีไทยเกิดขึ้น เมื่อรัฐบาลได้จำกัดเกี่ยวกับการบรรเลงดนตรีไทย ความคับข้องใจเกิดขึ้นกับเหล่านักดนตรีไทย บางท่านถึงกับขายเครื่องดนตรีนำเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และสิ่งนี้น่าจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้นักดนตรีไทยบางกลุ่มบางท่านเปลี่ยนอาชีพการทำมาหากิน ไปเลยก็เป็นได้

ดนตรีไทยเริ่มฟื้นตัวในสมัยรัชกาลที่ 9 สังคมเริ่มหันมาสนใจดนตรีไทยได้มีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา และสถานที่ราชการและเอกชนทั่วไป จนมีการจัดงานชุมนุมดนตรีไทย 5 มหาวิทยาลัย งานดนตรีไทยมัธยมศึกษา ซึ่งต่อมาได้มีการเรียนการสอนในระบบการศึกษาอย่างจริงจัง

ครูสุขรับราชการอยู่ในกรมมหรสพจนถึง พ.ศ.2461 จึงลาออกมาตั้งวงดนตรีไทยชื่อว่า “คุริยประณีต” ขณะเดียวกันก็ทำเครื่องดนตรีไทยขายด้วย ครูสุข ในฐานะหัวหน้าครอบครัวและหัวหน้าวง “คุริยประณีต” ซึ่งเป็นบ้านดนตรีที่มีชื่อเสียงมาก ท่านได้ปูพื้นสั่งสอนลูกหลานให้มีความสามารถทางดนตรีอีกทั้งยังได้เชิญครูอาจารย์ที่มีชื่อเสียงด้านขับร้องและบรรเลงดนตรีไทยและเทคนิคต่าง ๆ แก่บุตรหลาน จนมีฝีมือเป็นเลิศในปัจจุบัน และเมื่อครูสุขได้ถึงแก่กรรมในวัย 78 ปี เมื่อ พ.ศ. 2507 แม่แถม และบุตรหลานจึงเป็นผู้ได้ดำเนินการต่อ

ปัจจุบันบ้านคุริยประณีต เป็นที่รู้จักกันอย่างเป็นอย่างมากในหมู่ของนักดนตรีไทยและผู้ที่ยังชื่นชอบดนตรีไทย ภายใต้การนำของ ครูสุคจิตต์ คุริยประณีต ครูสุคจิตต์ เป็นผู้ดำเนินกิจการของบ้านสืบต่อจากแม่แถม ครูสุคจิตต์ มีผลงานอย่างต่อเนื่องมากมายอย่างยิ่ง

ผลงานที่มีความภาคภูมิใจทางด้านดนตรีไทย คือ การร้องเพลงถวายหน้าพระที่นั่งในหลวงและพระราชินี ได้รับพระมหากรุณาธิคุณร่วมวงดนตรีกับสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ หลายครั้ง ซึ่งส่วนใหญ่ครูสุคจิตต์จะได้รับเชิญให้ขับร้องเพลงในฐานะครูอาวุโสแทบทุกครั้งของงานดนตรีไทยอุดมศึกษา

รางวัลที่มีความสำคัญของศิลปินคนตรีไทย คือ รางวัลศิลปินแห่งชาติ ปี พ.ศ. 2536

ปัจจุบันการเรียนการสอนที่บ้านบางลำพู สำหรับบุคคลภายนอกในวันหยุดราชการ และวันเสาร์ อาทิตย์ จะมีบุตรหลานของเหล่าผู้ขึ้นชอบคนตรีไทย ผู้สนใจคนตรีไทยเหล่านี้จะมาเรียนที่บ้าน บางลำพูอย่างต่อเนื่อง ผู้เดินผ่านจะได้ยินเสียงเครื่องดนตรีนาชนิด ที่เกิดจากการเรียนการสอนเกือบตลอดวัน เป็นที่น่าสังเกตว่า การเรียนการสอนยังคงมีลักษณะคล้ายอดีต คือเป็นการเรียนการสอนในลักษณะให้ความรู้ต่อบุตรหลาน ซึ่งครูอาจารย์ที่ควบคุมการสอน จะมีความเชี่ยวชาญอย่างยิ่งวด เพราะการฝึกซ้อมดนตรีของเหล่าศิษย์ทั้งหลายจะรวมอยู่บริเวณห้อง โถงเดียวกัน หากมีความผิดพลาดเกิดขึ้นครูอาจารย์ผู้ควบคุมจะสามารถฟังออกและชี้แนะได้อย่างถูกต้อง ในทำนองเดียวกัน สำหรับการเรียนการสอนคนตรีแต่ละชนิดหากสามารถแยกการสอนและฝึกซ้อมเป็นสัดส่วนเฉพาะได้ น่าจะเป็นสิ่งช่วยให้ผู้รับการสอนมีสมาธิในการฝึกซ้อมเป็นผลให้เกิดความก้าวหน้าได้รวดเร็ว และชำนาญยิ่งขึ้น

มูลเหตุที่คนตรีไทยเกิดความเปลี่ยนแปลง

จากเนื้อหาในหัวข้อ “บ้านบางลำพูกับความเปลี่ยนแปลงของยุคคนตรีไทย” จะเห็นได้ว่า นักคนตรีไทยเมื่ออดีตส่วนใหญ่จะได้รับการอุปถัมภ์กำชูจากสถาบันกษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ และขุนนาง สำนักคนตรีล้วนสังกัดอยู่ตามวังต่าง ๆ เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองใน พ.ศ. 2475 สถาบันกษัตริย์และเจ้านายตามวังต่าง ๆ ได้ลบลบบาทหลง นักคนตรีต่างต้องปรับเปลี่ยนตัวเองย้ายเข้าระบบราชการหรือออกไปพึ่งตัวเองรับงานอิสระบรรเลงดนตรีตามงานในสถานที่ต่าง ๆ คนตรีไทยได้กลับมาฟื้นตัวอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 9 บางส่วนมีการปรับคนตรีไทยให้เป็นคนตรีร่วมสมัย ซึ่งคนไทยที่มีหัวใจสร้างสรรค์ได้นำคนตรีไทยไปประสมประสานกับดนตรีตะวันตกและเครื่องดนตรีไฟฟ้า รวมทั้งสถาบัน การศึกษาต่าง ๆ ได้จัดกิจกรรมส่งเสริมคนตรีไทย มีการรวมกลุ่มของ ชุมชนคนตรีไทยในสถาบัน การ ศึกษา ต่อมาจึงมีการเปิดการเรียนการสอนคนตรีไทยในระบบ การศึกษา ในช่วงระยะเวลาที่คนตรีไทยได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นจากภาครัฐและภาคเอกชน ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือมีการเรียนการสอนนอกเวลาราชการในองค์กรของรัฐและเอกชน แต่ก็ยังไม่อาจเทียบได้กับยุคเฟื่องฟูในอดีต องค์ประกอบของสังคมเมื่ออดีตได้มีความเปลี่ยนแปลงไปตลอดระยะเวลาจนถึงปัจจุบัน ได้ส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของผู้เกี่ยวข้องกับคนตรีไทยมาตลอดระยะเวลา แม้ว่า จะเห็นความตื่นตัวเกี่ยวกับคนตรีไทยเพิ่มขึ้นในทุกวันนี้

บ้านนักคนตรีที่เป็นสำนักคนตรีในพื้นที่ย่านบางลำพู ประกอบด้วย

1. บ้านตระกูลคุริยประณีต ตั้งอยู่ถนนลำพู ซ้ำวัดสังเวชวิศยาราม เป็นบ้านบ้านป้าพาทย์ที่มีชื่อเสียง

2. บ้านตระกูลเชยเกษ (ครูชิต เชยเกษ) เลขที่ 85-87 อยู่ติดกับบ้านคูริยะประณีต ปัจจุบันเลิกรับงานแล้ว
3. บ้านครูประทีป (หลุยส์ อุดมกุลชาล) เลขที่ 25 ถนนลำพู แขวงวัดสามพระยา เขตพระนคร บ้านอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นครูเครื่องสาย มีความสามารถพิเศษในการบรรเลงซออู้
4. บ้านแม่พูน (พูนสุข) ไม่ทราบนามสกุล บ้านตั้งอยู่หลังบ้านครูชิต เชยเกษ และบ้านคูริยะประณีต มีคลองระบายน้ำ "บ้านบุ" คั่นอยู่ เป็นบ้านที่ตีลูกฆ้องส่งให้แก่บ้านคูริยะประณีต ปัจจุบันเลิกกิจการแล้ว แล้วเนื่องจากทางราชการออกกฎหมายห้ามตั้งเตาเผา
5. บ้านครูละม่อม อิศรางกูร ณ อยุธยา บ้านตั้งอยู่ริมคลองบางลำพูฝั่งวัดสังเวชฯ เป็นครูสอนขับร้อง เป็นนักร้องเพลงหุ่นกระบอกที่ดีที่สุดท่านหนึ่ง ปัจจุบันถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2539
6. บ้านครูโองการ กลีบชื่น บ้านตั้งอยู่บริเวณซอยเชื่อมต่อระหว่างวัดสังเวชวิทยารามกับวัดสามพระยา เป็นอาจารย์สอนพิเศษทางดนตรีไทย เป็นผู้ประพันธ์เพลง เป็นครูสอนดนตรีปี่พาทย์ ปัจจุบันถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2520 สิริรวมอายุได้ 65 ปี
7. บ้านเจ้าเทพกัญญา (ณ เชียงใหม่) บุรณพิมพ์ บ้านอยู่บริเวณใกล้วัดสังเวชวิทยาราม เป็นครูซอสามสายที่มีชื่อเสียง ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม 2503 สิริรวมอายุได้ 81 ปี
8. บ้านพระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิม วาทิน) บ้านอยู่ริมถนนสามเสนใกล้กับเชิงสะพานนเรศวรสถาน เกิดวันที่ 21 มกราคม 2420 ที่ปากน้ำนครไชยศรี จังหวัดนครปฐม เป็นครูสอนเครื่องหนังที่มีชื่อเสียง
9. บ้านครูเปรม สนวนรัตน์ บ้านอยู่ริมบริเวณวัดใหม่อมตรส เป็นครูเครื่องสายที่มีชื่อเสียง สร้างจะเข้ส่งขายร้านคูริยะบรรณ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว
10. ครูละเมียด จิตตเสวี เกิดเมื่อ 19 กันยายน 2447 ที่ตำบลบางขุนพรหมมีผลงานดนตรีเดี่ยวจะเข้ ถึงแก่กรรมเมื่อ 31 กรกฎาคม 516
11. ครูละม่อม คูริยะชิน เป็นน้องสาวครูละเมียด มีความสามารถในการสีซอด้วง และสามารถบรรเลงดนตรีประเภทเครื่องอื่น ๆ ได้
12. บ้านครูเตียง ธน โกลเศศ ตั้งอยู่บริเวณวัดใหม่อมตรส เกิดที่กรุงเทพฯ เมื่อปีมะแม พ.ศ. 2462 ปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว เป็นครูซอด้วงที่มีชื่อเสียง
13. บ้านครูปลั่ง ครู ไร่แก้ว วนเขจร ตั้งอยู่บริเวณวัดใหม่อมตรส ทั้งสองท่านเป็นผู้มีความสามารถทางซอด้วงและซออู้ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว
14. บ้านครูมนตรี ตราโมท ตั้งอยู่บริเวณวัดใหม่อมตรส และต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่ซอยโสมสองแสง จังหวัดนนทบุรี ปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว ท่านเป็นนักระนาดทุ้มที่มีชื่อเสียง

เป็นนักวิชาการดนตรีไทย เขียนตำราเกี่ยวกับดนตรีไทย เช่น ตำราดุริยางศาสตร์ ศัพท์
สังคีตการละเล่นของไทย ประวัติเพลงต่าง ๆ

15. บ้านครูช่าง แสงดาวเด่น ตั้งอยู่บริเวณวัดใหม่อมตรส เป็นครูจะเข้ที่มีชื่อเสียงท่านไม่มี
ครอบครัว เป็นโศกมาตลอดชีวิต ปัจจุบันถึงแก่กรรมแล้ว
16. บ้านพระสรเพลงสรวง (บัว กมลวาทิน) มีบ้านเรือนอยู่บริเวณตลาดนานา เป็นนัก
ดนตรีที่มีชื่อเสียงในเรื่องปี่และซออู้ ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว
17. บ้านหลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดุริยชีวิน) ตั้งอยู่บริเวณวัดใหม่อมตรส เกิดเมื่อวันที่ 23
พฤศจิกายน 2435 ที่อำเภอเสนา จังหวัดอยุธยา ท่านเป็นนักซอด้วง ซออู้ และซอสาม
สายที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในประเทศ เป็นครูสอนดนตรีตามสถาบันต่าง ๆ ถึงแก่กรรม
เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2518 สิริอายุรวมได้ 84 ปี
18. บ้านครูจ่านงค์ ส่งศรีวิวัฒน์ ตั้งอยู่บริเวณตลาดนานา เกิดเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2451
เป็นนักซอด้วง ซออู้ ไวโอลิน จิม เป็นครูสอนดนตรีไทย ปัจจุบันถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ.
2538

บ้านดนตรีและบ้านนักดนตรีที่เป็นสำนักดนตรี จำนวน 18 สำนักดนตรีข้างต้น ต่างมีถิ่น
ฐานตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู) ทั้งหมด ปัจจุบันคงเหลือเพียงสำนัก
ดนตรี "บ้านบางลำพูที่ยังคงดำรงความเป็นเอกทางวิชาการ งานอาชีพ และการเรียนการสอนอยู่
เท่านั้น ส่วนที่เหลือมีสถานภาพ ดังนี้

เลิกรับงาน	2	สำนักดนตรี
ไม่มีข้อมูล	1	สำนักดนตรี
หัวหน้าสำนักดนตรีถึงแก่กรรม	14	สำนักดนตรี

จากการศึกษาประวัติของ "บ้านบางลำพู" พบว่า มีศิลปินเพลงไทยครบวงจร คือ มีทั้งนัก
แต่งเพลง คือ ครูโชติ ครูชื่น และครูชั้น มีนักดนตรีเอก เช่น สืบสุด ดุริยประณีต มีนักร้องที่มี
ความสามารถยอดเยี่ยม เช่น ครูสุดา เขียววิจิตร ครูแซมซ้อย ดุริยพันธ์ ครูทัศนีย์ ดุริยประณีต ครูชม
รุ่งเรือง และครูสุดจิตต์ ดุริยประณีต เมื่อนับจากรุ่นก่อตั้งเรื่อยมาจนถึงชั้นลูกชั้นหลาน เขย สะใภ้
รวมช่วงเวลาไม่น้อยกว่า 4-5 ชั่วคน จำนวนผู้ที่มีความสามารถทางด้านดนตรี และนาฏศิลป์มี
มากกว่า 54 คน ซึ่งรับช่วงและถ่ายทอดความรู้ด้านดนตรีไทยกันมาเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง แสดง
ให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และมีชื่อเสียงอยู่ตลอดเวลาจากเริ่มต้นถึงปัจจุบัน และน่าที่จะดำรงความ
เป็นเลิศทางด้านนี้ได้ตลอดไป

สำหรับสำนักคนตรีที่เลิกรับงานไปแล้วมีถึง 16 สำนักคนตรี โดยมีสาเหตุจากการถึงแก่กรรมของหัวหน้าวงหรือหัวหน้าสำนักคนตรีที่ไม่มีผู้สืบทอดถึง 14 สำนักคนตรี แม้ว่าหัวหน้าสำนักคนตรีหลายท่านจะมีบุตรและธิดา ก็ปรากฏว่าส่วนมากไม่เป็นนักคนตรี มีเพียงบางท่านรับราชการงานประจำเกี่ยวกับคนตรีไทยบ้าง ซึ่งแตกต่างจากบ้านบางลำพู ที่บุตรหลานเกือบทั้งหมดเป็นนักร้องนักคนตรีและนาฏศิลป์ที่มีชื่อเสียง โดยต่อเนื่องตลอดมา

ปัจจัยสำคัญที่ไม่สามารถทำให้คนตรีไทยได้รับความนิยม

ภายหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. 2475 สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไปมาก เป็นผลให้คนตรีไทยได้รับผลกระทบในช่วงรัชกาลที่ 7 ถึง 8 ดังนี้

1. เจ้านายเชื้อพระวงศ์ตามวังต่าง ๆ ได้รับผลกระทบทำให้ต้องลดบทบาททางการเมืองการปกครองลง ทำให้วงคนตรีและนักคนตรีไทยที่เคยประจำอยู่ตามวังเจ้านายต้องย้ายออกจากวังเข้าสู่ระบบราชการ และออกไปรับงานอิสระ

2. รัฐบาลในขณะนั้นได้ออกประกาศจำกัด และห้ามบรรเลงคนตรีไทย เป็นผลให้นักคนตรีไทยหมดกำลังใจ หลายท่านบอกขายเครื่องดนตรีที่บางชิ้นมีความงดงามวิจิตรมาก และบางชิ้นถูกขายทอดตลาดในลักษณะของเก่าและขายต่อไปยังต่างประเทศ

3. จากเหตุผลตามข้อ 1 และข้อ 2 นักคนตรีไทยบางส่วนมองไม่เห็นอนาคตทางคนตรีไทย จึงหันเหเปลี่ยนวิถีการทำมาหากิน ไปสู่อาชีพอื่นรวมทั้งไม่มีการถ่ายทอดวิชาคนตรีไทยให้กับทายาทหรือบุคคลภายนอก

4. คนตรีไทยอยู่ในกรอบจารีตประเพณีเดิมยึดติดกับแบบแผนเก่า ๆ ยากที่จะปรับตัวให้เข้ากับค่านิยมและความต้องการของคนรุ่นใหม่ได้ อีกทั้งยังมีความเชื่อถือทางไสยศาสตร์ และพิธีกรรมบางประการที่เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสรรค์พัฒนา

5. แม้ว่าช่วงเวลาต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 9 คนตรีไทยเริ่มมีการฟื้นตัว จนกระทั่งมีการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษาต่าง ๆ หลายสถาบัน และมีผู้สนใจในภาคเอกชนเพิ่มมากขึ้นก็ตาม จะมีเพียงส่วนน้อยไม่กี่เปอร์เซ็นต์ของผู้เข้าเรียนในหลักสูตรคนตรีไทย เมื่อจบการศึกษาแล้วจะมาประกอบอาชีพด้านคนตรีไทย ที่จะมียกเว้นก็คือ ผู้ที่จบการศึกษาจากวิทยาลัยนาฏศิลป์ และมหาวิทยาลัยศิลปากรเท่านั้น

6. คนตรีสากลในปัจจุบันมีเนื้อร้อง ทำนอง เร้าใจสนุกสนาน ตรงกับรสนิยมของผู้คนร่วมสมัยจึงเป็นผลให้คนตรีไทยไม่ได้รับความสนใจเท่าที่ควร

7. จากที่มีผู้ให้ความสนใจคนตรีไทยอยู่ในวงไม่กว้าง ข่มส่งผลกระทบต่ออาชีพของคนตรีไทย รายได้จากการว่าจ้างไปบรรเลงดนตรีที่ได้รับต่อเดือนไม่แน่นอน ทำให้นักดนตรีไทยต้องประกอบอาชีพอื่นเสริม เพื่อเพิ่มรายได้ให้ตัวเองและครอบครัว

8. ผลจากเกิดความไม่มั่นคงกับอาชีพนักดนตรีไทย และรายได้ที่ไม่แน่นอน เมื่อมีอาชีพเสริมที่เพิ่มรายได้มากกว่า ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพตามมาคือหันมาประกอบอาชีพที่เดิมเป็นอาชีพเสริมมาเป็นอาชีพหลัก คนตรีไทยกลายเป็นอาชีพเสริมไป ซึ่งสุดท้ายอาจเลิกรับงานคนตรีไทยไปในที่สุด

9. คนตรีไทยขาดการสนับสนุนและส่งเสริมจากภาครัฐอย่างจริงจัง การเรียนการสอนตามสถาบันต่าง ๆ น่าจะเป็นเพียงจุดหนึ่งเท่านั้นที่ทำให้ผู้อยู่ในวัยศึกษาตามสถาบันที่มีการเรียนการสอนได้รู้จักคนตรีไทย สถาบันที่ไม่มีการเรียนการสอนนักศึกษาจึงขาดความรู้ ความสนใจด้านคนตรีไทย

คนตรีไทยเป็นวัฒนธรรมของชาวไทย รัฐควรส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนในทุกระดับการศึกษา จัดให้มีการประชันและแข่งขันในระดับต่าง ๆ ทั้งจากภาคการศึกษาและภาคประชาชน ในขณะที่เดียวกันรัฐต้องช่วยส่งเสริมให้มีการผลิตเครื่องดนตรีไทยอย่างกว้างขวางและมีคุณภาพ เพื่อให้เครื่องดนตรีไทยมีราคาถูกลงจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ราคาเครื่องดนตรีที่ไม่แพงจะมีส่วนช่วยส่งเสริมให้คนตรีไทยกลับมาได้รับความนิยมอีกครั้งหนึ่ง

ภาคผนวก ข

นานาสาระ

บุคคลสำคัญของชุมชนในอดีต

1. ครูสุขและแม่แถม คุริยปราณีต (เสียชีวิต) เป็นผู้ถ่ายทอดการเล่นดนตรีไทย
2. คุณหลวงเฉลิม สุนทรการ (เสียชีวิต) เป็นหมอมที่มีชื่อเสียง คอยช่วยเหลือชุมชน
3. ท่านมหาวงศ์ เขาวนาวิ (เสียชีวิต) ให้ความช่วยเหลือชุมชน
4. พระยาทิพโกษา ให้ความช่วยเหลือชุมชน
5. คุณจิน ต้นสุภศิริ (เสียชีวิต) มีลูกเป็นนายแพทย์ตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัว คอยช่วยเหลือชุมชน
6. คุณเจิม เจริญอักษร (ย้ายที่อยู่) เป็นทหารเรือเก่า
7. คุณสมักร สุนทรเวช เป็นนักการเมือง
8. เจ้าพระยามานูญ บุญหลง เป็นข้าราชการสมัยก่อน คอยช่วยเหลือชุมชน
9. พระยาเสนาะคุริยางค์ (แหม่ม สุนทรวาทิน) การดนตรี บรมครูสมัยรัชกาลที่ 6 บ้านคุริยประณีต
10. พระยาภูมินทร์เสวิน (จิตร จิตรเสวี) บ้านคุริยประณีต
11. ครูสอน วงศ์หม่อง บ้านคุริยประณีต
12. พระพาทย์บรรเลง (ลม) บ้านคุริยประณีต
13. หลวงไพเราะเสียงซอ บ้านคุริยประณีต
14. นางละเมียด จิตรเสรี บ้านคุริยประณีต
15. ครูมนตรี ตราโมทย์ บ้านคุริยประณีต
16. ครูแสวง อภัยวงศ์ บ้านคุริยประณีต
17. หลวงไวทยศรางกูร ณ อยุธยา
18. อิศรางกูร ณ อยุธยา เป็นขุนนางที่มีชื่อเสียงสมัยรัชกาลที่ 6
19. คุณสุเทพ วงศ์กำแหง เป็นศิลปินแห่งชาติ อดีตอยู่ป้อมต้นไทร
20. คุณไชยา สุริยัน (เสียชีวิต) เป็นนักแสดง อดีตริมคลองบางลำพู
21. เจ้าอาวาสวัดสังเวชวิศยาราม
22. พิศาล อัครเสนี นักแสดง
23. นายชิต ลิขิตกุล เคยเป็นผู้แทนจำหน่ายสลากกินแบ่งรัฐบาล
24. สุรางค์ เขยเกตุ เคยเป็นนางเอกลิเกเก่า

25. ประดิษฐ์ ยูวพุกะ ศิลปินแห่งชาติด้านกิจกรรมฝาผนัง
26. คุณหลวงวัฒนศิลป์ (เสียชีวิต)
27. คุณเฉลย สุขวณิช (เสียชีวิต) เป็นศิลปินแห่งชาติ
28. พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร)
29. พระยาปริชาวินิจฉัย (ทองดี ชากร)
30. ท่านขุนเทพนาลัย
31. คุณพระศรีประเคนเขต
32. คุณพระณรงค์
33. คุณเหนี่ยว คุริยพันธ์ เป็นบรมครูด้านดนตรีอยู่ในชุมชนวัดสังเวช ในละแวกเดียวกับบ้านคุริยประณีต

สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนในชุมชนนับถือ

ศาลเจ้าพ่อเขาดก อยู่ริมคลองบางลำพูผู้คนเชื่อว่าเมื่อมาบนบานจะได้ตามปรารถนามีพิธีกรรมเข้าทรงแบบคนจีน

ศาลเจ้าพ่อหนู ตั้งอยู่ที่ซอยตลาดนานา หรือตรงข้ามกับชุมชนวัดสังเวช เป็นศาลเจ้าพ่อที่ชาวชุมชนวัดสังเวชนับถือ มีเรื่องเล่ากันเป็นตำนานว่า เจ้าพ่อหนู เป็นเด็ก ใส่ชุดเอี๊ยมสีแดง ชอบเล่นว้าว และชอบเสี่ยงการจุดประทัด ชอบกินน้ำแดง น้ำเป๊ปซี่ และในปีหนึ่งจะจัดงานครั้งหนึ่ง ในวันจัดงาน จะมีการปิดถนนในซอยสามเสน 4 นี้ มีพรรคการเมืองต่าง ๆ มาร่วมงาน มีการแสดงแห่เชิดสิงโต รอบย่านบางลำพู การแสดงมายากล ลิเก จั๋ว และการเข้าทรง แต่จะเป็นการเข้าทรงเฉพาะวันแรกกับวันสุดท้ายเท่านั้น การเข้าทรงนี้จะมีการถามว่าการจัดงานครั้งต่อไปใครจะเป็นผู้จัดงาน โดยจะให้ท่าน (ร่างเข้าทรง) เป็นผู้จับฉลากและได้ชื่อมานั้น บุคคลนั้นจะเป็นผู้จัดงานในปีหน้า แต่การเข้าทรงนี้จะทำไม่บ่อย จะเป็นช่วงพิธีของงานประจำปีเท่านั้น ส่วนวันธรรมดาคนทั่วไปก็จะเข้ามากกราบไหว้เป็นปกติ

พระประธานและรูปหล่ออดีตเจ้าอาวาสวัดสังเวช (สมเด็จพระวันรัต) อยู่ในวัดสังเวชฯ คนในชุมชนเชื่อกันว่าหากต้องการสิ่งใดให้ไปจุดธูป เทียน บนบานก็จะได้ตามปรารถนา หลังจากสำเร็จจะแก้บน ด้วยการถวายเทียนแพ หมากพลู

สถานที่พบปะสนทนา

ส่วนใหญ่ผู้คนในพื้นที่ต่างพบปะกันตามพื้นที่สาธารณะ พุดจากันตามทางเดินที่บังเอิญมาพบกัน หรือตามงานเทศกาลในแต่ละชุมชนจัดขึ้น เช่น งานปีใหม่ งานวันเด็ก งานวันสงกรานต์

ฯลฯ แต่คนส่วนใหญ่ที่มาร่วมเทศกาลสำคัญในวัดจะเป็นคนเฒ่า คนแก่ และลูกหลานดั้งเดิมภายในชุมชน ส่วนผู้ที่ย้ายเข้ามาใหม่มักจะไม่ค่อยให้ความสำคัญ เพราะไม่ได้พูดคุยกับคนอื่น ๆ ในชุมชน ทำให้ไม่รู้ข่าวสารในการจัดงาน เทศกาล ประกอบกับผู้ที่ย้ายเข้ามาอาศัยในชุมชนเหล่านี้มีวัฒนธรรมในช่วงวันเทศกาล คือ กลับภูมิลำเนาของตนเอง ส่วนภายในชุมชนมีสถานที่พูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น คือ บ้านคุริยประณีต บริเวณต้นहुกวาง บ้านคุณอ้วน บ้านน้ำเน้า (ร้านขายของชำ) โรงเรียนวัดสังเวช และบริเวณวัดสังเวช

การเข้ามาในชุมชนของชาวต่างชาติ

เมื่อการท่องเที่ยวได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นในช่วง 10 กว่าปีที่ผ่านมา การใช้ที่ดินเริ่มต้นในถนนข้าวสารก็เปลี่ยนไป การค้าขายกับคนในชุมชนและย่านใกล้เคียงเปลี่ยนไปเป็นธุรกิจการค้าที่รองรับนักท่องเที่ยวต่างประเทศ อาคารพาณิชย์ต่าง ๆ บ้านเรือนที่ปลูกสร้างด้วยไม้สมัยก่อนถูกดัดแปลงเป็นเกสต์เฮาส์ อพาร์ทเมนท์ ร้านขายของชำ ร้านขายอาหาร หรือบริษัทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กับชาวต่างประเทศ การขยายตัวของเศรษฐกิจเริ่มเข้าสู่ชุมชน และบริเวณใกล้เคียง

การที่มีชาวต่างชาติเข้ามาในชุมชนวัดสังเวชมีทั้งผลดี และผลเสีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านของวัฒนธรรมของสังคมไทย ได้เปลี่ยนแปลงไปทางด้านลบ แต่ถ้าพูดถึงระบบของเศรษฐกิจชุมชนนั้น ถือว่าทำให้คนในชุมชนมีรายได้ ทั้งจากบ้านเช่าที่ทำเป็นเกสต์เฮาส์ หรืออพาร์ทเมนท์ต่าง ๆ รวมถึงการค้าขาย ทำให้รายได้จากส่วนนี้สามารถนำมาจุนเจือครอบครัวได้

ชุมชนวัดสังเวชเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับ ความสนใจจากชาวต่างชาติ เนื่องมาจากเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้ถนนข้าวสาร ประการสำคัญความเงียบสงบ และมีภาพของชุมชนที่มีวิถีชีวิตของตนเอง เป็นปัจจัยให้ชาวต่างชาติสนใจที่จะเข้ามาพักพิงในชุมชน

ปัญหาของชุมชน

นำท่วมในชุมชน บางส่วนของพื้นที่ในฤดูน้ำหลากเสมอ ๆ

การเข้ามาของชาวต่างชาติ เกิดเสียงดัง มีคนมากหน้าหลายตาเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ซึ่งผู้ใหญ่ภายในชุมชน ควรที่จะแนะนำให้ผู้ปกครองได้ดูแล เอาใจใส่ และแนะนำบุตรหลานให้ห่างไกลจากอบายมุขและยาเสพติด

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เป็นสิ่งก่อสร้าง และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

ในสมัยก่อนชุมชนวัดสังเวชจะมีลักษณะสภาพแวดล้อมเป็นสวน ร่มครีမ် และมีป่าช้า อยู่ใกล้วัด ริมแม่น้ำสมัยก่อนมีต้นลำพูจำนวนมาก แต่ปัจจุบันเหลือเพียงต้นเดียวที่เป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่

โรงเรียนเขียนนิเวศน์ เป็น โรงเรียนอนุบาล (ขั้นพื้นฐาน) ตั้งอยู่ที่ตรอกไก่แจ้ คนในชุมชนวัดสังเวชส่วนมากสมัยก่อนก็จะมาเข้าเรียนหนังสือกันที่แห่งนี้ การเรียนการสอนจะใช้กระดานชนวน ดินสอหินในการเขียนหนังสือ ในเรื่องของเครื่องแต่งกายมิได้มีการกำหนดรูปแบบเวลาไปเรียน มีเด็กนักเรียนประมาณ 30-40 คน

โรงเรียนนิยมศึกษา เป็น โรงเรียนอนุบาลของครูเจิม ตั้งขึ้นประมาณปี 2470 ลักษณะของโรงเรียนเป็นเรือนโบราณ สร้างด้วยไม้สัก มีเด็กนักเรียนประมาณ 90 คน อัตราค่าเรียนเด็กอนุบาล 2 บาท / เดือน ต่อมากระทรวงให้เก็บเป็น 3 เทอม คือ เทอมต้น เทอมกลาง และเทอมปลาย เทอมละ 10 บาท โดยครูผู้สอนได้รับเงินเดือนคนละ 6-7 บาทต่อเดือน

โรงเรียนแนววิทยา เป็น โรงเรียนของครูแนบ เป็น โรงเรียนที่มีมาก่อนโรงเรียนนิยมศึกษาของครูเจิม เป็น โรงเรียนอนุบาล เพียงให้เด็กที่เข้าเรียนพออ่านออกเขียนได้เท่านั้น

คลองบางลำพู เริ่มจากการสร้างกรุงเทพมหานครใน พ.ศ. 2326 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าให้ขุดคลองพระนครทางด้านตะวันออก ตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาด้านเหนือที่บางลำพูมาออกแม่น้ำเจ้าพระยาด้านใต้ที่วัดสามปลื้ม วัดอุประสงค์ เพื่อให้ราษฎรชาวพระนครได้ลงเรือเล่นเพลงและสักกะวาในเทศกาลฤดูน้ำเหมือนอย่างกรุงศรีอยุธยา คลองรอบกรุงจะมีชื่อเรียกแตกต่างกันไป เป็นตอน ๆ ตามสถานที่สำคัญ ๆ ที่คลองผ่าน เช่น ตอนต้นเรียกว่า “คลองบางลำภู” ตามชื่อตำบล เมื่อผ่านสะพานหันเรียก “คลองสะพานหัน” เมื่อผ่านวัดเชิงเลน (วัดบพิตรพิมุขวรวิหาร) เรียก “คลองวัดเชิงเลน” และช่วงสุดท้ายเรียก “คลองโองอ่าง” เพราะเคยเป็นแหล่งค้าขายโองอ่าง กระจ่างและภาชนะต่าง ๆ ที่ปั้นด้วยดินเผาของชาวมอญและชาวจีน ในปัจจุบันเนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี เมื่อ พ.ศ. 2525 คณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2525 ให้เรียกชื่อคลองนี้ให้ถูกต้องเพื่อเป็นอนุสรณ์ตามสภาพทางประวัติศาสตร์ คือ “คลองรอบกรุง” โดยมีขนาดของคลอง กว้าง 23 เมตร ลึก 3 เมตร

ก๊อกน้ำสาธารณะ ตั้งอยู่หน้าประตูทางเข้าวัดสังเวช (ตรงร้านที่ขายโจ๊ก และน้ำชา กาแฟ) เพราะในอดีต ตามบ้านทั่วไปยังไม่มีการค่อน้ำประปาไปใช้ตามบ้าน เป็นก๊อกน้ำสาธารณะ คนในชุมชนสามารถมาหาน้ำไปใช้อุปโภค บริโภคได้ บางคนถึงขนาดต้องไปหาน้ำช่วงเวลาตอนตีหนึ่ง ตีสอง เพราะในอดีตก๊อกน้ำประปาแต่ละบ้านไม่มี ทำให้ต้องมีการค่อน้ำในการร่อนหาน้ำ

ทั้งนี้ ก้อนน้ำสาธารณะนี้ยังเป็นที่ยึดมั่นของคนหนุ่มสาวที่มีโอกาสได้พูดคุย หยอกล้อกันตาม ประสาวัยรุ่นซึ่งเป็นเรื่องปกติทั่วไป

ท่าเรือเก่า ตรงที่มีคนจระจกมาอนริมคลองสะพานสองอุทิศ ด้านหลังธนาคารไทยพาณิชย์ ซึ่งเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์

โรงเก็บถ่านของกรมราชทัณฑ์

โรงละครแม่บุญนาค ความบันเทิง เป็นชายจริง หญิงแท้

โรงลิเกหอมหวล ความบันเทิงทางศิลปะพื้นบ้าน เป็นการสืบสานตำนานพื้นบ้านในอดีต

บ้านครูเฉลย ให้ความรู้เกี่ยวกับทำไร่และการขบร้องของชุมชนวัดสังเวช

ปั้มน้ำมันเก่า เป็นปั้มน้ำมันสำหรับบริการกับเรือเป็นหลัก ในชุมชนวัดสังเวช

โรงงานผลิตน้ำแข็ง เป็นตัวอย่างการประกอบธุรกิจของชุมชนในชุมชนวัดสังเวช

โรงพิมพ์สิริสาร เป็นโรงพิมพ์ที่ผลิตดีวีดีแผ่นแรกที่เปิดดำเนินการตั้งนานแล้ว ปัจจุบันยังเปิดดำเนินการอยู่

การดูแลสุขภาพของชุมชนในอดีต

สมัยก่อนก็จะใช้สมุนไพรในการรักษาโรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ เมื่อประมาณ พ.ศ. 2475 ในวัดสังเวชฯ มีหลวงพ่อแช่ม เป็นพระหมอยาที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถือมาก ซึ่งเป็นความเชื่อต่อกันมา แต่การรักษาแบบสมุนไพรนี้ก็รักษาหายบ้าง ไม่หายบ้าง และเริ่มมียาฝรั่งเข้ามาในการรักษา

การคมนาคมในอดีต

รถเจ๊ก ประมาณปี พ.ศ. 2465 ผู้คนจะเดินทางโดยรถเจ๊ก นั่งไปไหนก็ได้ในราคาเดียว คือ 1 สตางค์ เป็นรถลาก ที่คนขับก็จะให้เราไปนั่งคล้าย ๆ กับรถสามล้อปัจจุบัน เมื่อจะพาไป คนขับยกคานขึ้นจะพาวิ่ง คนนั่งข้างหลังก็เหมือนหงายหลัง แล้วยกวิ่งไป

รถราง มีลักษณะเหมือนรถไฟมีที่นั่งชั้นที่ 1 และที่นั่งชั้น 2 โดยที่ชั้นหนึ่งจะมีความสบาย มีเบาะนุ่ม ๆ มีผ้าคลุม ทำให้รู้สึกถึงความสะดวกสบายมากกว่ารถรางชั้น 2 ที่เป็นที่นั่งทำจากไม้ ส่วนอัตราค่าโดยสาร ชั้น 1 จะมีราคาสูงกว่าชั้น 2 หนึ่งเท่าตัว

ตำนาน ความเชื่อ และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอยู่ตั้งแต่อดีต

การเสด็จของพระพุทธเจ้าหลวง ดำเนินในอดีตกาลว่าถึงว่า ได้มีการเสด็จของพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อวันพุธ เดือน 11 แรม 13 ค่ำ ปีกุน สัปตศก ศักราช 1237 เวลาบ่าย 4 โมง 17 นิimit พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จวัดสังเวชวิศยาราม นับเป็นครั้งสำคัญของประวัติศาสตร์ของวัด และมีเอกสารเป็นหลักฐานยืนยัน

วิญญาน มีเรื่องเล่าของคุณป้าท่านหนึ่งเกี่ยวกับความกลัวผี บางทีเดินอยู่ดูกะพริ้วมันก็หล่นลงมา เพราะในบริเวณป่าช้าจะมีต้นมะพร้าวอยู่ต้นหนึ่งสูงมาก เวลาเดินอยู่บนสะพานก็ต้องวิ่ง และจะต้องวิ่งกันทุกคนเพราะมันน่ากลัว ที่เก็บศพก็อยู่ตรงนั้นต้นมะพร้าวก็อยู่ตรงนั้นไฟก็ไม่มี สะพานลูกระนาดเจ้ากรรม เวลาเดินมันก็มีเสียงดังขึ้นมาเหมือนว่ามีคนเดินตามเรา

สายตระกูลที่สำคัญ

1. อิศรางกูร ณ อยุธยาตัวคุณปู่ทำงานอยู่ในพระราชวัง สมัยรัชกาลที่ 6 รุ่นพ่อทำงานที่กรมทรัพย์สินส่วนพระองค์
2. สุขวนิช เป็นพระคลังข้างที่อยู่กรมการผลประโยชน์
3. เขียววิจิตรความสามารถบรรเลงฆ้อง สามารถขับร้อง ได้ดีชุมชนวัดสังเวช
4. รุ่งเรือง ความสามารถบรรเลงเครื่องสาย ตะโพนรำมะนา และขับร้อง
5. ชัยเสวี เป็นตำรวจที่มีชื่อเสียง
6. ต้นศุภศิริ เป็นข้าราชการบริหารตามเสด็จในวัง
7. ยูวุกกะ มีความชำนาญด้านศิลปะ จิตรกรรม ปฏิมากรรม
8. คุริยประณีต มีความชำนาญด้านดนตรีไทย และการขับร้อง
9. เขยเกตุ มีความชำนาญด้านดนตรีไทย และการขับร้อง
10. คุริยพันธ์ มีความชำนาญด้านดนตรีไทย และการขับร้อง
11. พิณพาทย์ มีความชำนาญด้านดนตรีไทย และการขับร้อง
12. นูรณพิมพ์ ความเชี่ยวชาญด้านการแสดง

ความทรงจำร่วมของชุมชน

เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 มีเรื่องเล่าว่า เมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ 2 มีระเบิดมาหล่นแถวเทเวศร์ บางลำพู ผู้คนจะหลบที่หลุมหลบภัยกัน

หลุมหลบภัย ตั้งอยู่บริเวณหน้าทางเข้าวัดสังเวช (ร้านขายโจ๊กตอนเช้า) คนในชุมชนเป็นคนสร้างหลุมหลบภัยขึ้น และในขณะที่มีระเบิดลงผู้คนต่างลงไปหลบในหลุมแห่งนี้ แต่ด้วยระยะเวลาผ่านไปนานเข้า สุดท้ายก็ไม่กล้าลงแล้ว เพราะมีงู และน้ำที่เข้าไปขังในหลุม พอมาหลังจึงยุบกลบเสีย

ไฟไหม้วัดสังเวช จากเหตุการณ์ไฟไหม้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนอย่างมาก

เรือเยี่ยมจูนกับเรือแจว ชุมชนวัดสังเวชมีอาณาเขตติดกับคลองรอบกรุง หรือคลองบางลำพู ดังนั้น ในช่วงสมัยก่อนจึงมีเรือเข้ามาในแม่น้ำนี้ เพื่อมาขายของ จำพวก ข้าวสาร อาหารแห้ง ผลไม้ และเรือเหล่านี้จึงล่องไปที่คลองมหานาคต่อไป

เหตุการณ์ที่ห้างแก้วฟ้าไฟไหม้ มีลูกหลงมาทางชุมชนวัดสังเวช

การพักผ่อนของผู้ใหญ่สมัยเมื่อ 30 ถึง 150 ปีก่อน

การแสดงลิเกหอมหวล ในสมัยก่อนถ้าพูดถึงการเล่นลิเกจะมีอิทธิพลต่อผู้หญิง สมัยก่อนมาก เพราะพระเอกหน้าตาหล่อเหลา คนดูที่เป็นผู้หญิงจะชื่นชอบและคลั่ง โคลั่งเป็นพิเศษ ถึงขั้นเก็บมาฝันทีเดียว

งานศพที่วัดสังเวชวิศยาราม สมัยก่อนเมื่อมีงานศพ จะมีการฉายหนัง ทำให้คนในชุมชนได้ไปดูหนังเพื่อความบันเทิงอีกทางหนึ่ง

สนามหลวง ไปนั่งพักผ่อนหย่อนใจ ไปกับกลุ่มเพื่อน ๆ

กีฬาและการละเล่นในอดีต

การละเล่นในสมัยก่อนเป็นการละเล่นที่ไม่ต้องลงทุนในการใช้เงินทองมากมาย ดังเช่นปัจจุบันที่อุปกรณ์การเล่นมักมีราคาแพงซึ่งแตกต่างจากการเล่นในสมัยก่อนโดยสิ้นเชิง สมัยนั้นอาศัยเพียงการมีเพื่อน ๆ มีลานกว้างเพียงเล็กน้อย เด็ก ๆ ก็จะได้รับความรู้ ความสนุกสนานจากการเล่น ในสมัยก่อนการเล่นสามารถนำสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรานำมาใช้เล่นได้ บางบ้านที่อยู่ติดริมแม่น้ำ ในช่วงเย็น ๆ ก็จะลงไปเล่นน้ำ กันอย่างสนุกสนาน เช่น การกระโดดน้ำเพื่อสัมผัสน้ำเย็น ๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยา และยังมีการเล่นของเด็กไทยปกติที่ใช้ เพียงอุปกรณ์เพียงไม่กี่อย่างก็สามารถเล่นได้แล้ว อาทิ กะลามะพร้าว และเชือกเท่านั้น ภูมิปัญญาดังกล่าว สามารถนำมาใช้ให้เกิดความสนุกสนานแก่เด็ก ๆ ได้ การเล่นของเด็กเป็นการสร้างความสนิทสนมในหมู่เพื่อนที่อยู่ชุมชน บ้านละแวกเดียวกัน เช่น

- **การเล่น** อีกาฬิก ไข่ งูกินหาง กระโดดเชือก การเล่นเกมหิน การเล่นน้ำคลอง กระโดดน้ำ พายเรือการเล่นหมากเก็บ และซ่อนเม็ดน้อยหน้า หรืออีดัก

- **การเล่นลื้อต็อก** คือ ผู้เล่นจะหาแผ่นไม้หรืออิฐ เอามาวางตั้งกับพื้นให้มีมุมเอียงลาดประมาณ 45 องศา ผู้เล่นจะปล่อยเหรียญลงบนแผ่นไม้หรืออิฐที่วางไว้ ให้เหรียญหมุนวิ่งไปตามเส้นทางที่กะประมาณไว้ แต่จะไม่ไกลเกินกว่าเส้นที่กำหนด เจ้าของเหรียญที่ไกลที่สุดหรือใกล้เส้นที่กำหนดที่สุด จะหยิบเหรียญของตัวเองมาทอยเหรียญที่ต่ำกว่า หากทอยโดยก็ทอยเหรียญเรื่อยไปจนหมด หากทอยโคนหรือไม้โคนกันเลขก็ต้องกลับมาเริ่มต้นใหม่ การโยนเหรียญ หรือทอยเหรียญ ผู้ทอยหากทอยไปประกบอยู่ด้านบนของเหรียญที่ถูกทอย หรือเจ้าของเหรียญผู้ทอยสามารถเอื้อมเอาเหรียญไปวางประกบกับเหรียญของผู้ถูกทอยได้ ผู้ตอยจะได้พนัน 2 ต่อ หากทอย โคนจะได้เพียง 1 ต่อ (การเล่นลื้อต็อกเป็นการพนันชนิดหนึ่ง มักเล่นกันในเวลาว่าง)
